

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2023 06
év szám

A SZÖG-ART művészeinek munkáival

ZALÁN TIBOR Felezőszonettek

HORVÁTH PÉTER, HEGEDŰS IMRE JÁNOS prózái

MARKÓ BÉLA, FARKAS ARNOLD LEVENTE versei

PATAT BENCE interjúja irodalmunk holland fordítóival

FALUSI MÁRTON, KEMSEI ISTVÁN, TANOS MÁRTON kritikái

Ára: 840 Ft
Előfizetőknek: 8400 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

KORTÁRS 2023 06

SEJBEN LAJOS, Tájérezonanciák, 2022, vegyes technika, farost, 77,5x78 cm

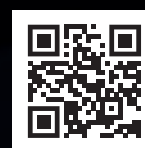
ZSOMBORI LÁSZLÓ, Fények az erdőben, 2022, akril, farost, 58,5x80 cm

Céges információit rábízná?

**TÖRÖLJE véglegesen, ha készüléket
cserél! Üzleti adatai idegen kézben
nagy kárt okozhatnak!**

**KÉRJE a kereskedőtől
az ingyenes adattörlő kódot!
Új eszköz vásárlásakor jár Önnek!**

veglegestorles.hu

Készült Magyarország Kormányának megbízásából.

TARTALOM

- 3** ZALÁN TIBOR: Felezőszonettek (vers)
- 5** HORVÁTH PÉTER: Csaóbambínó – Lent, hol a tölgyek (próza)
- 13** MARKÓ BÉLA: Vigyáznom kell (vers)
- 15** FARKAS ARNOLD LEVENTE: bizonytalan (vers)
- 18** GRENDEL LAJOS: Önéletrajzi töredékek (II. rész)
- 27** A műhely mint inspiráló tényező – Patat Bence interjúja a magyar irodalom holland fordítóival
- 32** MUZSNAY ÁRPÁD: Dsida Jenő szülővárosában érettségizik (II. rész)
- 45** NOVOTNY TIHAMÉR: „30+” SZÖG-ART (Művészeti Egyesület) (képzőművészet)
- 65** HEGEDŰS IMRE JÁNOS: Kicsi szellem kalandjai égen, földön (mesenovella)
- 73** MAYER ERZSÉBET: Zentai fotóelégiák – Révész Róbert: Az idő ráncai/zentai anizok című fotóalbumáról
- 75** BÍRÓ-BALOGH TAMÁS: „A nők világát írja meg riportjaiban” – Egy elfeledett magyar újságíró: Izsáky Margit
- 79** SZIGETHY GÁBOR: Egy korty magyar bor XXIII.
- 82** MÓSER ZOLTÁN: „Szépség-verte szemmel”
- 87** FILEP TAMÁS GUSZTÁV: Franzstadti Demokritus (Részletek)
- 92** FALUSI MÁRTON: Menedék a Névben (Léka Géza: Dzsó!)
- 96** KEMSEI ISTVÁN: Léka Géza / Dzsó!
- 97** TANOS MÁRTON: Tözsér Árpád / Suttogások sötétben
- 100** BENCE ERIKA: Visky András / Kitelepítés
- 102** BUDA ATTILA: Téglás János / Babits Mihály, a tisztviselőtelepi főgimnázium tanára; Babits Mihály síremléke

E számunkat a SZÖG-ART művészeinek munkáival illusztráltuk.

A borítón: SEJBEN LAJOS, Csongrád, 2022, festett fa, fém, 80x30x23 cm (részlet);

SZÉKÓ GÁBOR, Cím nélkül, 2022, fa, fém, 62x24x25 cm.

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A kortarsfolyoirat.hu oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, MAGYAR KULTÚRÁÉRT ALAPÍTVÁNY, PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

Szerkesztőbizottság:

AMBRUS LAJOS (kemenesalja@gmail.com)

HLAVACSKA ANDRÁS (hlavacskaandras@gmail.com)

PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu)

STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com)

SZEKERES NIKOLETTA (nszekeres@gmail.com)

TÚRI JUDIT (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHAMÉR (prinotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com); Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531

1062 Budapest, Bajza u. 18.

Szerda: 11–14 óráig; Csütörtök: 10–13 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: Prime Rate Kft. – www.primerate.hu

Előfizetési díj 1 évre 8400 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 110 €. (Az áthúzó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, továbbá a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzártá: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A Kortárs Online aktuális tartalmából:

Csikós Gréta kritikája Rakovszky Zsuzsa Az idők jelei című regényéről

Tisza Eleonóra kritikája Rofusz Kinga Otthon című kötetéről

Moklovsky Réka kritikája a Macska a forró bádogtetőn (Vígsház) című előadásról

www.kortarsonline.hu

A *Kortárs* folyóirat archívuma itt érhető el:

www.kortarsfolyoirat.hu

ZALÁN TIBOR

Felezőszonettek

ZALÁN TIBOR (1954) Budapest

EGY KÖNYVBEMUTATÓ MARGÓJÁRA

Visky Andrásnak

A gyermek létezés iránti bizalma jóval
magasabb mint a felnőtteké A gyermekkel nem
lehet bármit megtenni Még a fennmaradása
érdekében sem A nagy fordulatban az Isten
nyelvvé válik A könyveknek is megvan a maguk
sorstalansága A félelem lassan szivárog
szét Lebontja férfiről a férfit Nőről a nőt

Férfiről a nőt nőről a férfit lebontja a
félelem A könyvek sorstalanságában Isten
nyelvvé szomorodik Nagy fordulat ez mikor a
fennmaradása érdekében bármit megtenne
az ember Innen hogy elveszíti bizalmát a
létezés iránt Már csak a gyermek marad aki
tartja a lámpást s árván bolyong a szélverésben

HA MEGTANULSZ REPÜLNI

Ha megtanulsz repülni vigyél magaddal írta
volna valakinek ha tudta volna hogy kinek
s e kinek mi a tartózkodási helye Az is lehet már nem is
létezik A nyelv játéka hogy nem tudható ő
nem létezik vagy az akinek a megíratlan
levelet elküldeni akarja Így tehát nem
írt senkinek semmit És nem tanult meg repülni

Így nem fog soha repülni Érkezni senkihez
Elküldetlen lesz akár egy befejezetlenül
hagyott levél A létezése megírhatatlan
Hogy a nyelv játékaiban mi létezik az nem
tudható Az is lehet hogy a nyelv sem létezik
A megnevezések így lesznek fölöslegesek
„Ha megtanulok röpdülni elviszlek magaddal”

A TEJMA DÁR ÁTKA

Rosszul illeszkedtek a panelek összeomlott
az élete s maga alá temették a roncsok
legkevesebb a jövőjét De hát mindegy is volt
Keserű rizs tapadt az ínyéhez Keserű rozs
Add vissza az Istennek ami megtarthatna még
mondta Pedig nem volt köze Istenhez Hozzá sem
Senkihez nem volt köze A semmihez volt köze

A semmi közelében volt Senkihez sincs köze
Hozzá sem Ahogy Istenhez sem Mondta add vissza
Istennek de nem volt hozzá címe Tarthatatlan
Keserű rozs tapadt ínyéhez És keserű rizs
Akkorra már mindegy volt Leamortizálódott
jövő Élet roncsok alá temetve Panelek
omlanak össze az illesztésnél Rongy évszakok

HORVÁTH PÉTER

Csaóbambínó

Lent, hol a tölgyek

HORVÁTH PÉTER (1951) Budapest

A kerületi pártház nagytermét lampionok díszítették, színes fények világították meg a színpadot is. Gazsi tanár úr lila csónadrágban, bordó kordbársony zakóban kezelte a táskalemezjátszót.

– Most pedig, kedves pajtások, egy gyönyörű, lassú szám következik, amely a nagy Szovjetunióban született!

A teremben jótékony félhomály volt, a falikarok félárbocon pislákoltak. A fiúk majomszigetekbe verődve stírólték a középütt egymással táncoló jelmezes lányokat. Mások a fal tövében sorakozó székeken ücsörögve hallgatták a recsegő muzsikát.

– *Meglehet, hogy nékem az élet még
Sok csodás, új élményt kínál,
De nem lesz soha szebb, drágább, színesebb,
Mint a Moszkvai Fesztivál.*

Fél évig leveleztem egy Natasa Olegovna Szamoljova nevű szovjet pionírral. Azért választottam őt a Pajtás újságban ajánlott levelezőlistáról, mert azt hittem, hogy a gyönyörűséges Tatjana Jevgenyjevna Szamoljova színésznő lánya. Nem az volt. Azt se tudta, ki az. Szamoljova játszotta az egyik legszebb szovjet háborús film, a *Szállnak a darvak* női főszerepét, és drámai kémnőt alakított az *Alba Regia* című magyar filmben, amit nemrég láttunk öcsémmel a Brigád mozi vasárnapi matiné-előadásán. Olyan szerelmes lettem bele, hogy majdnem megfeledkeztem Götli Juditról, Szák Pöréről, de még Szolimán Editről és Máthé Joliról is. Natasától kérdeztem levélben, hogy a *Moszkvai éjszakák* lemezborítóján szereplő Szolovjev Szedo egy ember-e, vagy kettő, ahogy nálunk szokott lenni, hogy az egyik szerzi a zenét, a másik a szöveget írja. Erre a kérdésemre Natasa nem válaszolt, soha többé nem kaptam tőle levelet.

– *Tarka tömeg táncolt az utcákon,
Úgy vonult a városon át.
Nóta, kacagás, tréfa, dalolás
szőtte át ezt az éjszakát.*

A lemezen Németh Lehel énekelt. Minden slágerét betéve tudtam. Egy ideig úgy volt, hogy karmester leszek, vagy táncdalénekes. Esetleg miniszter. Fél-évkor megbuktam a zongoravizsgán. Nem tudtam eleget gyakorolni, pedig anyánk elintézte, hogy minden kedden és csütörtökön háromtól négyig a színházi próbateremben zongorázhatok. De hol a szomszédos festőtárból szóltak át, hogy ne klimpírozzak, mert idegesek lesznek tőle a festők, és elrontják *A cigánybáró* aranykapuját, hol a színház igazi karmestere nyitott rám. Pár percig hallgatta, ahogy a dudaszólámat gyakorlom, aztán azt mondta, menjek inkább focizni, mert amit művelek, az reménytelen. Anyáknak nem szóltam erről, gyakorlás helyett mindig kirongyoltam a Körös csatorna partján épülő új lakótelepre, ott csámpáztam a házak között, hátha ta-

lálkozhatom titkos szerelmemmel, a hatodikos Götti Judittal. Akkor még csak ötödikes voltam, de meg voltam győződve arról, hogy fényes jövő vár rám. Kultuszminiszter azért akartam lenni, hogy megemelhessem a színészek fizetését. Az utcánkban minden gyerek azt hitte, hogy a színészek gazdagok. A bonviván éjszakánként táncdalokat énekelt a Kishajó bárban, anyánk szerint mégse tudta kifizetni a büfészámláját hó végén, a színházi klubban. Mi is csak ezért tudtunk minden második héten kádfürdőbe menni, mert azt anyánk pacákja fizette, amíg velünk lakott. Laci – így hívták anyánk szerelmét – mindig adott egy tízest a fürdőnőnek, hogy őt is beengedje velünk a kádhoz.

Anyánk szerint a miniszterséghez kitűnő bizonyítvány kellene. A féléves átlagom csak négy egész hat tized volt. Anyánk azzal vigasztalt, hogy amúgy se lehetne belőlem miniszter. Miért? Mert egyéb vagy. Mi az, hogy egyéb? A származásod, mondta. Ráadásul ellenforradalmár fia vagy, még ha elváltam is a bolond apádtól. Fáj, hogy így mondta. Nagypám szerint apánk nemzeti hős, azért ültették le, mert forradalmár volt, mint Petőfi Sándor. Sejtettem, hogy ez túlzás, mert apánk egyetlenegy verset sem írt, színházrendező volt. Igaz, egyszer elszavalta Petőfi híres versét, a *Nemzet dalt* a szegedi múzeum előtt, de annak rossz vége lett.

Maradt a táncdaléneklés. A hallásom jó volt, a hangom nem annyira. Anyánk azt mondta, nemsokára változni fog. Ne ijedj meg, mondta, de a fütyülőddelel se csak pisilni tudsz majd. Nem szerettem, ha ilyeneket mondott, mégis két évig vártam, hogy ezekben a dolgokban igaza legyen.

A jelmezbálon már hetedikes voltam.

– *Elpihent a zaj már az utcákon.
Csak mi ketten jártuk tovább
Csókért epedőn, vágytól remegőn
Azt a Moszkvai éjszakát.*

Egyszer már majdnem csókolóztam. Máthé Joli, a kerületi pártház gondnokának a lánya a hetedik ába járt, én a hetedik bébe, így az iskolában nem találkoztunk, csak a nagyszünetben, amikor mindenki kiment az udvarra. Nem is az iskolában szerettünk egymásba, hanem itt, a pártházban. A kisteremben magas vasállványon állt a Vadásztölténygyár nagyképernyős, Munkácsy televíziója. Azon néztük a *Tell Vilmost* vasárnap délelőttönként. A környék összes fiúgyereke összegyűlt, lányok sajnos soha, de néha felnőttek is voltak. Ők ültek az első széksorban, hogy nekünk nyújtogatni kelljen a nyakunkat. De még így is jó volt a *Tell Vilmos*. Mikor elkezdődött, a gondnok behúzta a függönyöket, és leoltotta a villanyt. Ő nem nézte a filmet. A lánya igen. De csak a harmadik rész végén vettem észre, amikor kifelé mentünk a teremből. A megürült székeket igazgatta a helyükre a leghátsó sorban. Szőke, copfos kislány, égnek álló orral. Az iskolában csúfolták, hogy beesik neki az eső.

Én a pisze orráért is odavoltam.

Később kifigyeltem, hogy csak akkor jön be a tévésobába, amikor az apja leoltja a villanyt és kimegy. Állva nézte végig a *Tell Vilmost*. Onnantól direkt az utolsó sorba ültem, a sapkámmal lefoglaltam a mellettem lévő széket. Egyszer majdnem verekednem is kellett miatta, mert a kisebbik Farkas erősködött, hogy nincs foglalt hely. De van, mondtam. Hülye vagy te, csak nem forogsz, mondta. Az mind te vagy, de én mi vagyok, mondtam. Erre ököllel az arcomba ütött, előrefutott a foglalt székek közt, és felült egy ablakpárkányra, oldalt. Amikor Joli végre bejött, intettem neki, hogy van mellettem egy szabad hely.

Ujjatlan fehér blúzt viselt. Az egész rész alatt próbáltam oldalról belesni neki. Sokáig úgy tett, mintha nem vette volna észre, de később leengedte a

karját és kihúzta magát a sötétben. Semmit nem láttam, hiába néztem. Nem láttam a filmet sem. Az öcsémnek mumpsza volt, így hál' istennek nem jöhetett velem. Kérdezte aztán, le tudta-e löni Tell Vilmos a fia fejről az almát a nyílpuskájával. Azt mondtam, hogy még nem.

*– Reszketett a hangja, hogy elváltunk.
Érezte, hogy tán sose lát.
Most is keresem, most is szeretem
Azt a moszkvai szőke lányt.*

A következő vasárnapra nagyon felkészültem. A szennyeskosárból kihalásztam egy zsebkendőt, kimostam, kivasaltam, úgy tettem zsebre. Csak az adás közepén mertem elővenni, és ledobni kettőnk közé, az olajos padlóra. Leesett valamid, súgta Joli, vedd fel, mert koszos lesz. Jé, tényleg, mondtam. Lehajoltam a zsebkendőért, de csak a térdig emeltem fel. Lassan szétnyitottam a térdemet, hogy a zsebkendőt markoló kezem az övéhez érjen. Nem húzta el a kezét. Ekkor, mintha véletlenül, a kisujjamat rátettem az övére. Most se húzta el. Megfogtam a kezét, és megszorítottam. Amikor visszaszorított, már tudtam, hogy szeret. Az utolsó részeket kézen fogva néztük a sötétben. A vállunk összeért. Ő a tévét nézte, én az orra körül parkírozó szeplőit számoltam. Tizenkilenc, súgtam a fülébe. Ekkor felém fordult. Az orrunk is összeért. Ilyen közről úgy láttam, mintha csak egy szeme volna. Na, mi lesz, suttogta. Oldalra billentettem a fejem, hogy a száját a számmal elérjem. A gondok felkattintotta mögöttünk a villanyt. Vége a filmnek, lehet hazamenni. Joli azt mondta másnap a nagyszünetben, hogy az apja felpofozta, nem találkozhat velem.

Őt akartam felkérni a következő számra, de nem láttam sehol. Vagy láttam, de nem ismertem fel. Majdnem mindenki jelmezt viselt. A legtöbb lány hercegnőnek öltözött vagy traktorosnak, de volt köztük néhány háremhölgy, törökbugyogóban, két Piroska, fátylas udvarhölgyek és három, kartonpapírból és celofánból készült úrhajós sisakot viselő Tyereskova.

A fiúk közül kevesebben viseltek jelmezt. Rajnai Robi hirdetőoszlopnak öltözött, Bükkfalvi Feri kalózkapitánynak. Én anyám pasijának nálunk maradt bőrkabátjába bújtam, az úttörőövem csatját kifordítottam, hogy ne látszon a jelvénye. Az öcsém patronos pisztolyát fűztem a derekamra. Anyánk szemceruzájával szakállat festettem. Biztos voltam benne, hogy megnyerem a jelmezversenyt, és Máthé Joli megcsókol majd.

A hátizsákom nehéz volt, tele a szökéshez szükséges cuccokkal. Feltörtem otthon az öcsém malacperselyét, huszonhét forint volt benne, apróban. Majd dollárban megadom neki, ha megérkezünk Otti bácsihoz, Amerikába. A térképet a földrajzatlaszomból téptem ki. Romániából tengeren megyünk majd, át a Boszporuszon a Földközire, tovább Gibraltáron, Marseille-be. Az óceáni hajón is elbújunk majd, mint Pizskos Fred, egy ládában. Anyánk drága orkáncabátját is elcsomagoltam, jó lesz sátorlapnak. Hoztam három doboz gyufát, a nagyapámtól kapott svájci bicskám, vízzel teli úttörőkulacsot, a lila pulóveremet, húsz deka szalonnát, egy kiló krumplit, fél kiló kenyeret és két kiló téli almát, tele cévitaminnal.

– Na, kispajtások, a jelmezverseny előtti utolsó tánc következik! – közölte Gazi tanár úr, és új lemezt tett a lemezjátszóba.

*– Ráérő emberek
sok mindent mondanak.
Hinni az oktan
pletykáknak nem szabad.
Tudom, hogy szeretsz,*

*és tudom, hogy szeretlek.
Nagy bajok közöttünk
ezért nem lehetnek.*

Behár György és Szenes Iván vadonatúj slágerét is Koós János énekelte.

*– Azt mondják rólad,
másokhoz jó vagy,
jobb vagy, mint hozzám,
kit érdekel.*

Tvisztelni nem mertem volna, kifelé indultam a teremből, hogy az öcsém pénzéből egy Bambit vegyek magamnak a büfében, amikor valaki hátulról megfogta a vállam.

– Na, mi van, Petár? – Gazsi tanár úr volt az. – Ityeg már a fityeg?

Nem tudtam, mit feleljek.

– Fel a fejvel, öregem! – Megpaskolta a hátamat. – Gyere, meghívlak egy Bambira.

Kínos volt, de vele kellett menjek, mindenki szeme láttára. Komoly ember nem dörgölődzik a tanárokhoz, vagy ahogy Uhrin Paki mondta, nem nyaljuk a vörös valagukat. Nem hittem, hogy Gazsi tanár úrnak vörös volna az ülepe. A legtöbb tanárunk állítólag büntetésből került a városszéli Hármaskolába. Csak a történelem-tanárnőnk volt kommunista. Ő volt az úttörőcsapatunk csapatvezetője. Úttörő-egyenruhában feszített a többi tanár közt a színpad előtt álló, vörös vászonnal leterített asztalnál.

– Mi újság otthon? – kérdezte Gazsi tanár úr. – Anyátok hogy van?

– Főszerepet kapott a *Lili bárónő*ben.

– Na, látod – mondta –, a dolgok előbb-utóbb a helyükre kerülnek. Apádról van híretek? – Ezt már a büféasztalnál, suttogva kérdezte.

Rajzot tanított. Régebben festőművész volt Szegeden. Anyánk azt mondta, hogy a *Szent Johanna* díszletét is ő tervezte. Az volt anyánk utolsó szegedi szerepe. A közönség állva ünnepelte. Johanna, állj közénk! Felkapaszkodtak érte a színpadra. Vállukra emelve akarták magukkal vinni a múzeumhoz, de ő nem ment. Rohant hozzánk, haza.

– Apuról nincs hírünk – hazudtam.

– Lehet, hogy hamarosan otthon lesz! – súgta.

Tudtam, ha kiengedik is, apánk nem hozzánk jön haza. Anyánk azt mondta nekem, soha nem kapott volna színházi állást, ha nem válik el tőle.

*– Azt mondják rólad,
Másokhoz jó vagy,
Jobb vagy, mint hozzám,
Kit érdekel!*

A tviszt új divat volt. A lányok egymásnak mutatták, hogyan kel tekerni a lábukat és a derekukat. Én ittam a Bambit, Gazsi tanár úr meg a pult alól mért felest.

– Egészségünkre!

Nem tudtam eldönteni, hogy Gazsi tanár urat kedvelem-e. A nagyszüleimen kívül egyetlen felnőttet se szerettem. Imádni pedig, ahogy Szu Csong énekelte *A mosoly országában*, még anyánkat se. Nehezteltem rá, amiért nem olyan kövér, mint a két Farkas konyhaszagú anyja, vagy a Tökösé, aki eljött az ablakunk alá a fia miatt üvöltözni velünk. Nem járt szülői értekezletre se, az ellenőrző könyvünket sokszor én írtam alá helyette. Azért is haragudtam rá, amiért évekkorábban intézetbe adott minket. Tudtam, hogy a színházban

beszélték tele a fejét, hogy Angliában az előkelő gyerekek mind bentlakásos otthonban nevelkednek. Nem tudta, hogy a pokolba számúz minket. Nem volt még harmincöt éves.

Apánkat évek óta nem láttuk, az emlékét mégis szerettem, amíg azon a télen megtudtam, hogy már két éve szabadlábbon van, és csak azért nem jelentkezett, hogy ne kelljen utánunk gyerektartást fizetnie. Egy fiatal táncosnőt vett feleségül Miskolcra. Színházi díszítőként alkalmazták, de másnak a nevében már operetteket és gyerekelőadásokat rendezhetett. Akkor még, azon a jelmezbálon büszke voltam arra, hogy a fia vagyok.

Öcsém a jelmezes verseny kezdetén jelent meg a bálteremben.

Nem hittem a szememnek.

– Hát te hogy kerülsz ide? Kisdobosok nincsenek meghívva.

– Érted jöttem – mondta.

– Miért nem otthon vártál meg? Mondtam, hogy kilenc óra előtt hazamegyek, és együtt indulunk el.

– Fél tíz van – A csörgőóránk volt a kezében.

– Még nem mehetek – mondtam.

– Mi a lófaszér nem?

– Ne beszélj csúnyán!

– Sehogy se beszéljek, csak gyere! Esik a hó!

– Seggen csúszik az igazgató!

Hiába tréfáltam, nem nevetett.

Megvetően nézett körbe.

– Mit akarsz ezekkel?

– Ül le egy sarokba, és várj meg. Félóra múlva indulunk, ígérem.

– Anyi mindent ígértél már nekem. – Nem illett a mondat egy tízéves gyerekekhez. Szomorú volt és gondterhelt, mint a félkarú törpe, akivel a szege-di cirkuszban barátkoztunk össze. Öreg törpe volt, a nagysátor melletti kicsiben vigyázott egy aligátorra. Ötven fillérért lehetett megnézni az állatokat. Nekünk nem kellett fizetnünk, mert az apánkkal voltunk, a tűznyelőnővel tárgyalt egy cirkuszkocsiban.

A hulló egy jókora pléhteknőből figyelt.

A törpe rávágott egy vasrúddal.

Az aligátor ficánkolt, ránk fröccsentette a vizet.

– Harap? – kérdezte az öcsém.

– Már nem – mondta a törpe.

Annak a félkarú kisembernek volt ilyen sötét tekintete.

– Jó – mondta végül. – Várok. De vigyázz, mert van nálam óra. Beállítom, csörgőre. Ha akkor se jössz, egyedül megyek.

Csattogott a spiccvasa, ahogy bakancsban végigrappolt a táncparketten. A terem végében nekidőlt a falnak, onnan figyelt.

Elkezdődött a jelmezes verseny.

Gazsi tanár úr mutatta be a versenyzőket a színpadon.

– Máthé Jolán, hetedik á, örsvezető-helyettes. Jelmezeinek neve: Tyereskova, a világ első űrhajósnője.

Hát ezért nem ismertem fel.

– Tapsoljuk meg!

– A sisakot most már levehetem?

– Persze.

Kibújt az ormótlan sisakból, copfjai ugrándoztak, égnek állt a pisze orra.

– Következő versenyzőnk Bükfalvi Ferenc, a Gagarin örs sportfelelőse, egy remek hirdetőoszlop jelmezében...

Jöttek sorban a traktorosok, hurik és tehenészlányok, hercegnők, Piroskák, kalauzok, rendőrök és rablóvezérek.

Végre én következtem.

A bal oldali takarásból kellett Gazsi tanár úrhoz lépkednem, a színpad elejére. Mielőtt beléptem volna, a portál mögé dobtam a hátizsákomat, kihúztam magam, férfias léptekkel masíroztam a középre.

Gazsi tanár úr lehajolt hozzám.

– Mit mondjak, Petár, mi a jelmezed?

– Sötétben bujkáló ellenforradalmár – közöltem.

Megfogta a kezem, lenézett a piros asztalnál jegyzetelő tanárookra.

– Horváth Péter, hetedik bé osztályos nótafa, a forradalmár Ságvári Endre jelmezében. – Mielőtt megszólalhattam volna, erős hangon énekelni kezdett.

*– Lent, hol a tölgyek őrzik a völgyet,
Kúszik az erdei út.
Átszeli bújva, újra, meg újra
Körben a völgykoszorút,
Ott a mélyben a völgykoszorút.**

A történelem-tanárnő felugrott az asztal mellől, és teljes csapatvezetői díszben lelkesen énekelte a következő versszakot Gazsi tanár úrral.

*– KIMSz-esek vágtak hajdan e tájnak,
Élükön Ságvári járt.
Hősies tette, harcra nevelte
Őket a lángszavú párt,
Védte őket a lángszavú párt!*

A folytatást már néhány traktorista lány és török huri is velük zengte.

*– Kín meg a börtön jártak e földön,
Mégse riadt sosem ő.
Tudta, hogy győznek, ők az erősek,
Virrad a drága jövő,
Fénylőn virrad a drága jövő.*

Hiába próbáltam szabadulni, Gazsi tanár úr vasmarokkal fogta az enyémet. Minden tanár felállt az asztaltól, úgy énekeltek. A történelem-tanárnő intésére az összes jelmezes és civil négyes sorokba verődve harsogta:

*– Szálltak az évek, boldog az élet,
Most csupa fényt hoz a nyár.
Úttörőváros víg dala szálldos
Szárnyasan, mint a madár,
Könnyű szárnyain, mint a madár.*

– Hajolj meg, te marha! – súgta a fülembe Gazsi tanár úr, és a tarkómba markolva előre nyomta a fejemet.

Zúgott a vastaps.

– Tehetséges kölyök – fordult a történelem-tanárnő a többiekhez, miközben újra helyet foglaltak. – Meglátszik, hogy színész nő gyereke.

Gazsi tanár úr kivezetett a színpadról.

---

* Mozgalmi dal, Szabó Ferenc kétszeres Kossuth-díjas zeneszerző szerzeménye.

– De hát én nem, én nem...
 – Szedd össze magad! Vedd úgy, hogy megmentettem az életedet.
 A fal mellett hüppögtem.
 Könnyeimtől a szakállam csupa fekete lett.
 Gazsi tanár úr visszament a színre, rendben levezette a jelmezversenyt.
 – Amíg a zsűri összeül, hogy meghozza szigorú, ámde igazságos ítéletét,
 táncoljatok egyet az olasz Verde Eduardo és Domenico Modugno dalára.
 Hölgválasz!

*– Zuhog az eső, sír az őszi szél,
 s egy pályaudvar zajos mélyén
 fiatal pár áll a gyorsvonat szélén.
 Könnyezve, némán, ajkuk összeér.*

Máthé Joli lépett hozzám.

– Táncolunk?
 Megtöröltem az orromat.
 – Nem kérem kétszer! – nevetett.
 Láttam a válla fölött, hogy a terem végéből elindul felénk az öcsém az éb-
 resztőórával. Joli megfogta a kezem, a táncolók közé vont, és átkarolta a nya-
 kamat. Lányszaga volt.

*– Búcsúzunk, drágám, elcsukló hangon,
 kezedhez érek, megremeg arcod.
 Utolsó csókom kísérfen téged,
 váljunk el szépen, Isten veled.*

Magamhoz húztam, és beléptem neki.

– Ne szoríts! – kérte.
 Belépősnek hívtuk a lassú táncot. Az ember mélyen belépett a lány lába
 közé, hogy mindenütt érezze.
 – Ne már! – nyafogott. – Mi van a zsebedben? Nyom!
 – A zsebemben is én vagyok.
 – Ja? – Felragyogott.
 Öcsém már majdnem odaért hozzánk. Beforgattam Jolit a táncolók karé-
 jának közepére. Oda már nem jött utánunk.

*– Ciao, ciao bambina, válni nehéz.
 Szívünkben él még az emlékezés.
 Szerelmünk szép volt, akár a nyár,
 de mégis elszállt, már messze jár.*

Hallottam, hogy az öcsém markában csörögni kezd az ébresztőóra. Nem tö-
 rődtem vele. Beszívtam Joli illatát, hogy elszédüljek tőle. Forgott, hullámozott
 velünk a terem. A színpadnyílás fölött sorakozó fényképekről Marx, Engels és
 Lenin bámult minket, de az se érdekelt.

*– Búcsúzunk, drágám, elcsukló hangon,
 kezedhez érek, megremeg arcod.
 Utolsó csókom kísérfen téged,
 váljunk el szépen, Isten veled.*

Az utolsó akkord hangjaira eléleztem. Joli könnyű csókot lehelt a szakállam-
 ra, és kiszaladt a teremből. Copfjai libegve repültek utána.

– Na, kispajtások! – Gazsi tanár úr perdült a színpad közepére. – Egy kis figyelmet kérek! Minden jelmezes osztályfőnöki dicséretet kap, és egy szorgalom ötöst. A három első helyezett ráadásul kap egy-egy jutalomkönyvet. A harmadik helyezést Bükfalvi Ferenc érte el.

Büki el akarta sütni a patronos pisztolyát, de besült neki. Mégis megtapsolták, amikor átvette a könyvet.

– Második Szolimán Edit lett!

Ő traktorista lány volt, overálban, babos kendőben, kezében jókora kormánykeret cipelt. Az apja autószerelő volt a téeszcsében.

Végül Gazsi tanár úr bejelentette, hogy legjobb Tyereskovaként az igazgatóhelyettes kövér lánya lett az első helyezett, én pedig az ő különdíját kapom, a *Timur és csapata* című tanulságos könyvet. Kezem-lábam remegett, ahogy átvettem.

Az öcsémnek akartam adni, de hiába kerestem.

Otthon se leltem.

Rendőrök hozták haza másnap Póstelekről, lilára fagyva.

– Megöllek! – vacogta. – Ha nagy leszek, megöllek.

MARKÓ BÉLA

Vigyáznom kell

MARKÓ BÉLA (1951) Marosvásárhely

Ahogy telik az idő, lágyul a szívünk. Vigyáznom kell ezután, mert látom, mind sírósbabb lesz egyik-másik barátom is. Van olyan például, aki már nem is nagyon mer nyilvánosan megszólalni, mert adott pillanatban menetrendszerűen elcsuklik a hangja, és kicsordul a könnye. A korral jár. Így mondják. Hát ne járjon a korral! Szinte soha nem sírtam kisgyerekként. Később meg egyáltalán. Betartottam ezt apám halálakor is. Csak belül sirattam, de ezt kívülről nem lehetett észrevenni, azt hiszem. Majd anyám halálakor sem, pedig tényleg nagyon szerettem. Nem mérhető könnyekkel a szeretet. Lehet, egyszerően csak úgy neveltek, hogy fiúgyermek nem sír. Férfiembernek nincs könnye. Elismerem, ez nem más, mint a ránk örökített diszkrimináció. De kit érdekel, hogy mi! Most inkább az foglalkoztat, hogy miért éppen a kutyánk halálakor csuklott el a hangom, és buggyant ki egy-két csepp könnyem. Bár valamennyire leplezni tudtam. Megírtam már ezt a kutyatörténetet, de egy pillanatra még vissza kell hozzá térnem. Nyugtalanít. Ismétlem, nem ez a kutya volt a legfontosabb az életemben. Akkor viszont miért? Úgy képzem, sem apám, sem anyám nem gondolhatta, hogy tőlem származik minden. A jó is, a rossz is. Az egészség, a betegség. A boldogság, a szenvedés. Nem engem hibáztattak. Elsősorban Istenben hittek. Legalábbis anyám. Apám nem igazán. A lényeg az, hogy nem tettem úgy, mintha tőlem függne a sorsuk. Nem vállaltam felelősséget értük. Vagy csak részben. A kutyánk napról napra gyengült, és a vége felé már nem evett semmit, csak nézett ránk rémülten. Mert eddig tőlünk kapott mindent. Ezek szerint most a halált is tőlünk fogja kapni? Mit követett el? Egy ideig még nagy

nehezen rávettük, hogy igyék néhány korty vizet. Aztán már azt sem. Csak várta a magyarázatot, de hiába. Vajon miképpen mondhattam volna meg neki, hogy már nem múlik rajtunk semmi? Meg aztán hogyan is hihette volna el ezt egy kutya? Ha jobban meggondolom, Isten ugyanígy elhallgatja előlünk, hogy nem mindenható. Vagy csak nem értjük, mit beszél. Hát ezért fojtogatott a sírás. De végül megembereltem magam.

FARKAS ARNOLD LEVENTE

bizonytalan

FARKAS ARNOLD LEVENTE (1979) Pócsmegyer

szemirámisz első levele
a kertészhez, részlet, amikor
a feltámadt testtel össze-
tévesztettek, tavasz volt,

az üres sír gyomra vissza-
bőfögte a halandók közé
a halhatatlant, növények
árnyékában vedlett kígyóbőr,

szúrja szememet a hajnal,
történeked dolgok vidéken is,
láthatatlan a nem látható,

a forma fegyelme a forma
előtti csöndbe vágyik vissza,
ahol még mosolyog az álom

•

szemirámisz második levele
a kertészhez, részlet, mindenre
gondoltam, csak a valóságra
nem, a halhatatlanságot

a feltámadással tévesztettem
össze, tavasz van, a sír gyomra
visszabőfögte a halandók közé
a látszatot, tévedéseink

arra vágnak, hogy az idő
elfogadja az elmúlást,
szúrja szememet a hajnal,

történeked dolgok vidéken is,
mozdulatlan madár zuhan,
hazugság volna megszületni

•

szemirámisz harmadik levele
a kertészhez, részlet, téved
a hajnal, kertben a látszat,
szavaink között a fájdalom,

lényegtelen dolgokról írok,
ám ez csak az egyik változat,
zsálya és citromfű illata
itatja át a kimondhatatlant,

halandók görbe árnyékában
hallgatnak halhatatlanok,
egyenes utcában a szent,

dühéből dagaszt dogmákat,
nem gondol köpenyre, vérre,
tömeg szorozva gyorsulás

•

szemirámisz negyedik levele
a kertészhez, részlet, nem teszek
úgy, mintha nő lennék, szavaim
koppannak a tükörben, mint

tévedésmorzsák az asztalon,
időnként arra a másik szűzre
gondolok, aki az angyaltól
a kertben gyermeket kapott,

csoda az, ami nem velünk
történik, hiba volna megszülni
a végtelent, beláthatatlan,

zárójelbe teszem az utolsó
mondatot, olvashatatlan minta
a levedlett kígyóbőrön

•

szemirámisz ötödik levele
a kertészhez, részlet, kertben
az angyal, nincs neki szárnya,
téved a hóhér, ősszel a kert

közepén álló fa levele
bizonytalan, felébred a gyermek,
kígyóval játszik, almát gurít
a legszebbnek, álmot borít

a létezésre, ősz van, majdnem
bizonytalan vagyok, halhatatlan,
elérhetetlen és vágytalan

asszony, velem játszik a csönd,
de nem nekem gurítja az almát
a gyermek, játék az idő

•

szemirámisz hatodik levele
a kertészhez, részlet, vissza-
vágunk a vágy előtti csöndbe,
amikor egy fa volt a kert

közepe, kígyódísz kúszik
kedvünkön keresztül, angyal
háta mögött a néma szűz szül,
téved a boldogság, nincs neki

szárnya, játszótéren arany,
tömjén és mirha, maradék
meztelenségem megleli

a láthatatlan szem és a néhai
örökkévalóság, idővel játszik
a gyermek gyermekora, vessző

GRENDEL LAJOS

Önéletrajzi töredékek

II. rész

(Részletek)

21.

[...]

Okvetlenül szólnom kell egy délutáni beszélgetésemről Mészöly Miklóssal. Tulajdonképpen ekkor értettem meg, mi a különbség egy 19. századi és egy 20. századi író között. A nyolcvanas évek második felében jártunk, talán 86-ban, talán 87-ben. A Déli pályaudvar felől mentünk Mészöly lakása felé. Ott, a Városmajor utcában értettem meg, hogy mi a különbség Thoman Mann és Musil között. Mondhatni, egy életre szólóan. Thomas Mann becsülte Musilt, Musil kevésbé becsülte Thomas Mannt. Mindketten ún. esszéregényt írtak – többek közt. Thomas Mann *A varázshegy*et, míg Musil *A tulajdonság nélküli embert*. Mindkét mű nagyszerű, mindkettő a világirodalom csúcspontjai közé tartozik. Mészöly viszont többre becsülte Musilt. Miért? Tulajdonképpen nagyon egyszerű. És most már a magam magyarázatával jövök, bár Mészölyét több-kevesebb irányban követem. Thomas Mann egy fix pontra lel (mint a 19. századi regényírók meg az összes regényíró előtte), míg Musilnál hiányzik ez a fix pont (nem véletlenül lett a hőse tulajdonságok nélküli ember). De mondhatnám úgy is, hogy a 20. századi ember már nem definiálható egy (és egyetlen) fix ponttal. A 20. századi ember számára többé nincs fix pont, ellenben többféle fix pont van (gyakran egymásnak ellentmondók). Leegyszerűsítve a kérdést: hol az „igazság”? Vagy többféle igazság van? Az efféle morális kételyek között nagyon hamar eltéved az ember. Ha a 19. századi ember ún. moralista, a 20. századi embernek morális kételyek zűrzavarában kell helytállnia. Vagy éppen nem kell helytállnia? Ez sokkal inkább a mi tapasztalatunk – a morális ember nagyszerű, de mára meglehetősen naiv.

Aztán van egy másik szempont is. Thomas Mann regénye olvasható úgy is, mint allegória. Settembrini és Naphta megküzd Hans Castorp lelki világáért. Nos, ki-ki a maga eszközeivel. A gondolat azonban készen van – kristálytisztán. Thomas Mann regénye a „gondolatból” indul ki? A „gondolat” levezetése? Úgy is mondhatnánk, hogy már a regényírást megelőzően kész volt a kristálytisztá „gondolat”, s az egész regény, *A varázshegy* a „gondolat” logikus levezetése csupán. Musilnál viszont fordított a helyzet. [Nála] Nincsen előre megfogalmazott gondolat. Gondolat helyett gondolkodás van. Szüntelen gondolkodás. Ez is a tulajdonságok nélküli ember sajátja. – Nem előre meghatározott a gondolat, amelyet le kell vezetni, hanem gondolkodás, amelynek nincs iránya, lefutása... (a posztmodern előzménye?). Gondolkodás zárt körben? A gondolkodás mindig ugyanazt a kört futja be, ha racionalista, ha nem racionalista? Misztikum és racionalizmus kölcsönösen kioltják egymást? Nem ugyanez a 20. századi szabály jellemző Joyce-ra, Gide-re vagy Virginia Woolfra is, csak [ők] nem esszéregényt írnak, hanem másfajta kísérletet? Hangsúlyozom, hogy ez csupán töprengés, a szabad fantázia terméke.

Nos, Mészöly Miklós is hozzájuk tartozik. Mindenekelőtt a *Saulus*. Egy oldalága a musili, gide-i vagy woolfi gondolkodásnak. Saulus világéletében gyűlölte a keresztényeket, és mint a zsidó titkosrendőrség tagja, tüzzel-vasal irtotta őket. Most először támadnak kétségei... Ezekről a kétségekről ír

Mészöly a *Saulus* című regényben. Arról az elbizonytalanodásról, mely végül is a damaszkuszi útba torkollik. Saulusból Szent Pál lesz. A regény folytatását már az olvasóra bízta, a bibliai ismereteire. Ha ismerős a *Bibliában*, tudhatja, hogy a keresztények üldözőjéből – vagyis Saulusból –, hogy úgy mondjam, „tűzzel-vassal” keresztény lesz. Tulajdonképpen ugyanaz marad, mint Saulus[ként] volt, csak éppen, hogy így mondjam, ellenkező előjellel. De a *Saulus* a kételyről szól – egy csavarral –, a huszadik század kételyéről. Ettől hihetetlenül modern regény. Mert Saulus „örök”. A két évezred során újra meg újra megszületik Saulus, hívják akárhogyan, [s legyenek bár] olasz, francia, német és persze magyar Saulusok. Ne soroljam a történelem ide vonatkozó részét... Egy típus, aki örök. Volt, van és lenni fog. De olykor elfogja a kétely: vajon minden rendben van-e, amit csináltam. Tulajdonképpen Mészöly a kételkedő Saulust ragadta üstökön. Aki már nem egészen Saulus, de még nem Szent Pál. Kissé pátozososan mondva: a *huszadik századi embert*.

22.

1989. július elején aláírtam a *Néhány mondat* (Několik vět) című beadványt, amely az ellenzéki Havelnak (a leendő köztársasági elnöknek) volt a nyilatkozata,¹ és amelyet számos cseh és szlovák állampolgár írt alá. Október végéig az aláírók száma a 40 000-t is meghaladta. 1988 májusának végén [mi is] megünnepeltük a Kádár-rendszer bukásának kezdetét. A Madách Kiadóból néhányan összegyűltünk a Luxor kávéházban, és pezsgőt bontottunk. Pozsgay és Nyers bekerültek az MSZMP Politikai Bizottságába, viszont sokan kikerültek onnan – még Aczél György is. De a legfőbb dolog az volt, hogy Kádárt fölmentették az első titkári posztról. Vagyis új korszak kezdődött a magyar történelemben. Ezt a vak is látta. Szóval jólesett a pezsgő Balla Kálmánnal, Szőke Edittel és néhány Madách-beli jóbaráttal.

Ettől kezdve felpörögtek az események, s nemcsak Magyarországon, hanem még a sztálinizmusba dermedt Csehszlovákiában is. Augusztus 21-én, például, Prágában tüntetésre került sor a szovjet megszállás huszonegyedik évfordulójára. Én éppen családostul a Tátrában nyaraltam az Írószövetség ottoni házában, és Ján Zamborral elemeztük a történeteket. Valami megmozdult tehát Csehszlovákiában is, és ez aggodalommal töltötte el a kommunista pártfunkcionáriusokat. A tüntetések rendszeressé váltak: október 28., [előtte] januárban a Palach-évforduló² stb. 1989 kulcsfontosságú év lett. Főleg Pozsgay bejelentése nyomán, hogy az 1956-os események népi megmozdulás volt. A Madáchban leginkább politizáltunk – a politika eluralta az irodalmat. Én akkoriban a *Thézeusz és a fekete özvegy* c. regényemen dolgoztam, és júliustól féléves alkotásabadságot vettem ki, majd októberben egy hónapra levonultam Budmericére (körülbelül 40 kilométerre van Pozsonytól), az Irodalmi Alap [alkotó]házába.

Közben történt más is. A júliusi aláíráshoz: a Havel[ék fogalmazta] *Néhány mondat* elsősorban cseh kezdeményezés volt, mi, tizenketten viszont magyarok [voltunk],³ többünk párttag is volt. Ha ez kitudódik, állati botrány lesz belőle. Márpedig előbb-utóbb kitudódik, csak idő kérdése. Ráadásul a szlovák Literárny tízdennek adott kora tavaszi, egyoldalas interjúm alaposan felbőszítette Ševc elvtársat, a Szlovák KB osztályvezetőjét, Biľak sógorát. Úgyhogy már eddig is [elég] volt a rovásomon. De én 1968-ban gondolkodtam, és úgy éreztem, most itt az idő, 1968-at megvalósít[hat]juk. Ez adott bátorságot. Aztán jött az augusztus, és a fiatal magyarok őrsújfalusi tábora. Hodossy, Dobos és én beszélgettem egy este a táborlakókkal, persze nyilvánosan, a program szerint. A vita késő éjszakába nyúlt. Én [pedig] bejelentettem, hogy aláír-

tam a *Néhány mondatot*, mert egyetértettem vele. A titkosrendőség ügynökei [is] jelen voltak: fényképeztek és lehallgatták a beszélgetést, még hozzá nem is álcázták magukat. De nem tartóztattak le. Majd jött a szeptember, egy találkozó az osztrák PEN Clubbal. Az osztrák PEN Clubbal nagyon szívélyes kapcsolatot alakítottunk ki, holott csehszlovák PEN Club [akkor] még nem létezett, nem is beszélve a szlovákról. Peter Zajac és néhány kollégája viszont érkezettnek látta az időt, hogy feltámassza a szlovák PEN Clubot. Először Bécsbe mentünk az osztrák PEN meghívására. Én tulajdonképpen – rövid időn belül – már másodszor voltam [akkoriban] Bécsben. Első alkalommal egy közös német nyelvű felolvasásra [mentem], ott ismerkedtem meg Tolnai Ottóval és Végel Lászlóval, [akikkel] barátságot is kötöttünk. Most másodszor mentem Bécsbe, ezúttal az alakuló [szlovák] PEN képviselőjében Peter Zajaccal és Ladislav Ballekkel. Talán július volt. Már nem emlékszem. Jártuk Bécs utcáit, meghallgattuk a jugoszláv PEN Club vitaestjét, amelyen a szerb, horvát és szlovén képviselők majdnem összeverekedtek; és Grinzingben ellátogatott közénk Franz Mock, az [akkori] osztrák külügyminiszter [is]. Szeptemberben pedig az osztrák PEN vendégeskedett Pozsonyban, amikor is hosszan elbeszélgettem Sebestyén Györggyel. Ő derűlátó volt, majdnem azt mondta, hogy néhány hónap múlva összeomlik a rezsim. Szeptember 10-e volt (vagy szeptember 11-e?). Én aznap Veronika Šikulovánál és Marek Mihalkovičnál aludtam Modorban – épp az esküvőjük előtt voltak. Másnap Pozsonyban tudtam meg, hogy a Szabad Európa felolvasta a 12 csehszlovákiai magyar nyilatkozatát a *Néhány mondat* ügyében. Azonnal sejtettem, hogy kitör a vihar.

Természetesen felelősségre vontak a kiadóban is. Mivel július óta féléves alkotószabadságon voltam, szeptember végén vagy október elején (már nem emlékszem pontosan) nyilvános pártgyűlésen vontak felelősségre, és mivel nem vontam vissza a *Néhány mondat* aláírását, úgy tetszett, hogy minden marad a régiben (ráadásul a kiadó főszerkesztő-helyettese voltam 1988 áprilisától, úgyhogy ciki volt a kiadónak is). Mivel [azonban] alkotószabadságon voltam, az ügyet elhalasztották újév utánra. Szerencsémre? Ki tudja... Ugyanis november végén bekövetkezett a fordulat. De ezzel előremegyek. Még nyolcvankilenc késő nyara volt, és a sztálinista rendszer nem engedett. Különösen ellenszenves volt a nyilvános pártgyűlésen a kiadó gazdasági főnöke, aki, mellékesen, rosszul beszélt magyarul, és, föltehetőleg, a titkosrendőségnek dolgozott. Én mindenestre élveztem az alkotószabadságomat, s a fiammal csavarogtam egy hónapig, tudniillik Ági és a lányom elutaztak Svájcba a sógoromékhöz. A *Thézeusz...* már befejezés előtt állt, és amikor Ágiék visszajöttek Svájból, én október elsején bevonultam Budmericére, az alkotóházba. Ez egy csendes kastély volt a falun kívül, és csak az íróknak volt fenntartva, szakács-csal, takarítónővel stb. Először jártam ilyen helyen (és persze utoljára). Emlékszem, hogy Lubomír Feldek, aki az elsők között volt az „ellenzékiségben”, és szintén Budmericén volt valami fordítási ügyben, megjegyezte: ha ez rosszul sikerül, mindnyájan a lámpavason fogunk lógni. Te is – mondta nekem.

Csodálatos ősz volt, legalábbis az október. Szép, napfényes idő. Délelőttönként a *Thézeusz...*-on dolgoztam, délutánonként az Erdődy-kastély hatalmas parkjában csavarogtam, meg a budmericei erdőkben, esténként pedig Feldekkal, majd később Šútoveccal vitattuk meg a napi politikai eseményeket. Minden napra jutott bőven [belőlük]. A Magyar Rádió és Televízió tulajdonképpen már szabad volt, és Budmericében is lehetett fogni. Este híradót néztünk – a magyar televíziót –, én fordítottam Feldeknek és Šútovecnek. Később hozzánk csatlakozott Ute Rassloff is, a keletnémet fordító, aki valamelyik szlovák nyelven írt művet fordította németre. Éppen októberre estek a kelet-németországi változások, [így] Honecker bukása is. És mindezt távol Pozsonytól, egy kastély falai közé zárva figyeltük Budmericében. Föloszlott az MSZMP, és

megalakult az MSZP. Október 23-án kikiáltották a Magyar Köztársaságot. Csak Csehszlovákiában nem történt semmi. Október 28-án újra tüntettek Prágában, és újra leverték a tüntetést. Budmerice egyfajta sziget volt. Az októberi hónap számunkra, *budmericeiek* számára kívül esett Csehszlovákián, mintha külföldről néztük volna a híradót. Egyszeriben távoli ország lett Csehszlovákia – s ezt a bezártság[unk]nak köszönhattük. De október 31-én ez is véget ért.

Október 31-én Pozsonyban, a Bibianában – vagyis a dómmal szemközt – a szlovákiai PEN Club előkészítő ülésén a haverom, Milos Žiak tiltakozó nyilatkozatot olvasott fel a készülő pozsonyi perek ellen. Ugyanis Pozsonyban négy értelmiségit, köztük Ján Čarnogurskýt és Miroslav Kusýt, bíróság elé akarták állítani, [mert] tiltakoztak a 68-as orosz megszállás ellen – 1989-ben. A csehszlovák kommunista vezetésnek még annyi esze sem volt, mint a bolgárnak és a románnak együttvéve. Holott a vak is látta, hogy ég a ház! De a PEN előkészítő bizottsága is csalódást okozott. Az írók zöme még annyira meg volt félemlítve, hogy csupán tízen írtuk alá a nyilatkozatot – köztük két magyar, Dobos László és én is.⁴ Majdnem depresszióba estem. A következő hónapba úgy léptünk át, hogy ebben az országban radikális változásokra várni együgyű képzelgés, balfácánság, hogy reménytelen ügy az egész. [...] Azon gondolkodom, hogy két hét alatt csodásan meg tud változni a világ. Igaz, ehhez a berlini eseményeknek is vastagon közük volt.

Azt hiszem, a berlini fal ledöntése kulcsfontosságú eseménye volt az 1989-es változásoknak. Az események hihetetlenül felgyorsultak, és ezt a párttagok józanabbik fele is felismerte. Én akkoriban az írószövetségi klubba jártam, mondhatni, rendszeresen. A „Mihály-kávéház” és az írószövetségi klub – e két helyen naponta megfordultam. Nos, a pártközpontból várt az üzenet, hogy néhányunkkal beszélgetést kezdeményeznek. Ballekkel, Feldekkel és velem (nem tudom, hogy kihagytam-e valakit, ha kihagytam, úgy elnézését kérem). Szóval a „Lázadókkal”. Feldekkel azért, mert aláírta a Čarnogurskýék letartóztatása elleni tiltakozást. Ballekkel azért, mert a szlovák nyelvű Szabad Európa Rádióknak nyilatkozott. Engem meg azért [idéztek be], mert aláírtam a *Néhány mondatot*. Mindenkét külön-külön hívtak be – egy napra egy embert. Így már tudtam, hogy nem fenyegetőznek, hanem, úgymond, elbeszélgetnek [velünk]. Nekem az utolsó nap jutott, november 16-a. C. fogadott, őt ismertem, egyetemre jártunk közösen, Isten látja lelkem, nem hittem, hogy így fölviszi az isten a dolgát. A pártközpontban voltunk, C. kávéval kínált. Nem volt megmérgezve. Kisvártatva jött Ševc elvtárs, Biľak veje. Nem volt dühös. Sőt, ellenkezőleg. Igen barátságos volt. Túlságosan sietünk, mondta ő (mármint Feldek, Ballek és én). Nem lehet egyszerre megoldani a problémákat. Mi is átgondoljuk, és lassan, fokozatosan bevezetjük a reformokat, már ahol szükséges. Körülbelül ez volt a lényege a mondandójának. Ezzel nem értettem egyet. Emlékszem rá, mit mondtam. Csak nehogy késő legyen, mondtam. Pedig akkor még nem sejtettem, hogy másnap elindul egy folyamat, amelynek rendszerváltás lesz a vége.

24.

[...]

Politika és irodalom? A magyar (de talán az egész kelet-közép-európai) politika és irodalom szinte elválaszthatlanul összefonódik, eltérően a nyugat-európaiktól és az amerikaiaktól. Az utóbbiban nagyobb a *distanc*, de politikától mentes irodalmat – főleg a prózában – nemigen találni. A magyar irodalom rákfenéje az, hogy a politika az esetek egy részében szinte becsörtet az irodalmi műbe. Még a remekíró Móricznál is. Krúdy vagy Kosztolányi sokkal kif-

nomultabb alkat. Náluk áttételesen jelentkezik a politikai mondanivaló, csak úgy, mint Flaubert-nél vagy Dosztojevszkijnél. A kisebbségi magyar irodalomban – főleg a szlovákiai és [az] erdélyi magyar irodalomban – még nagyobb a veszély, hogy a politika megöli az irodalmat, magyarán, minden az aktuális politikai kérdésekről szól, az irodalom önszabályozását is aláveti az aktuális politikai kérdéseknek. Pedig már Mikszáth is megmutatta, hogy politikai regényt jól is lehet írni, lásd a *Beszterce ostromát*, az *Új Zrínyiászt* és főleg a *Nosztalyfiú esetét Tóth Marival*. Az irodalmi műben sok mindent szabad, sőt a lehetetlent is szabad, csak éppen a tehetség mellett bátorság is kell hozzá – az új utak és új megoldások keresése. A kisebbségi lét irodalmi paradoxona, hogy meg kell szabadulni a kisebbségi lét kényszerétől. A kisebbségi létben is úgy kell írni, mint, mondjuk, Márquez vagy Bulgakov, vagy, mondjuk, Mikszáth. Nem szabad, hogy lehúzzon a kisebbségi szemlélet, mert az ilyen irodalmi műnek lőttek.

Az Irodalmi Szemle átvételekor, vagyis 1990 januárjában ezt a feladatot tűztem ki: irodalom és politika egyensúlyba kerüljön. A politika ne tehénkedjen rá az irodalomra. Új szerkesztőket vettem föl: Csanda Gábor és Hizsnyai Zoltán a szerkesztőség tagjai lettek, a régiek közül Kulcsár Ferencet tartottam meg. Két évig működött az új szerkesztőség – és egyre nagyobb feszültségek között. Ez alatt a két év alatt megpróbáltam a lehetetlent: úgy lehelni a Szemlébe új életet, hogy bizonyos mértékig megtartsa a „népfront” jellegét, de ne váljon pártpolitikai propagandává. Ez, ha jól érzem, sikerült is – nagy keservesen. A feszültség abból adódott, hogy egyik-másik úgynevezett öregnek visszaadtuk a kéziratát, mert nem felelt meg az új mércének. Különösen Hizsnyaira voltak [sokan] mérgesek, mert nem lacafaczott, még Fábrynak is nekiment, aki húsz éve halott volt már, és úgy tisztelték az idősebb kollégák, mint egy szentet. 1992 elejére odáig fajult a helyzet, hogy tarthatatlanná vált a mi Szemle-beli működésünk. Dobos László próbált közvetíteni közöttünk, de nem sok sikerrel. Ekkor már megalakult a Kalligram [kiadó] – Szigeti Lászlónak köszönhetően –, és Szigeti volt az is, aki Kalligram néven egy új folyóiratot [is] tervezett létrehozni.

Áprilisban került sor a szlovákiai magyar írószervezet közgyűlésére, méghozzá meglehetősen paprikás hangulatban. Én tartottam a főbeszámolót. Lemondtam az elnökségről, és bejelentettem, hogy az Irodalmi Szemle szerkesztőségét is elhagyom. Lemondott a Szemle egész szerkesztősége, még Szamaránszky Edit, a titkárnő is. Bejelentettem azt is, hogy júniusban új folyóiratot indítunk Kalligram címen – de ugyanazokkal az emberekkel, akik a Szemlében dolgoztak. Az új folyóirat független lesz, nem lesz a Szlovákiai Magyar Írók Társaságának lapja, tehát ennél fogva a Szlovákiai Magyar Írók Társasága nem felügyeli a lapot. A Kalligram magánkezdeményezés. Tulajdonképpen egy nagy álmom teljesült: végre függetlenné váltunk. Pedig a VPN⁵ az utolsót rúgta – még két hónapja volt. 1992 júniusában választások voltak, a VPN megbukott (az FMK-val⁶ együtt), és a Mečiar-féle HZDS [= Hnutie za demokratické Slovensko, azaz a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom] jutott hatalomra, méghozzá meglehetősen fölényesen [győzött]. A Kalligram az utolsó pillanatban jött létre, június után nagy nehézségekbe ütközött volna a létrejötte. De még Snopko volt a kulturális miniszter és Kornel Földváry a helyettese. Márciusban mentünk Szigetivel a kulturális minisztériumba, meglehetősen szkeptikusan. Snopko és Földváry fogadtak bennünket, és mi előadtuk, hogy új folyóiratot szeretnénk indítani. (Magunkban elkészültünk [rá], hogy nemleges választ kapunk.) Aztán következett a meglepetés. Snopko kezünkbe nyomott egy papirost, ezt töltsük ki, mondta. Fél óráig tartott, vagy addig sem. Miután kitöltöttük, előkerült egy üveg bor. Koccintottunk Snopkóval és Földváryval. Természetesen az új folyóiratra. Áprilisban, a közgyűlésen, bejelen-

tettem az új folyóirat elindítását. Kész helyzetet teremtettünk. (Cselényi László bekiabálásai már nem változtattak a helyzeten.)

A [szlovákiai] magyar írószövetség mégsem vált ketté. Ez – egy idő után – okos döntés volt. Megőrizte a látszólagos egységét, holott a fiatalabb és az idősebb generáció között nagy szakadék tátongott. De még mindig beszéltünk egymással, és kompromisszumokra is hajlandók voltunk. Ők is, mi is. Létrejött tehát a Szemle mellett egy új folyóirat, a Kalligram. Utólag nézve, még az áprilisi közgyűlés is hasznos volt. Tisztáztuk az álláspontunkat, s az új vezetés, mely ha jól tudom, ideiglenes volt, áthidalta az ellentéteket. A Kalligram mellett a Szemle is tovább létezett. Hamarosan új kormány került hatalomra,⁷ és visszatért a diktatúra árnya. Ez 1998-ig tartott. A Szlovákiai Magyar Írók Társasága, dacára a mély ellentéteknek, egységes maradt: magyarán, a fenyegető diktatúra újra egységet teremtett – minden látszat ellenére. Egy biztos: nagyon nehéz időszak volt, de túléltek. A Kalligram pedig egyhamar tekintélyessé vált, a legjobb kiadók között jegyezték a magyar könyvpiacra. A Kalligramban könyvet kiadni megtiszteltetést jelentett a szerzők számára is. 1994-ben lemondtam a Kalligram folyóirat főszerkesztői állásáról. Először kiadóvezető lettem, majd 1996 decemberében megváltam a Kalligramtól, noha a köteteim ezután is a Kalligramban jelentek meg. Az ok egyszerű volt: egyre kevésbé láttam áttekinthetőnek a Kalligramot, Szigeti Laci áttekinthetetlen manővereit a Kalligram fenntartása érdekében. Ez, beláttam, nem az én szakmám.

25.

1989 novemberében lezárult egy nagyon szerencsétlen korszak nemcsak Csehszlovákiában, hanem az egész ún. béketáborban. Rengeteget utaztam, például Párizstól Stockholmig és Barcelonától Moszkváig. Moszkva egy külön fejezet, rá visszatérek az egyik külön részben.⁸ Svédországba Boros Kalmi hívott meg. Ő 1969-ben emigrált, Mohiból – vagyis Léva mellől – származott az apja református tiszteletes volt. 1990 áprilisában indultunk útnak, Ági vezetett. A svéd határon cirkusz volt. Vodkát kerestek, s persze nem találtak. Nos, ez volt az első csalódás a svédekben. De nem az utolsó. Egy hét alatt bejártuk a nagyobb városokat, mint Göteborg, Stockholm, Lund. Kalmiék Malmöben laktak. Április volt, de szép idő, a hőmérséklet 20 C fok felett volt egész héten. A különböző helyeken különböző fogadtatásban volt részem, leginkább langyosban. Egyedül a göteborgi fogadtatás volt melegebb. Ott valamilyen magyar étterem is volt, [melynek] emigráns magyar tulajdonosa volt. A kísérőm nevére már nem emlékszem. Idősebb úr volt, igazi úriember. Nagyon összebarátkoztunk. Legközelebb három év múlva mentem Svédországba, szintén egy hétre. Kiváló, de eldugott helyen voltunk, többek között Kiss Gy. Csabával és Lászlóffy Aladárral, éppen júniusban, úgyhogy még [éjjel] fél tizenkettőkor is sütött a nap. Rengeteg előadást hallottam, a legérdekesebb Sente Imréné volt, a *Kalevala* egyik fordítójáé. De vissza az első utamhoz. Május elsején, hajnalban jöttem haza, kialudtam magam, és délután elindultam a városba. Amikor az FMK-VPN [központjához] értem (a belváros szívében volt, a Ventúr utcában), egy feliratra lettem figyelmes, méghozzá a VPN kapujában. Május elsején, délután négykor felolvasás néhány bécsi íróval. Ott díszelgett az én nevem is. Délután négy óra volt, már pár perccel el is múlt. Azt hittem, hogy szívrohamot kapok. Teljesen megfeledkeztem a felolvasásról, és arról, hogy egy színészt kellett volna felkérnem, aki jól tud németül. Bementem a felolvasóhelyiségbe, és szorongva leültem a hátsó sorok egyikébe. Azt reméltem kétségbeesetten, hogy talán elfeledkeznek rólam. Elég halvány remény volt

[ez], tulajdonképpen olyan 1%. Hát persze, hogy kihívtak. Szédelegve mentem a pulpitusra, ott kezembe nyomták egy német nyelven megjelent novellámat. *Az onirizmus tréfái* volt a címe. Megjegyzem, nem tudtam németül egy szót sem. Bocsánatot kértem, hogy rettentő fáradt vagyok, egész éjszaka utaztam, Svédországtól hazáig. (Ez félig igaz volt, de csak a fele, mert [azért] kialudtam magam.) Aztán belefogtam a felolvasásba – persze németül. Szerencsére emlékeztem a szövegre, és nagyjából tudtam, hogy hol járok a szövegben. Nagy nehezen sikerült felolvasnom az egész novellát. Hát mit tegyek hozzá... Kafkai jelenet volt. A felolvasás után még tapsot is kaptam.

Párizsban egy idő után szinte [már] otthon éreztem magam. 1990 márciusában hosszabb időre utaztam [oda]. Afféle kelet-európai találkozó volt, ismerkedés, az írókon keresztül, Kelet-Európával. A magyar delegációból – nem szeretem ezt a szót, de mindegy – Esterházy Péterre és Balassa Péterre emlékszem, de jóval többen voltak. A csehszlovák küldöttség tíz tagból állt, ezek közül nyolcan csehek voltak, Szlovákiából Karol Wlachovský meg én, a szlovákiai magyar. Nekem az volt a szerencsém, hogy [korábban] lefordították franciára az *Éleslövészetet*, tudniillik a föltétel az volt, hogy legalább egy francia nyelven olvasható műve legyen [az illetőnek]. A fordítókkal más volt a helyzet. Ők, hogy úgy mondjam, fordítottak. És mivel [a szlovákiai írók közül] franciául évtizedek óta csupán az én regényem jelent meg, hát tagja lehettem a csehszlovák küldöttségnek. Hrabal a Coupole-t szemelte ki [magának], éjjel-nappal ott ült a Coupole-ban. Egyszer meglátogatta Esterházy is. Az egész délelőttöt átbeszélgették. Hrabal úgy mellékesen megjegyezte [nekem]: „Ha berúgok, éppen úgy írok, mint Te.” Fölszabadultság jellemezte az egész párizsi találkozót. Még éppen csak megszűnt a diktatúra, és hát Párizs gyönyörű. (Persze ez is relatív. Az egyik neves francia író – Bernard Noël, vele személyesen is megismerkedtem, közösen volt egy felolvasóestünk az Alpokalján, 1994-ben – utálta Párizst, az Alpok lábánál vett vityillójában viszont otthon érezte magát.)

Esterházynak volt egy nagy mondása az ún. magyar esten. Megkérdezték tőle (nagy közönség volt), hogy mi az a posztmodern. Esterházy elgondolkodott, majd föltalálta magát. A posztmodern úgy kell érteni, hogy két néger keresi egymást egy alagútban. Ráadásul egy fekete ember kérdezte őt, és jót röhögött utána. [Akkor] még szó sem volt PC-ről. A négernek még négernek kellett nevezni, Esterházy pedig távol állt mindenféle rasszizmustól. A csehszlovák délután jelentősen különbözött a magyartól. Először is a mellettem ülő költő enyhén részeg volt. No jó, kijavítom: be volt egy cseppet rúgva. Sört is hozott magával, és az asztalfiába tette. Időnként lehajolt, és jól meghúzta a sörös-palackot. A közönség [ezt] nem láthatta. Olyan lehetett a nézőtérről, hogy a költő elejtett valamit, és minden öt percben lehajolt megkeresi. Hrabal is állandóan cikizte. Hrabal meg is sértődött a folytonos cikizésen. Fogta magát, és elment... volna. De aztán az utolsó pillanatban meggondolta magát. Mély lélegzetet vett, és végül visszaült a helyére. A botrány – Istennek hála – elmaradt. A közönség meg jót szórakozott. Azt hitte vélhetőleg, hogy ez is benne van a csehszlovák küldöttség programjában. Hrabal amolyan „vicces” figurának tartották. Szóval csak egy hajszálon múlt, hogy nem lett botrány.

Itt ismerkedtem meg Véronique Charaire-ral, a magyar irodalom egyik neves fordítójával. Később szorosabb kapcsolatba kerültem vele. Lefordította az *Einstein harangjait* és később az *És eljön az Ő országa* című regényeimet franciára. Különösen az *Einstein harangjai* lett sikerkönyv – a *Le Monde* is cikkben méltatta. Később többször is jártam Veronikánál (a polgári neve Kovács Veronika volt, és 1948-ban ment ki Franciaországba mint disszidens). Amikor közelebb kerültem hozzá, elárulta, hogy három fölfedezettje volt a magyar irodalomból. Az egyik Illyés Gyula (a *Puszták népét* fordította), a másik

Konrád György, a harmadik – és erre igen büszke voltam – én. Lefordította a következő regényemet is, és addig keresett [hozzá] kiadót, [míg] talált is egyet. A kiadó, ha jól emlékszem, a Saint Sulpice-katedrálisnál volt – jártam is [ott] egyszer. Kis kiadó volt, de jó nevű. Egy szerb disszidens volt a tulajdonosa, márpedig, abban az időben nem hangzott túl jól a szerb név. (A kilencvenes évek közepén voltunk.) Veronika szerint az *És eljön az Ő országa* túlírt, és sajnos, ezzel egyetértettem. A Richard Wagner-történetek, melyek a regényen belül [kaptak helyet] – [mint] egy újabb regény a regényben –, viszont sikerültek. Szóval, kevert regény [volt]. Kicsit többet kellett volna gondolkodnom [rajta]. Régi hibám, hogy [mindig] sietek.

[...]

Hamburg, 1992 februárja. Öt napot töltöttem Hamburgban, többek között Ács Margit, Szilágyi István és Tolnai Ottó társaságában. A legnagyobb sztár azonban Mándy Iván volt [köztünk]. Mándy Hamburgban... Ez akkora esemény volt, mintha Mándy a Holdon lett volna. Mándy, amellett, hogy évtizedek óta a legnagyobb magyar novellistának számított (ezt még azok egy része is elismerte, akiktől Mándy stílusa idegen volt), de okvetlenül megjegyzendő, hogy Mándy a nyolcadik kerület írója volt, a Teleki téré és környékéé. Rossz nyelvek szerint Mándy világlátésében egyszer járt Budán, de ott is külföldinek érezte magát. És most egyszer csak Hamburgban... Hogy hogyan érezte magát, azt nem tudom. Én egy délután, amikor mindenki vásárolni ment, csak én és ő maradtunk egyedül, meghívtam egy kávéházba. Nem esett nehezemre. A rendszerváltás még viszonylag messze volt, amikor a budapesti Művész kávéházban összeismerkedtem vele. Így hát [Hamburgban] már ismerősként találkoztunk. Szóval leültünk egy kávéházban, ami nagyon tetszett Mándy Ivánnak, és egy egész délutánt végigbeszélgettünk. (Itt árulta el, hogy az apjától az Iván nevet [azért] kapta, mert nagy Turgenyev-rajongó volt.) A szlovákiai magyar irodalomról beszéltünk, meg a magyarországról, meg egyáltalán az irodalomról (főleg az amerikaiáról, mert az egyik kedvencem volt az amerikai irodalom meg a latin-amerikai). [...] Én főleg Tózsér Árpádra hívtam fel a figyelmét, arra, hogy milyen nagy utat tett meg Tózsér Árpád, amíg a magyar irodalom egyik legnagyobb költője lett. Mándy figyelmesen hallgatta, és megígérte, hogy utána néz Tózsér legutóbbi köteteinek. Szóval az egész délutánt végigbeszéltük, sötétedésig. Olyan jólesett „csak” beszélgetni.

Hamburgban nagyszerűen éreztük magunkat. Mándy ugratott is. Volt egy csinos magyar lány Hamburgban, két éve élt ott. Volt egy kislánya is. És szemet vetett rám. Annyira, hogy Mándynak is feltűnt. Ott ültünk az „írószövegségi” kávéházban (nem emlékszem, mi volt a rendes neve...), [amikor] megjelent a csinos hamburgi magyar lány, aki, mint megtudtam, már elvált. Leült mellém, majd fél óra múlva kiment egy helyre... Mándy odasúgta: nehogy elereszd! Persze nem lett belőle semmi... Mándy Iván csak csóválta a fejét. Hogy a nő az ölembe pottyant, és én hagytam elmenni. [Igaz,] Mándy sem gondolta komolyan. Aztán itt találkoztam először a PC-vel. Ezt el kell mondanom, mert máig sem bírom megemészteni. Talán nem pontos rá ez a szó, no de mindegy... Álmomban sem gondoltam volna, hogy itt is működik a cenzúrának egy fajtája, amit persze, a nagy német nép nem cenzúrának nevez, hanem, jobb szó híján, PC-nek. Elérkezett a felolvasóestünk, azt hiszem, csütörtökön volt. [...] Utoljára maradt [közülünk] Tolnai Ottó. A *Virág utcából* olvasott fel egy nagyszerű részletet. Akkor Jugoszláviában már polgárháború volt, és ez a *Virág utca*ba is áthallatszott – hogy finoman fejezzem ki magam. Gyönyörű részlet volt. De a szervezőknek nem tetszett. Magyarán: a szervezők be voltak szarva. Hogy így meg úgy... Nem akarnak a jugoszláv eseményekbe beavatkozni. És [utána] gyorsan le [is] fújták az estet.

Egy másik példám is van a PC-re. Látogatóban voltunk egy fiatal házaspárnál. Én, hogy megvilágítsam a szlovák–magyar problémát, a 19. század elejével kezdtem. A magyar nyelv hivatalossá tételével, vagyis 1843-mal.⁹ No, kitört a botrány. [Merthogy] állítólag lenézem a szlovákokat, amiből [persze] egy szó sem volt igaz. A magyar irodalom fejlettebb volt [akkor], mint a szlovák. Ezt máig is fenntartom. No mindegy. Ekkor találkoztam először a PC-vel, és hihetetlen képmutatónak tartottam az illető hölgyet. Az eseményről fogalma sem volt, de kioktatott, mint egy kisdíákot. Eszembe jutott 1968. Már az orosz megszállás után, Prágában, összegyűltek a nyugat-európai és a kelet-európai úgynevezett lázadó diákok. És egyáltalán nem értették egymást. A nyugat-európaiak Maót és Guevarát éltették, a kelet-európaiak meg Brezsnyevtől is megszabadultak volna, hát még Maótól és Guevarától! Szóval, a nagy összebörülésből semmi sem lett. A szó legszorosabb értelmében semmi... Most ne gondoljunk Brüsszelre. Á, dehogyis...

(Közreadja Grendel Ágota; a szöveget gondozta és jegyzetekkel ellátta Tóth László)

JEGYZETEK

¹ A *Néhány mondat* ötletét Václav Havel vetette föl, melyet aztán több ellenzéki társával öntött végső formájába 1989 júniusában.

² 1989. január 15–20. között Prágában hatnapos tüntetéssorozatra került sor Jan Palach halálának 20. évfordulója alkalmából.

³ Grendel Lajos mellett, többek közt, Balla Kálmán, A. Nagy László, Szigeti László, Tóth Károly és mások. Lásd ezzel s a fentiekkel kapcsolatban: PopÉLY Árpád, *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*, Fórum Intézet, Somorja, 2006.

⁴ Ugyanekkor, június 30-ával, Balla Kálmán kezdeményezésére a nemzetközi PEN önálló csoportjaként Pozsonyban megalakult a Magyar PEN Club Pozsony, melyhez a szlovákiai magyar írók közül harmincan csatlakoztak. Erről Grendel Lajos később így nyilatkozott: „89 tavaszán kezdte Balla Kálmán szervezni a szlovákiai magyar PEN Clubot... Az egyik FÍK-találkozón [Fiatal Írók Köre] kezdeményezték, azon én nem vettem részt, nem voltam itthon, nem is tudtam róla, vagy elfelejtettek szólni nekem. Közben elkezdett a szlovák PEN Club is újjáalakulni, és engem beválasztottak a szervezőbizottságba. Ebből nézeteltérések is támadtak...” Lásd *A rendszerváltás és a csehszlovákiai magyarok II. 1989–1992*, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2010, 134.

⁵ Értsd: Verejnost' proti násiliju (Nyilvánosság Az Erőszak Ellen), a szlovák rendszerváltó mozgalom.

⁶ Azaz a szlovákiai magyar rendszerváltó erők közül elsőként megalakult Független Magyar Kezdeményezés.

⁷ A Mečiar vezette Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom (HZDS) irányításával.

⁸ Ezt lásd Toldi Veronika interjújában: *A svéd királyra gondoltam*, Kalligram, 2018. szeptember, 9. sz., 15–17.

⁹ Az 1843/44. évi pozsonyi országgyűlés törvényeit, így a magyar nyelv hivatalossá tételéről szólót is, 1844. november 5-én szentesítette V. Ferdinánd magyar király.

A műhely mint inspiráló tényező

Patat Bence interjúja a magyar irodalom
holland fordítóival

kívül-belül

Januárban tartott háromnapos magyar műfordítói műhelyt az az összetartó holland közösség, amelynek kilenc tagja gyakorlatilag az összes magyar nyelvből dolgozó, jelenleg aktív műfordítót magában foglalja. A találkozót követően ötüket, Rebekka Hermán-Mostert, Cora-Lisa Sütöt, Alföldy Marit, Jannet Bosselaart és Frans van Nest sikerült mikrofonvégre kapnom, hogy műfordítói munkájukról és a magyar irodalom hollandiai múltjáról, jelenéről és jövőjéről beszéljünk.

► **Közületek többeket is családi kötelekek fűznek Magyarországhoz, de ettől még nem szükségszerű, hogy a nyelv és az irodalom is érdekeljen benneteket. Melyikötök hogyan került kapcsolatba a magyar nyelvvel és irodalommal?**

✓ **Rebekka:** Édesanyám holland, édesapám magyar. Otthon magyarul is, hollandul is beszéltünk. Hétéves koromig Erdélyben, a Mezőségeen éltünk. Iskolába aztán Hollandiában jártam, de érettségi után visszaköltöztem Erdélybe, ahol magyarul teológiát tanultam. Ezután visszatértem Hollandiába, ahol Groningenben elvégeztem a magyar szakot. Államközi ösztöndíjjal Budapestre kerültem, egy évig jártam az ELTE-re, majd részt vettem a Balassi Intézet műfordítóképzésén. Időközben elkezdtem dolgozni és fordítani. Budapestről Temesvárra költöztem, a férjemmel együtt. Leginkább műfordítónak tartom magam, bár lelkész is vagyok, gyülekezet nélkül. Temesváron inkább ebben a minőségemben ismernek. Helyettesíteni szoktam, ha úgy tetszik, „hobbiként” végzek szolgálatot. Jelenleg napközis tanítónak is dolgozom egy temesvári magyar iskolában.

✓ **Cora-Lisa:** Nekem is magyar az édesapám, aki 1956-ban került Belgiumba, majd – miután összeházasodott holland édesanyámmal – Hollandiába. Szüleim franciául beszéltek egymással, apukám a nővéreimmal együtt tanult meg hollandul. Mire én születtem, már jól tudott, sőt, addigra holland állampolgár is lett. Megtanított tízig számolni, meg a *Boci, boci tarkára*, de magyarul beszélni kevésbé. A gimnázium után a Képzőművészeti Főiskolán tanultam festészetet, és néhány évig csak festőként dolgoztam. Szerettem volna még tanulni, és mivel huszonegy évesen hobbiból elkezdtem foglalkozni a magyar nyelvvel, és a városunkban, Groningenben volt finnugor tanszék, úgy döntöttem, hogy elvégzem a magyar szakot. A diploma megszerzése után én is elvégeztem a Balassi Intézet műfordítóképzését, aztán Budapesten maradtam, ahol nyelvtanárként és műfordítóként kezdtem dolgozni. Jó pár éve a Károli Gáspár Egyetem holland tanszékén és fordítóképzésén oktatok nyelvet és fordítást.

✓ **Mari:** Én Magyarországról indultam. Tizennégy éves koromban édesanyám férjhez ment egy Hollandiában élő magyarhoz, így kerültem Hollandiába. Azelőtt semmi közöm nem volt Hollandiához. Itt jártam középiskolába, majd egyetemre, ahol latin–görög szakra jártam. Gondoltam, hogy ha már Groningenben tanulok, akkor bejárok a magyar szak óráira is, hogy némi magyar műveltségre is szert tegyek. Végül aztán a szakot is elvégeztem. Államközi ösztöndíjjal én is töltöttem egy évet Magyarországon. Utána egy ideig latint és görögöt tanítottam Hollandiában, majd fordítani és tolmácsolni kezdtem, először fordítóirodáknak, és mivel mindig is vonzott a műfordítás, amint lehetőségem lett rá, arra is vállalkoztam. Minthogy kizárólag műfordításból nem lehet megélni, a szakfordítás, a tolmácsolás és a műfordítás jól kiegészíti egymást.

✓ **Jannet:** Nekem nincs magyar családi kötődésem. Az egyetemen először jogot tanultam, majd külföldre mentem, pontosabban Magyarországra. Leányfalun egy idősotthonban dolgoztam, ott tanultam meg magyarul. Mivel Hollandiában a magyarral nem sok helyen lehetett foglalkozni, végül úgy döntöttem, hogy Groningenbe megyek a magyar szakra. A többieket is nagyrészt ott ismertem meg. Most idősgondozóként dolgozom, műfordítással kevésbé foglalkozom. Nagyon jó műfordítóink vannak, akik magyarból dolgoznak, és megbízás nem sok akad.

FRANS VAN NES (1969, Groningen), ALFÖLDY MARI (1962, Amszterdam), REBEKKA HERMÁN-MOSTERT (1976, Temesvár)

✓ Frans: A többiekhez hasonlóan én is Groningenben végeztem a magyar szakot, és elsősorban nyelvésznek készültem. Emellett vonzott a fordítói munka is. De aki úgynevezett „kis” nyelvekkel foglalkozik, annak amúgy is széles érdeklődési körrel kell rendelkeznie. Ahogy egy fordítónak is.

✓ **Történelmietlen kérdés, de adja magát: vajon mi lett volna, ha nincs Groningenben finnugor tanszék és magyar szak?**

✓ Mari: Talán két kollégánkat leszámítva mindenki Groningenben tanult. Sajnos a groningeni magyar szak és finnugor tanszék már nem létezik, és az egész holland nyelvterületen sincs már sehol, Flandriában sem. Elképzelhető, hogy én a magyar szak nélkül is fordító lettem volna, talán Rebekka is, de a többiek, akik az egyetemen kezdtek magyarul tanulni, aligha.

✓ Rebekka: Ha nem lett volna a groningeni magyar szak, rengeteg fordítás, tanulmány és egy egész szakmai és emberi kapcsolatrendszer nem létezne. Sok fontos kezdeményezés helye volt, aminek ma is látjuk jó eredményét.

✓ **Tudjátok-e, mikor kezdődött a magyar irodalom fordítása közvetlenül magyarból? Kik a nagy elődeitek?**

✓ Rebekka: A holland–magyar kapcsolatok az első világháború után kezdtek intenzívebbé válni. Az elmúlt években sokat lehetett hallani a gyermekvonatokról és egyéb segélyakciókról. Ezek is hozzájárultak ahhoz, hogy a gyerekek révén komolyabb kapcsolatok szövődtek, amelyek generációkon átívelő módon is megmaradtak. Talán komoly irodalmi fordítások akkor még nem születtek, de egyértelműen elkezdődött a megismerkedés a két nép között.

✓ Frans: Talán az elsők közé tartozott A. S. C. Wallis a 19. század második felében, aki a férje révén tanult meg magyarul, és többek között Petőfi Sándortól, Arany Jánostól, Tompa Mihálytól fordított verseket, de *Az ember tragédiáját* is ő fordította hollandra. Később a gyerekvonattal Hollandiába érkező Sivirsky Antal és az 1956-tól Hollandiában élő Dedinszky Erika, illetve a '70-es évektől Henry Kammer, aki Groningenben tanított is minket. Ő rengeteget fordított magyarból, többek között Gárdonyi Géza, Kosztolányi Dezső, Esterházy Péter, Nádas Péter, Konrád György műveit.

✓ **Változik-e az utóbbi időben a magyar irodalom iránti érdeklődés? A korábbiakhoz képest milyen tendenciákat érzékeltek?**

✓ Mari: Úgy látom, hogy az utóbbi időben valamelyest megcsappant iránta az érdeklődés, vagy legalábbis a holland kiadók nehezebben adnak ki magyar műveket. A '90-es években nagyon népszerű volt Konrád György, szerepelt is egy tévéműsorban, értelmiségi körökben mindenki ismerte a nevét. 2000-tól lett népszerű Márai Sándor, akitől nekem volt szerencsém fordítani néhány kötetet. Persze utána Kertész Imre Nobel-díja is segítette az érdeklődés fellendülését. Az is érdekes, hogy miután Márai óriási siker lett, egyszer csak a régebbi szerzők iránt is megnőtt az érdeklődés, ide tartozott Kosztolányi Dezső (akinek már léteztek hollandra fordított szövegei), Ottlik Géza, Szerb Antal és mások.

✓ Rebekka: A januári műhelyünkön jelen volt az egyik kiadó vezetője, aki nem tagadta, hogy Magyarország imázsának romlása gondot jelent, de ez csak egy negatív tényező a sok közül. A 2000-es évek végi gazdasági válság után megakadt a magyar könyvek kiadása, bár az olvasási kedv a statisztikák szerint nem csökkent. A nyomtatott könyvekből viszont kevesebb fogy, nő az e-könyvek és a hangoskönyvek fogyasztása.

✓ **Milyen holland kiadók jelentetnek meg magyar irodalmat? Vannak, amelyek rendszeresen adnak ki magyar könyveket?**

✓ Frans: A kisebbek nem annyira. Néhány nagyobb kiadó, több közepes ad ki magyar műveket. Korábban a kisebb Van Gennep és a közepes Wereldbibliotheek jártak az élen, ezek sok magyar íróat adtak ki, de most már kevésbé (utóbbi adja ki Krasznahorkai könyveit).

✓ Cora-Lisa: Gyakori, hogy egy-egy kiadó megjelentet egy magyar könyvet, és aztán többet nem. Sokan adtak ki pár magyar művet, de olyan nincs, amelyik kifejezetten magyar irodalommal foglalkozna.

✓ **Azok a kiadók, akikkel együttműködtök, nyitottak a javaslataitokra? Mennyire gyakori, hogy a ti ajánlásotokra adnak ki magyar könyveket?**

✓ Rebekka: Nagyrészt a kiadók válogatnak, sokszor angol fordítások alapján. Például Bánffy Miklós Erdély-trilógiájának holland változata is úgy jött létre, hogy a kiadó idős igazgatója angolul olvasta, és nagyon szerette volna megjelentetni. Előfordul, hogy kiadók lektori jelentést kérnek egy-egy könyvről, de csak egyetlen esetről tudok, amikor az én jelentésem nyomán a művet ténylegesen le is fordították.

✔ Mari: A kiadóknak eléggé határozott elképzeléseik vannak arról, hogy mit szeretnének kiadni. A huszon-egynéhány általam fordított könyvből talán csak Ottlik Géza *Iskola a határon* és Kaffka Margit *Színek és évek* című műve jelent meg az én kezdeményezésemre. Hosszú éveken át sikertelenül próbáltam gyözködni a kiadókat, hogy adják ki Krasznahorkai László *Az ellenállás melankóliája* című kötetét, és végül ettől függetlenül kértek fel a *Sátántangó* fordítására, ez lett az első hollandul megjelent műve.

✔ **Ezért a munkáért a holland műfordítói díjat is megkaptad.**

✔ Mari: Igen, bár szerintem *Az ellenállás melankóliája* még nehezebb feladat volt, de az a fordítás később született meg, és akkorra már elnyertem a díjat. Megjegyzem, hogy Hollandiában a kiadók az angol mellett németül is olvasnak tájékozódás céljából, ráadásul németül viszonylag sok magyar mű jelenik meg.

✔ Cora-Lisa: Ez igaz, de hiába volt sikeres Bartis Attila *A nyugalom* című regényének holland fordítása, a kiadót nem lehetett meggyőzni a *Vége* megjelentetéséről, holott a PIM ösztöndíja révén készíttettem belőle fordításrészletet, a kötetet németre is lefordították, sőt, Németországban egy időben a hónap könyve is volt. Én még soha nem jártam eredménnyel, amikor én kerestem meg kiadókat ötletekkel. Egyébként úgy tűnik, hogy gyakran a véletlen vagy egy konkrét személyen múlik, hogy mi kerül a kiadók látóterébe. A Terras irodalmi folyóirat volt főszerkesztője például a magánélete révén ismerkedett meg Magyarországgal és magyar szerzőkkel, neki köszönhetem, hogy Pilinszky János és Radnóti Miklós írásait fordíthattam.

✔ Frans: Én néhány alkalommal sikerrel jártam már két kiadónál, igaz, nem magyar, hanem ész könyvekkel. A kisebbek talán nyitottabbak a fordítók ötleteire.

✔ **Hollandiában mi nevezhető sikeres magyar könyvnek az elmúlt időszakban? A holland olvasók általában kit ismernek a magyar szerzők közül (ha van ilyen)?**

✔ Rebekka: Bánffy Erdély-trilógiájának első része legalább három újranyomást ért meg, talán négyet is. Valószínűleg a kiadó nem annyira hitt a műben, mint az első kötet megjelenése után nyugdíjba vonuló igazgató. Az, hogy végül hét évvel később megjelenhetett a második, tavaly pedig a befejező rész is, talán főként az olvasók nyomására történhetett. Jó páran levélben kérték a kiadót, hogy adja ki a további részeket. A könyv könyvtárakban akár hónapokra előre le van foglalva.

✔ Mari: A '90-es években Konrád György számított ismertnek, később, a 2000-es években Márai Sándor. *A gyertyák csonkig égnek* című regényéből bő negyedmillió példány elkelt, és nem a reklám miatt, hanem azért, mert a Bánffy-trilógiához hasonlóan az emberek egymásnak adták tovább. Az utóbbi években Krasznahorkai Lászlónak van nem nagy, de annál lelkesebb rajongótábora.

✔ **Rebekka és Mari, ti mindkét irányba, azaz hollandról magyarra is fordítottatok.**

✔ Mari: Én sokat fordítottam magyarra is, csak nem irodalmat. Megkeresett egy kiadó, és végül három flamand gyerekkönyvet vállaltam el. Kihívást jelentett, mert sokkal több rutinom van a másik irányban. Ezenkívül egy auschwitz-i visszaemlékezést fordítottam le magyarra. Azért azt is hozzá kell tenni, hogy Hollandiában a magyar műfordítói honoráriumokból megélni lehetetlen, tehát ezeket a munkákat leginkább kedvtelésből végeztem el.

✔ Rebekka: Könyv formában egyetlen képeskönyv, *Az egértanya – Samu és Juli* jelent meg a fordításomban. Tudatosan nem fordítok magyarra, mert sok hozzáértő szakember létezik, akik hollandról kiválóan fordítanak. Bár teljesen kétnyelvűnek érzem magam, de a holland irányában valamivel nagyobb a biztonságérzetem.

✔ **Úgy tudom, Hollandiában egyedi műfordítás-támogatási rendszer létezik. Mesélnétek erről egy kicsit?**

✔ Rebekka: Az állami kasszából minden évben tekintélyes összeg vándorol a holland irodalom alkotóit támogató alapítványhoz. Szerzők, illusztrátorok, műfordítók pályázhatnak ösztöndíjra ennél a szervezetnél. Ha van szerződésed egy műfordítói munkára, akkor benyújthatsz pályázatot, és ha azt megfelelőnek találják, akkor az komoly mértékben kiegészíti a kiadó által fizetett műfordítói javadalmazást.

✔ Mari: A műfordítók szervezete megállapodott a kiadók szervezetével, és elfogadtak egy szabványszerződést, amely többek között egy minimális szódíjat is magában foglal. Az ösztöndíjra pedig csak az pályázhat, aki ilyen szerződést kötött a kiadójával. A támogatás összege lehet még egyszer annyi, mint amennyit a kiadó fizet, vagy egy nehezebb szöveg – például Krasznahorkai-mű – esetén akár a másfélszerese is, tehát egyáltalán nem elhanyagolható. Ha lennének folyamatosan műfor-

JANNET BOSSELAAR (1965, Groningen), CORA-LISA SÚTŐ (1969, Bedum)

dítói megbízások, mint ahogy magyarból nincsenek, akkor ebből az államilag is támogatott tevékenységből tisztességesen meg lehetne élni.

► **Mondanátok pár szót a magyar műfordítói műhelyetekről? Nagyon izgalmas, hogy ennyire összetart ez a kis közösség.**

☑ Cora-Lisa: Nagyon régen is volt már két műfordítói szeminárium, 2005-ben például Antwerpenben találkoztunk.

☑ Mari: Igen, az idei januári előtt öt évvel, 2018 januárjában pedig Amszterdamban tartottuk a műhelyt. Egy műfordítóképző szervezet, a Vertalersvakschool képzéseket tart különböző nyelvekből. Mivel a magyar képzés iránt érdeklődők egy része nem Hollandiában élt, és nem tudtunk volna hetente egy este összegyűlni, a képzés egy egyhetes blokkban valósult meg.

☑ Jannet: Mari vezette a programot. A balatonfüredi Fordítóházhoz hasonló amszterdami fordítóházban kaptunk helyet, ahol néhány magyar szöveg fordításával foglalkoztunk, emellett pedig előadásokat hallgattunk meg. Végül az ott megvitattott és más szövegekből jött létre közös munka eredményeként a *Waar woont de haat? (Hol lakik a gyűlölet?)* című novelláskötet, amely huszonegy, frissen lefordított szöveget tartalmaz.

☑ Rebekka: Az idei alkalmat mi magunk szerveztük, rövidebb és lazább lett, mint az előző. Egy kicsit olcsóbb is, mert az annak idején a novelláskötetre kapott jelképes összeget félretettük, és egy alapítványi ösztöndíjjal kiegészítve ki tudtuk bérelni a helyszínt három napra, mindenki maga fizette az utazását és a szállását, és nagyon jól éreztük magunkat. Nagyon kellemes és hasznos volt. Tervezzük, hogy belátható időn belül újra találkozunk és együtt dolgozunk valamin. Jó megbeszélni a fordítási problémákat olyanokkal, akik hasonló cipőben járnak. A műfordítói munka magányos tevékenység, egyedül vívjuk meg a harcainkat, ezért jólesik találkozni, eszmét és információkat cserélni a többiekkel.

☑ Frans: Nagyon hasznos a műhely, akár olyanoknak is, akik éppen más nyelvből fordítanak hollandra. Jó, ha néha szavakba kell önteni, bizonyos helyzetekben miért választjuk ezt vagy azt a megoldást.

► **Készül-e mostanában új fordításotok? És kitől vagy mit fordítanátok szívesen?**

☑ Rebeka: Még a covid-járvány alatt adtam be egy pályázatot a hollandiai Irodalmi Alaphoz azzal a céllal, hogy női szerzőktől fordítsak szövegeket, mert volt egy ilyen hiányérzetem. Az ötletet támogatták, most Gazdáné Mátyus Melindától, egy itt, Romániában élő, modern szerzőtől fordítok egy novellát. Visky András *Kitelepítés* című munkáját már régóta vártam, nagy örömmel fordítanám hollandra.

☑ Cora-Lisa: Én is kaptam egy ösztöndíjat a covid-évek alatt. Mészöly Miklós *Film* című könyvét kezdtem el fordítani, már régen szerepelt a kívánságlistámon. Ezt szeretném befejezni, és kiadót találni hozzá, de az elmúlt időben nem sok időm jutott rá. Szabó Magda *Freskó* című regényével is nagyon szívesen foglalkoznék.

☑ Jannet: Szabó Magdának egyébként a '60-as években több könyve is megjelent hollandul. Nekem is lennének vágyaim, hogy mit fordítanék, de lehet, hogy ezekre majd a nyugdíj után fog sor kerülni.

✔ Mari: Júniusra kell elkészülnöm a következő Krasznahorkai-könyvvel, a *Herscht 07769*-cel. Szerintem szégyen, hogy Nadas Péter könyveit a '90-es évek óta nem adták ki hollandul. Nagyon szívesen lefordítanám a *Párhuzamos történeteket* és a többi későbbi művét is. Régen próbálom a kiadókat sikertelenül rábeszélni Spiró György *Fogságára* is, és más ötleteim is vannak.

✔ Frans: Darvasi László szövegeit nagy örömmel fordítottam. A *Virágzabálók* című regényének egy részét már lefordítottam, de a kiadó egyelőre túl vastagnak (költségesnek) találta. A klasszikusok közül szívesen bemutatnám Babits Mihályt.

✔ **Mindannyiótoknak sok sikert a folytatáshoz!**

•

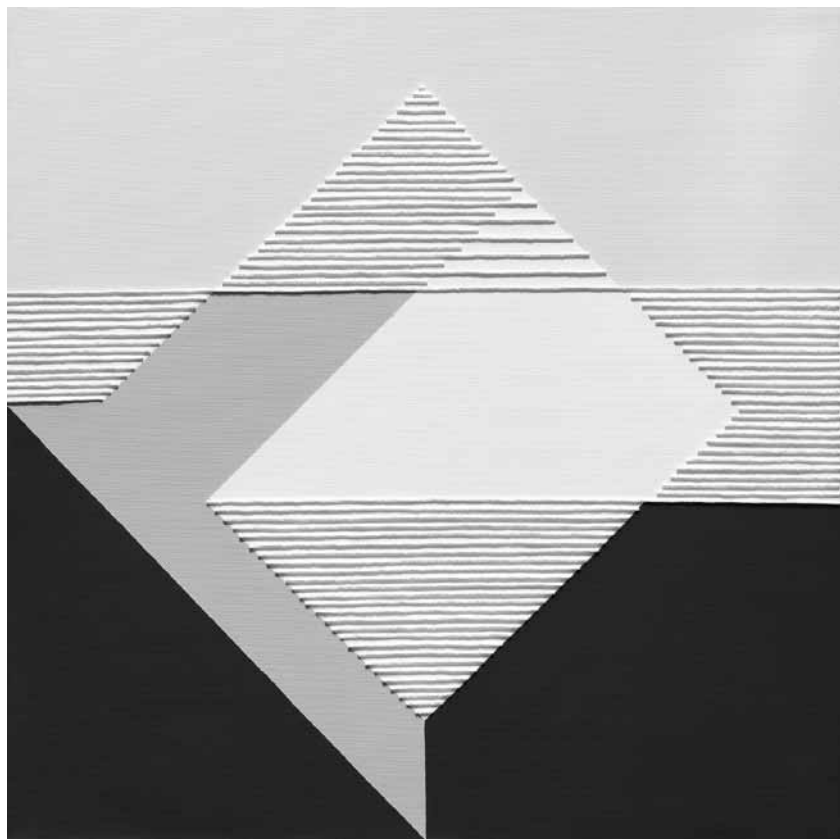
ALFÖLDY MARI – megszámlálhatatlan magyar szerző holland hangja. Többek között Kaffka Margit, Márai Sándor, Ottlik Géza, Zilahy Péter, Konrád György, Borbély Szilárd, Závada Pál, Kertész Imre és Krasznahorkai László regényeit fordította. Kosztolányi-fordításáért elnyerte a Magyar Köztársaság Arany Érdemkeresztjét, Krasznahorkai-fordításáért pedig a holland műfordítói díjat. Az Amszterdami Magyar Szalon vezetője.

JANNET BOSSELAAR – Szepes Mária *A vörös oroszlán* című kötetének, valamint Háy János *A Gézagyerek* című novellájának holland fordítója, emellett Rozgonyi Piroskával közösen Sziij Ferenc verseiből is fordított. Részt vett a holland–magyar kéziszótár készítésében, és idősgondozói munkája mellett magyar nyelvet is tanít kezdőknek.

REBEKKA HERMÁN-MOSTERT – sok egyéb mellett Dragomán György, Mosonyi Aliz, Bánffy Miklós, Gárdos Péter, Forgách András prózáját, Kányádi Sándor, József Attila, Ady Endre és Pilinszky János verseit fordította hollandra.

FRANS VAN NES – többek között Márai Sándor, Karinthy Frigyes, Rubin Szilárd, Szvoren Edina, Darvasi László és Vámos Miklós műveit ültette át hollandra.

CORA-LISA SÜTŐ – Kondor Vilmos, Bartis Attila, Al Ghaoui Hesna köteteit fordította hollandra, emellett számos szerző, például Szécsi Noémi, Nadasdy Ádám, Péterfy Gergely novelláiból és esszéiből, illetve Pilinszky János és Radnóti Miklós verseiből készített fordításokat.

SERÉNYI H. ZSIGMOND, *Horizon-fragment*, é. n., akril, vászon, zsínór, 50x50 cm

◀ **BRÓZKA MAREK, Modern atlasz, fém, kő, fa, 20x20x190 cm**

MUZSNAY ÁRPÁD

Dsida Jenő szülővárosában érettségizik

II. rész

Lisztóczy László 2020-ban megjelent tanulmánykötetének *Útkeresés és kibontakozás* című fejezetében¹ foglalkozik a pályakezdéssel, Benedek Elekhez fűződő kapcsolatával, az 1924. októberi szatmárnémeti találkozásukkal és annak minden bizonnyal széles körű visszhangjával. Benedek Elek színpadi bemutatóval köszöntötték a Szamos-parti város Cimborát kedvelő rajongó fiataljai. *A Többsincs királyfi* mesejátékot Szabadkay József, a színház akkori igazgatójának rendezésében és Dsida Jenő szereplésével lelkes műkedvelők vitték színre. A felnőtt irodalomkedvelők esemény-számba menő találkozón vettek részt. „Négy óra hosszat tartott az irodalmi estély, s az ünnepi csendet egy halk hang meg sem zavarta. Soha, soha ilyen megértő, fegyelmezett közönséget!” – lelken-dezett majd Kolozsváron datált élménybeszámolójában Elek nagyapó. A népes közönség előtt bemutatott előadás és az azt megelőző napon megtartott irodalmi est az 1924-es esztendő utolsó negyedének jelentős művelődési eseménye volt a kisebbségi sorsba került szatmári magyarságnak.² Feltételezhető, hogy az Eminescu Líceum magyarul tudó tanárainak figyelmét sem kerülte el ez a kétnapos esemény, valamint a Szatmárnémetiben nyomtatott Cimborában és a helyi magyar napilap, a Szamos hasábjain is részletesen méltatott rendezvény. „Nem vidéki városnak, de fővárosnak is dicsőségére vált volna az irodalmi estély” – méltatja Benedek Elek a Dénes Sándor (a Szamos és a Cimborá felelős szerkesztője) közreműködésével, Lányi Ernő zeneszerző ugyancsak komponista fiának fellépésével, valamint a Kölcsey Kör elnöke, a kitűnő szónok, Sárközy Lajos református lelkes köszöntő beszédével emlékezetessé sikeredett találkozót. Minden bizonnyal szemet szúrt ez Dsida Jenő iskolájában Seleş Eugennek (Széles Jenőnek), a magyar irodalomból doktorált, de két évtizedes szatmári tevékenységével következetesen a magyar kultúra ádáz ellenségeként viselkedő és megnyilvánuló igazgatónak. Különösebb belemagyarítás nélkül ott érezhetjük a román hatalom képviselőinek az októberi Benedek Elek-találkozó, valamint Dsida Jenő szülővárosa több művelődési rendezvényén való részvétele és a nyolcadik gimnazista fiatalember – Elek nagyapó szávaival élve: „a ti kedves poétátok” – egyre gyarapodó és feltűnő sikerei zavaró tényét abban, ahogyan az érettségi előtt álló diáknak az 1924 karácsonykor a helyi Szamos című lapban megjelent, ünnepet idéző versét a Líceum igazgatója fogadja, tartalmát és hangvételét irredentának minősítve rendkívüli tanári konferenciát hív össze 1925. január első napjaiban.

Az 1923–24-es és az 1924–25-ös tanév a romániai magyar oktatás legzaklatottabb esztendői közé sorolható. Joggal állítja Fritz László az impériumváltást követő első évtized romániai nemzetiségi és felekezeti oktatását érintő, azt korlátozó és létbizonytalanságba taszító intézkedéseit összegezve,³ hogy azok sora „a romániai felekezeti oktatás ügyét a legnagyobb megpróbáltatás elé állítja”. Eltiltja a más vallású tanulók felvételét, s elrendeli a fő tantárgyak mindegyikének román nyelven történő oktatását. A Szatmárnémeti Római Katolikus Főgimnázium és a Szatmárnémeti Állami Polgári Fiúiskola megszüntetését követően a Mihail Eminescu Líceumban létrehozott (de I. osztályt már nem indító), úgynevezett magyar tagozat (szekció) osztálynévsorait tartalmazó értesítők és évkönyvek vitathatatlanul rögzítik a folyamatot. Dsida Jenőről lévén szó – szemléltessük ezt az ő osztályával, évfolyamával kapcsolatos adatokkal.

Az 1918–19-es tanévben (a párhuzamos osztályok létszámát összesítve) 117 gimnazistát tartanak nyilván a II. osztályban. A román megszállást követően épület nélkül maradt és a reformátusok által az 1919–20-as tanévre Dsida Jenővel együtt befogadott katolikus gimnázium III. osztálya 72 fős létszámra apad. Ez az osztálylétszám az 1920–21-es tanévben újra önállósulható római katolikus főgimnázium negyedik osztályában egy főt veszítve 71-re módosul, de az azt követő esztendőben már nagyon is feltűnő a tanulástól visszavonulók, avagy a különböző kényszer és ráhatás eredményeként tagozatot váltók száma. A román közigazgatás ugyanis a görögkatolikus és izraelita felekezethez tartozó tanulókat és az állami intézmények tisztviselőinek, alkalmazottainak gyer-

mekeik román osztályokba irányítja – nem egy esetben önkényes névelemzéssel bizonygatva azok nem magyar származását. A román nyelv gyenge, elégtelen és hiányos ismerete miatt a diákok tanulmányi előmenetele is aggasztóan romlik, sokak számára nincs mi indokolja a továbbtanulást. Mindezek együttes hatásával magyarázható, hogy a szatmári Mihail Eminescu Líceumba átköltöztetett, az Eugen Seleş igazgató által tanügyminiszteri határozatra, két gimnázium tanulóival szinte kényszerből létrehozott magyar tagozat (Dsida Jenőt is magába foglaló) 53 diákot számláló magyar hatodikosaiból a VIII. osztályba már csak 20-an iratkozhattak be. Míg az 1922–23-as iskolai év 53-as létszámú hatodikosai felekezeti megoszlás szerint 36-an római katolikusok, 5-en görögkatolikusok, 10-en izraeliták és 2-en reformátusok voltak – az érettségi előtt álló 1924–25-ös tanév magyar VIII. osztályába már csak római katolikusok találhatóak. Holott évekkkel előbb a magára valamit is adó szatmári zsidó kereskedő és vállalkozó a gyermekét vagy a református, vagy a római katolikus gimnáziumba járatta, s ugyancsak ez utóbbi iskola tanulói voltak a gimnáziumot végezni akaró magyar görögkatolikusok is.

Magyar osztályok tűnnek el. Dsida Jenő érettségijének évében a Mihail Eminescu Líceumban a 14 románnal szemben már csupán 5 a magyar osztály – nem nyílik sem I., sem II. s nincs V. osztály sem. Belátható a végleges megszüntetés időpontja.

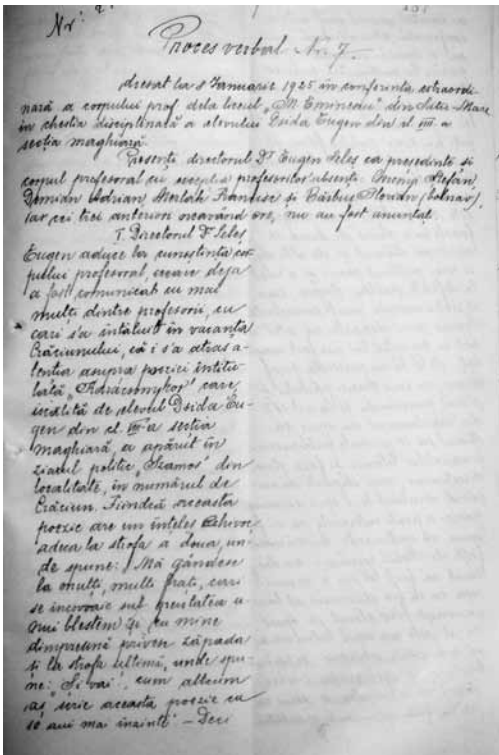
A líceumban – de Románia magyar nemzetiségű diákokat is oktató állami intézményei szinte mindegyikében – uralkodó légkörről nagyon érzékletesen beszél maga a költő 1935-ben. Érettségijük tizedik évfordulójára emlékezve:⁴ „egész nemzedék tragédiájának”, „fekete kétségbeesésének” nevezi a vizsga és az azt megelőző tanévek történéseit. Érdeemes teljességében idézni néhány mondatát:

A mi kamaszéveinknek fényességét és melegét elhomályosította és kihűtötte az utolsó iskolaévek rideg homálya. Nem akarok hálátlan lenni, és nem mondom, hogy üldözött minket az iskola, de valahogy hűvösen kezelt, mostohagyermekszámba vett, görbe szemmel nézett ránk. Édesanyánktól tanult nyelvünket nem hallották szívesen az iskola környékén és tízperces szünetekben, a napsütötte udvaron nem nekünk állt a világ. Kisebbség voltunk. Évtized messzeségéből most már nyugodtan kimondhatom a súlyos szót, hogy az utolsó iskolaéveinkben nem volt Alma Materünk az iskola, nem volt édesanyánk többé, és mi idegenekké váltunk falai között. [...] De hát mindez nem akar most már szemrehányás lenni. A heveny fájdalomból idült szomorúság lett, s ez a visszaemlékezés is csak olyan, mint a fáradt kézlegyintés.

Csupán szemléletes kiegészítésképp érdemes idézni a II. világháborút követő évtizedek egyik legelismertebb szatmári magyar tanítónője, Betukerné Szödényi Mária visszaemlékezését, aki keresztapjának, a mikor magyarnak, mikor romának számító, az Eminescu Líceumban Dsida Jenőt ismerő görögkatolikus Groza Ferenc (Francisc Groza) ösztönzésére és közbenjárására a város elit román iskolájának számító Rákóczi utcai elemibe került. Itt a két világháború közötti években a közel 120 vidéki magyar oktatási intézményt megszüntető, ugyanakkor a megyeközpont Satu-Mare nevet viselő román lapja gyakori cikkírójaként a helybeli magyarság legnagyobb ellenségeként számon tartott Dariu Pop tanfelügyelőnek felesége lett a tanítónője. Betukerné nyilatkozta (felidézve elemista éveit) Csirák Csabának:

Ide nem vettek fel magyar vagy zsidó gyermekeket, csak olyan esetben, ha kapcsolatok révén sikerült elintézni – ekkor kezdődött a város balkanizálása. Keresztapám, aki azokban az években az Eminescuban tanított, elintézte, hogy engem is felvegyenek a Rákóczi utcai elit elemibe. A 32–34. elsősztályos közül három magyar és három zsidó lány járt az osztályba, a többi pedig helyi hírességek, elsősorban katonatisztek, ide telepített tisztviselők, tanárok, tanítók, papok gyermekei voltak. [...] A tanítónőnk a hírhedt Dariu Pop felesége, Florica Dariu Pop. [...] Sok szenvedést okozott nekem. Sokszor meghúzgálta a hajamat, de megtörtént az is, hogy a hajamtól fogva a katedrába verte a fejemet. Minden pillanatban érezte, hogy nem szíveli a magyar gyermekeket, még akkor sem, amikor azok, akárcsak én, jó kapcsolatok révén jutottak ebbe az iskolába. A magyar és zsidó lányok csak titokban beszéltünk egymással magyarul. Egyszerűen tilos volt magyarul beszélünk az iskola te-

rületén még a szünetben is. Ha rajtakaptak, megcibálták a hajunkat, repült a pofon. Enyhe megrovásnak számított, ha csak szitokszavakkal büntettek bennünket, amikor azt mondta: „unguroaica puturosă” (büdös magyar). Nagyon sokat szenvedtünk, ami nemcsak az osztályozásban, hanem a pedagógus–tanítvány viszonyban is állandóan jelen volt.⁵

41-es tanévének igazgatója, Lőrincz Lajos vitathatatlanul és bizonyíthatóan olvasta, s helyesen is értelmezte a karácsonyi vakáció utáni napokban, 1925. január 8-án sebtében összehívott rendkívüli fegyelmi értekezlet jegyzőkönyvét.⁷ Tanulmányozható a teljes román szöveg napjainkban is. Megtalálható az az 1922–23-as és az azt követő tanévek jelentős iskolaügyeit megvitató és azokban döntő határozatokat hozó tantestületi ülések példás külalakokkal elkészített, utólag szerkesztett jegyzőkönyvei másolatai között a napjainkban ismét Eminescu néven működő intézmény levéltárában.⁸

Hadd idézzük Lőrincz Lajos ismertetését, s egészítsük ki a történeteket annak a mai ismereteink szerinti folytatásával, korrigálva így Csiszér Alajos tévedéseit, csúsztatásait!

A magyar nyelv és művelődés iránti gyűlölet megnyilvánulásának klasszikus példája volt a korán elhunyt kiváló erdélyi költőnknek, Dsida Jenőnek líceumi esete. Dsida Jenő, a kir. kat. főgimnáziumba, majd annak elvétele után a püspökség által felállított római kat. főgimnáziumba járt. 1923 szeptemberében a kat. főgimnázium megszűnése után az Eminescu líceumnak magyar tagozatára iratkozott be. Itt is jelesen végezte a hetedik osztályt. Az 1924/25. tanévben mint nyolcadik osztályost egy verse miatt ki akarták csapni. Dsida addig is írt már verseket kolozsvári magyar folyóiratokba és lapokba, ezekről azonban az intranzigens román tanárok nem vettek tudomást. Az 1924. év karácsonyán a helybeli Szamos napilap ünnepi számában Dsidától igen hangulatos „Karácsonykor” című vers jelent meg, amely az 1925. január 8-iki líceumi fegyelmi értekezletnek tárgyát képezte. Erről az értekezletről felvett jegyzőkönyv világos bizonyítéka annak, hogy milyen ellenséges érzülettel viselkedett az iskola vezetősége és tanárai a magyar művelődés minden megnyilvánulásával szemben, és milyen szemmel nézték az intézet magyar diákjait. A jegyzőkönyv szavai szerint a magyar diáknak örülnie kell, ha megtűrik az iskolában, azért húzódjék az iskola falai mögé, és magyarságáról ne próbáljon semmiféle életjelt adni. Az intézet vezetősége feltétlenül ki akarta csapni Dsidát, a tanári kar nagyobb része azonban tekintetbe véve a halk szavú, mindenkivel szemben udvarias, kiváló tanuló eddigi mintaviselkedését és azt a tényt is,

Finoman fogalmazott tehát Dsida Jenő, holott neki igencsak izgalmat, különösen kellemetlen emléket okozhattak az érettségi előtti félév történései.

A Dsida Jenő gimnáziumi éveiről szóló elemzések mind-egyike említést tesz a költő Szatmárnémeti magyar nyelvű lapjában, a Szamosban megjelent 1924-es karácsonyi verse miatti vesszőfutásáról. Arról, hogy a Mihail Eminescu Líceum igazgatója a költemény hangvételét irredentának minősítve az előző esztendőben⁶ még promovat cu laudă (dicséretes) elismerésben részesített, eredetileg kilencessel, majd utólag (nem tudni, mikor – és minden megjegyzés nélkül) piros tintával 8,81-re átjavított tanulmányi átlagú diákját Románia összes iskoláiból történő kizárára és a közelgő érettségitől való eltiltásra javasolja a térség Nagyváradon működő körzeti tanfelügyelőségénél.

Meglepő, hogy az esetről irodalomtörténészeink csupán visszaemlékezések alapján, ugyanakkor pedig sok pontatlansággal számoltak be, holott az igazgatói felháborodásról, az életpálya alakulását is nagyban veszélyeztethető komoly büntetés kirovására szándékáról dokumentum készült, s annak létéről már 1941-ben jelent meg írott tájékoztató. A „Bécsi döntést” követően újraalakult és négy esztendeig ismét önállóan működő szatmári katolikus gimnázium 1940–

hogy több román verset tökéletesen fordított magyarra, enyhébb büntetést szavazott meg. Osztálykönyvi beírásban, igazgatói megrovásban részesült; magaviseleti jegyét elégségesre rontották le, tandíjkedvezményét elvették, és év végén már csak mint átment tanuló szerepelt Dsida Jenő azért, mert az iskola engedélye nélkül egy magyar költeményt magyar lap számára írt.⁹

Nem koronázta siker Seleş Eugen igazgató törekvését. Jegyzőkönyvbe vett részletes tájékoztatójában ugyan úgy próbálta beállítani és értelmezni Dsida Jenő versének szövegét, mintha a Szamosban megjelent költemény kétértelműségével a város románsága körében felháborodást keltett volna, s erre már a karácsonyi vakáció ideje alatt többen is figyelmeztették. Az igazgató a románra lefordított és a rendkívüli tanácskozáson megjelent huszonhárom tantestületi tag előtt két nyelven felolvasott verset értelmezésre és véleményezésre előzőleg három törvényszéki bírónak is megmutatta, Groza Francisc tanár társaságában pedig ez ügyben a Dsida családot is felkereste. A költő apja előtt hangzott el aztán Seleş Eugen megfogalmazásában a kisebbséghez tartozó diákok viselkedésével kapcsolatos (Lőrincz Lajos által fentebb idézett) elvárás, s kapott igazgatójától az érettségi előtt álló diák szóbeli megrovást, amiért az iskola vezetősége tudta és engedélye nélkül már előzőleg is több művelődési rendezvényen szerepet vállalt, versei pedig nyomtatásban láttak napvilágot. Apjával együtt hiába próbálta költőnk az igazgatót meggyőzni arról, hogy irodalomkedvelése és verselgetése távolról sem tekinthető haza- és románellenesnek.

Akárcsak a megkérdozett törvényszéki bírónak, a Seleş Eugen felvetéséhez hozzászóló, a történeteket értelmező tantestületi tagok véleménye is megoszlott. A kiróható büntetés tekintetében sem volt egyöntetű a hozzáállásuk, s a megszavazott döntés sem a rettegett igazgató javaslatát szentesítette.

A huszonhárom jelenlevőből mindössze hat tanár szólalt fel, de szaktantárgyukat és mondanójuk hangnemét tekintve csupán hármójukról feltételezhetjük, hogy ők költőnket tanították vagy közelebről ismerték. Az előző tanév román nyelvtanára (írjuk ki a nevét!): Macavei Mihail a diák Dsida fordításait dicsérve csupán jót szolt, s egy másik román szakos kollégájával, Bottea Horiával és a latint oktató Olariu Terentievel együtt azon véleményüknek adtak hangot, hogy legszívesebben különösebb jelentőséget nem tulajdonítanak a történeteknek.

Az inkriminált vers felolvasott szövegrészlete sem hatott meggyőzően. Érdemes idézni is, hiszen az első Dsida-vers román fordítása ez – valószínűleg épp a magyar irodalomból doktorált Seleş Eugen igazgató szövegtolmácsolásában.¹⁰ Minden bizonnyal a vers nagyon is egyértelmű, távolról sem a románságot és az országot sértő sorainak, valamint Dsida Jenő akkori osztályfőnöke, Juhász Péter és a latinol Olariu Terentie igazi pedagógusokként megfogalmazott javaslatának köszönhető, hogy szavazáskor az ülés résztvevői nem az igazgató által szorgalmazott példásan szigorú, hanem az enyhébb fegyelmi döntés fogadják el – mégpedig az írott figyelmeztetést, a magaviseleti jegy csökkentését és a tandíjkedvezmény megvonását. Az igazgató harmadmagával alul maradt.

Az ügy azonban ezzel nem zárult le. A tanácskozás végén Seleş ugyanis közölte a jelenlevőkkel, hogy a jegyzőkönyv és a vers szövegét továbbítja a nagyváradi felsőbb tanügyi hatósághoz, s a tulajdonképpeni büntetést csupán az ottani válasz kézhezvételét követően közli diájkukkal.

A későbbi fejlemények kétséget kizáróan sejtetik, mi volt a Dsida tudomására hozott nagyváradi döntés. Jegyzőkönyv nem született róla. Az ügyre való részbeni visszatérésre pusztán annyi utal, hogy az 1925. január 8-i tanácskozást megelőzően, még 1924. december 13-án készült és az első iskolai évharmad tanulmányi előmenetelei alapján a tandíjmentességüket elvesztők névsorát véglegesítő jegyzőkönyv szövegének végére utólag odakerült – ceruzával ugyan, de jelezve, hogy „büntetesként” – Dsida Jenő neve.¹¹

Sem a Seleş Eugen Groza Francisc-kal együtt – valószínűleg 1925 januárja első napjaiban – Dsidáéknál tett látogatásáról, sem pedig a rendkívüli tantestületi ülés, avagy a nagyváradi döntés és az utána történtek közlési idejéről, módjáról és a mindezeket követő fejleményekről hivatalosnak vagy hitelesnek nevezhető és tekinthető dokumentum ez idáig nem került elő, Dsida sem vall részletesen a történetekről. A költőtársnak és fiatalkori jóbarátnak, Bányai (Baumgarten) Lászlónak (valószínűleg) 1925 márciusa végén postázott, de a II. világháború ideje alatt elveszett levelében ír a körülötte kialakult bonyodalmakról, de Bányai László a levélben jelzettek lényegéről, igazi tartal-

mukról a fentmaradt április 7-i naplóbejegyzésében nagyon szűkszavúan, csupán az épp folyamatban lévő vizsgálatról tesz említést. „Vakáció lévén, pár napja itt vagyok Kolozsvárt. Előzetesen levelet kaptam Jenőtől, amelyben súlyos helyzetéről számol be. Valamiért igazságtalanul eltávolították az állami gimnáziumból. De a vizsgálat még folyamatban van. Biztattam, hogy ne hagyja magát le-törni.”¹²

A Dsida életét és költészetét ismertető irodalomtörténészeink mindegyike foglalkozik az affér-ral,¹³ de többet senki sem tud az 1925. június végi érettségit megelőző hetek-hónapok gyöttrő napja-iról, mint amennyit Dsida Jenő tíz esztendővel a történeteket követően a Keleti Újság hasábjain el-mond.¹⁴

Láng Gusztáv is figyelmeztet arra, hogy a hozzátartozók és barátok visszaemlékezései gyakran pontatlanok, az átvett állítások pedig a hatás kedvéért sokszor színeződnek, torzulnak. Mi sem bizonyítja jobban ennek igazát, mint amit az iskolai fegyelmi értekezlet jegyzőkönyve szövegének ismeretében az 1924-es karácsonyi vers megjelenéséről és fogadtatásáról megtudhatunk. Nem a kezdő költőnek akkor még nyomtatásban meg sem jelent *Valami fája* című verse csapta ki Seleş Eugennél a biztosítékot, amint a költő édesanyjának a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött gépiratos visszaemlékezéséből ihletődve már Marosi Ildikó,¹⁵ később pedig Csiszér Alajos tálni próbálta. Ez utóbbi a szülők házasságáról szóló, bizonyíthatóan hamis történetek meséjével tetézve kötet-elő-szavában az állítás átvételét.¹⁶

Valószínű, hogy a január 8-i rendkívüli tanári konferencia enyhébb büntetést megszavazott ha-tározatával Nagyváradon is egyetérthettek. Seleş Eugen azonban nem nyugodott bele.

Apám, anyám, a lap szerkesztője és befolyásosabb ismerőseim napokon át igyekeztek jobb belátásra bírni a tekintélyes tanférfiút, sorsom minden jel szerint meg volt pecsételve. Az ügyet – írja Dsida tíz esztendővel a történeteket követően – a minisztériumba is felterjesztet-ték, mégpedig olyan megvilágításban, hogy a miniszteri távirat értelmében Románia ösz-szes középiskolájából eltávolítottak.¹⁷

Közben rohamosan közeledett a június végi érettségi időpontja, s már ezért is lépni kellett.

Nem tudom, kinek támadt az az ötlete – tájékoztat Nagybányára érkezéséről –, hogy utaz-zam át a közeli bányavárosba, és keressem fel Dragoş Teofil, aki képviselő és liberális ve-zető férfi léte reppant befolyásos volt. Majd ő mindent rendbe hoz, biztattak, és én vonat-ra ültem. Nyár eleji kora délelőtt volt [...], amikor keserű szívvel, szorongó érzésekkel ko-pogtattam be Dragoş Teofil irodájába.

Dávid Lajos nagybányai helytörténész újságíró egyike azoknak, akik Dsida életét és munkásságát is bemutatva legolvasmányosabban ismerteti Dsida Jenő nagybányai útjának célját és eredményét, s néhány információval is szolgál Dragoş Teofil személyével kapcsolatosan az *Egy karácsonyi vers igaz története, avagy egy nagybányai román politikus szerepe Dsida Jenő életében* című írásában:¹⁸

Dr. Dragoş Teofil 1874. december 24-én [...] született Pusztahidegkúton (Hideaga) – ugyan-ott, ahol hatvan évvel később bekövetkezett halálát követően eltemették. [...] A Hideaga istorie c. közösségi oldalon [...] egy rövid életrajz olvasható. Eszerint családja Dragomérfalván (Dragomireşti) és Deszén (Deseşti) rendelkezett birtokokkal. Nagybányán, majd Budapes-ten és Bécsben tanult. 1900-ban Budapesten szerzett jogi diplomát, majd Nagybányán ve-zetett ügyvédi irodát. Kezdetől a helyi román társadalmi és politikai élet meghatározó sze-replője volt, a Román Nemzeti Párt tagjaként alig 28 évesen a „Lacfalusi Oroszlán” Vasile Lucaciu tanácsadója. 1919-ben miniszteri tisztséget kínáltak fel számára, ezt azonban el-utasította. Az Erdélyben először Nagybányán megalakult Nemzeti Liberális Párt alapító tagjaként, s haláláig Szatmár megyei elnökeként 1922-től Szatmár megye prefektusa volt, majd országgyűlési képviselő, az Ecsedi Láp Bizottság kormánybiztosa, a Szatmárnémeti Kereskedelmi és Iparkamara, valamint az Aurora Takarékszövetkezet elnöke. Utolsó képv-i-selői mandátumát már nem tudta kitölteni, mivel 1934. január 18-án elhunyt.¹⁹

Türellemmel végighallgatta Dsida Jenőt Dragoş Teofil, majd miután becsületszavát vette a fiatal embernek, hogy versével nem akarta a románság nemzeti önérzetét sérteni, hathatós segítséget ígért. A történetek tanulságaként pedig aérés formájában megfogalmazott jó tanáccsal bocsátotta el, hogy „akármilyen történet is, soha ne álljon be a gyűlölködők közé”. Találkozásuk után három héttel távirat értesítette: visszavették az iskolába.

Tíz év múlva újra Nagybányán járva egy, a Dragoş Teofil nevét megörökítő (azóta eltüntetett) utcanévtábla juttatta Dsida Jenő eszébe a történeteket, adott neki erkölcsi ösztönzést arra, hogy párhuzamot vonva évtizedek bántó valóságai között leírja az esettel kapcsolatos szomorú következtetését:

A gyűlölségek, acsarkodások, hatalmi tombolások és embertelen elferdülések ádáz napjaiban jó volt találkoznom az ő szellemével. Gondolatban újra panaszkodtam neki. Sok-sok „kicsapott”, kenyértelen öregdiák fájdalmát, koldusbottal járó népem hangtalan sírását öntöttem elébe.

A Szellem lehajtotta fejét és hallgatott...

Líraian szép és hatásos történeté komponálva írja meg mindezt Dsida. Nem pontosítja, kinek volt az ötlete, ki egyengette találkozásukat, lobbizott költőnk érdekében. Joggal feltételezhető, hogy Dragoş Teofilhoz közel álló nagybányai, esetleg színérváraljai személy járt közben. Semmiképp sem történhetett, hogy épp május első felének „nyár eleji kora délelőttjén” meghallgatás biztos reménye és minden előzetes tájékoztatás, időpont-egyeztetés nélkül utazott volna Szatmárnémetiből Nagybányára a sok tisztsége és teendői miatt nagyon is elfoglalt politikushoz. Minden bizonnyal összefügg a találkozó előkészítése néhány, datálásuk szerint épp Színérváralján és Nagybányán április közepén (és az azt követő napokban) született költeményével.²⁰

Joggal feltételezhető, hogy a költőhöz vagy szüleihez nagyon közel álló személy lakhatott a bánya városban. Találunk ugyanis nem egy Nagybányán már 1924 novemberében datált Dsida-verset, s ott írt költeményei száma harmincnál is többre ugrik az érettségi vizsgát követően, az 1925. július második fele és augusztus közepe közötti napokban.²¹

Talán nem járunk messze az igazságtól, mikor a nagybányai művésztelep valamelyik tagját sejtjük a sikeres találkozó megszervezői között. Dragoş ugyanis a képzőművészekkel, személy szerint Mikola Andrással bensőséges kapcsolatot ápol. A Keleti Újság nekrológiájában olvasható, hogy

a magyar kultúra sokat köszönhet neki. A híres festőkolóniát kezdettől kezdve felkarolta, és nemcsak maga vásárolt buzgón képeket, de lehetővé tette nemegyszer, hogy a festőkolónia tagjai képeiket külföldre is kiviessék. Legutolsó lelkes cselekedete, hogy a magyar Mikola András, a festőkolónia igazgatóját alpolgármesterré nevezte ki, tisztán azzal a céllal, hogy a nimbuszától mindinkább megfosztott városnak újra visszaadja a műveltség atmoszférát, azt a tekintélyt, amelyet a kolónia révén már a múltban is élvezett.²²

Dsida is járhatott többször a telepen. Korántsem véletlen, hogy tíz verset is írt Plávec Bettyhez – Elisabett Plavecovához, a nagybányai művésztelepen épp 1925-ben tanulmányokat folytató cseh festőművésznőhöz.²³

Az 1925. június 11-én papírra vetett *Érettségi bot* című Dsida-költemény csakis az újabb, a kedvező tartalmú miniszteri távirat tudomásulvételét követően születhetett meg.²⁴ Érdekes lenne tudni, hogyan viszonyult a kieszközölt döntéshez elvtársaival együtt a tanintézet igazgatója, s hogyan méltatták azt Dsida osztályának magyar nemzetiségű oktatói. Visszaemlékezéseikben a költőhöz közel állók az idegenből jött bizottság elnökének és tagjainak befolyásolásáról tesznek említést. Tagozattól függetlenül szigorú vizsga volt. Az Eminescu Líceum mindkét tagozatának vizsgára jelentkezett tanulói közül sokan elvérezték (minden bizonnyal román nyelvtudásuk miatt), s vizsgátlaguk is (három román tagozaton végzett, román vidékről származó jelentkezőt nem számítva) alig jobb a magyar osztály tanulóiénál.

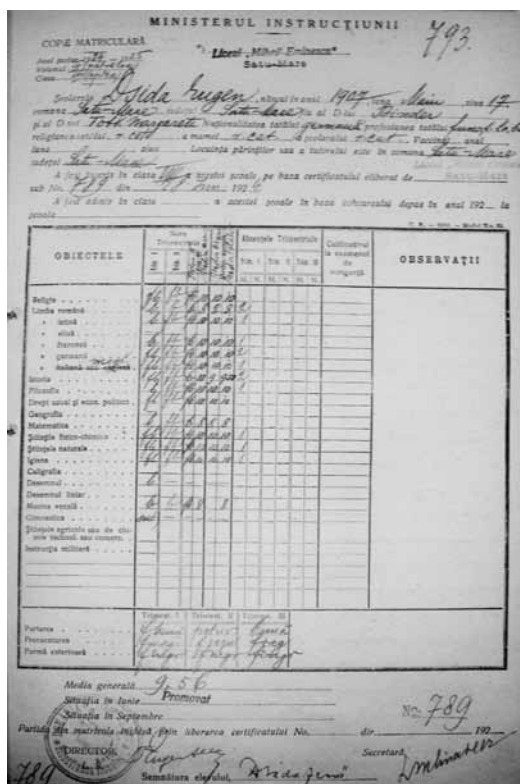
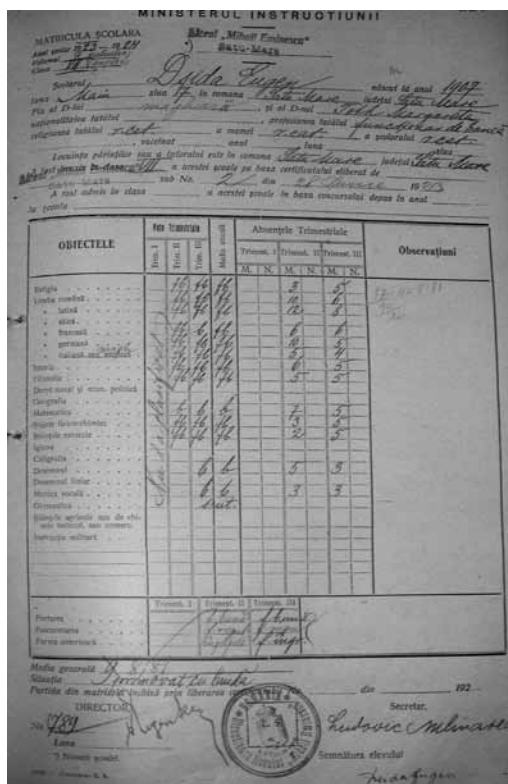
A líceum évi értesítője és az érettségi diploma kiállítását és átvételét igazoló nyilvántartás²⁵ korrigálja Dsida Jenőt. A Keleti Újságban a vizsgát követő tizedik esztendőben megjelent *Tíz éves nem-találkozó* című, már említett írásában azt állítja: „huszonegy magyar fiú közül mindössze

ötünknek sikerült az érettségi”, s hozzáteszi a rá jellemző szerénységgel: „Nekünk is csak alig-alig, és nem azért, mintha többet tudtunk volna társainknál, hanem mert valakinek csak át kellett mennie, s a jószerencse éppen nekünk kedvezett.”

Az iskolai dokumentumok alapján valósnak a következő tekinthető: húsz tanulója volt az 1924–25-ös tanévben a magyar tagozatú nyolcadik osztályának, s év végi átmenő osztályzatuk alapján közülük tizenhárman jelenhettek meg az érettségi megmérettetésen a Drăgan Nicolae kolozsvári egyetemi tanár vezette nagyon szigorú bizottság előtt. A tizenhárom magyar tagozatos tanuló közül pedig hatan (!) vizsgáztak sikerrel – 6,71-es átlagával Dsida Jenő legjobbként, míg az osztály mindenkorijes tanulója, a Dsidával szinte versenyző Forrás István 6,02-vel. A román tagozatra beiratkozott huszonnyolc tanuló közül a júniusi érettségire huszonketten iratkoztak be. Közülük tizenhárom diákot nyilvánítottak érettnek, s csupán négyen büszkélkedhettek Dsida Jenőnél magasabb átlag elérésével.

A sikeres érettségi vizsga másnapján meleg hangú verssel²⁶ állít emléket kedves tanárának, utolsó osztályfőnökének, Juhász Péternek, akinek alakját tíz esztendő múlva újra megidézi a Keleti Újság *Vallomások* cikksorozatában.²⁷ Sajnos mostanig Juhász Péterről csupán annyi ismeretes, hogy Máramarosszigetről, ahol előzőleg a református gimnázium igazgatójaként és magyar szakos tanáraként tevékenykedett, 1923 szeptemberében helyezték át a Mihail Eminescu Líceumba.²⁸ Máramarosszigeten – Dsida Jenő említett írása szerint – Zilahy Lajost is tanította. Már kettejük miatt is érdemes lenne életpályájáról többet is megtudni...

A költőre jellemző szerény, de nagyon is karakán gesztussal „búcsúzik” Dsida az érettségiket követően iskolájától. A tanévek zárását követően minden esztendőben a főbb személyi adatokat, a tanult tantárgyakat, a tanulmányi előmenetel átlagát, valamint a magaviseletet minősítő iskolai anyakönyvi lapot a tanulók is ellátták kézjegyükkel. Keresztnevüket kötelezően az állam nyelvén írva. 1924-ben a VII. osztály végén (jól látható) vezetéknévét követően „J”-vel indult folytatni az aláírást, de „E” betűre formálta a keresztneve első betűjét. A VIII. osztály lapját már nem így szignálta. Sérthette az, hogy 9,56-os évi átlaga ellenére csak átment (promovat) minősítést kapott (előző esztendőben a pirossal 8,81-re javított átlaga ellenére megillette a dicséretes promovat cu laudă), magaviseletét pedig az 1925. januári tantestületi ülés javaslatának megfelelően évharmadonként másként: nagyon jóként (f.bună), megfelelőként (potrivit) és jóként (bună) bírálták el.

Dsida Jenő iskolai anyakönyvi lapja 1924-ből és 1925-ből)

Bottyán Zoltán tanárnak, a Magyarok Világszövetsége volt alelnökének köszönhető, hogy nemrég Dalmay Árpád tanár, újságíró, a beregszászi Dsida-kultusz egyik éltetője feltehetően a világhálóra a szatmári Eminescu Líceum 1925-ben végzett magyar tagozatos diákjai tablójának 16×22 cm nagyságú fényképmásolatát. A kép mai tulajdonosa szerint a hatvanas években egy „Vándor”-nak becézett szatmári nyomdásztól kapta azt ajándékba az édesapja. Bottyán Zoltán nagyszüleinek ugyanis a húszas évek első esztendeiben (a Római Katolikus Főgimnázium szegény sorsú tanulójaként) ingyenes kosztos diákja volt költőnk. A reprodukció hátlapja árulkodik arról, hogy eredetileg fényképalbumba ragasztva őrizték az emléket. A másolaton annak gyenge minősége ellenére is – kissé nehezen ugyan – azonosíthatóak a rajta szereplő diákok és tanárok nevei.

Több szempontból is érdekes és figyelmet érdemlő a tabló. A mottó világnyelven, franciául szóló mondás: „Savoir est pouvoir” (a tudás hatalom), örök és mindenkori igazságot idéz. Ezt sugallja ugyanakkor a díszítés fő motívuma, a gyökereivel nyitott könyvbe kapaszkodó óriás, öreg fa, mintha figyelmeztetni akarna arra, hogy a nemzeti és egyéb kötődéseket lazítani, szét tépni igyekező hatalom ellen egyedül a tudás nyújthat védelmet, az a megmaradás és továbbélés egyedüli záloga. 1925. augusztus 3-án *Érettségi tablónk hátlapjára* című versében félreérthetlenné is teszi, hogy a kisebbségi magyarságról szól a jelkép: „Ez magyar fa s a Tudás fája. / Szent, szent és nagyon szomorú – / terebélyes, nagy régi lombja / a gyászos idők versét mondja / és olyan, mint egy koszorú.”²⁹

A tabló a rajta lévő fényképek szövegével pedig mintha szólni és megörökíteni igyekezne azt, ami a Dsida Jenőék évfolyamát és a húszas évek romániai nemzetiségi oktatásának egészét jellemezte. Magyar tagozatra jártak, de szinte minden tantárgyat román nyelven tanítottak nekik. A szalagfelirat („A Szatmári M. Eminescu Liceum 1925-ben végzett növendékei – Visszontlátásra 1935-ben”), valamint a Szatmárnémetiben még az 1950-es években is működő első fényképész-stúdió (Kósa műterem) megnevezése a diákok keresztnévvel együtt magyar nyelven szerepel, a tanároké azonban úgy, mintha fényképeiket egy román osztály tablójáról vették volna át. Tizenhét diák, hat tanár, valamint az igazgató fotója van rajta.

Feltételezhető, hogy a tabló feliratainak említett kivitelezési módja egyfajta kiállítás is volt a rajta szereplők részéről nemzeti hovatartozásuk mellett – kerülve ugyanakkor, hogy a tanárok esetében támadási felülettel szolgáljanak.

Sejteni sem lehet, hogy az osztálytársak közül miért hiányzik három tanuló. Míg a már júniusban, majd szeptemberben osztályismétlőre bukkott öt osztálytárs mindegyike megtalálható a fényképek között, hiányzik egy pótvizsgáló, egy az érettségi vizsgán megbukott és egy sikerrel érettségizett fotója. Ez utóbbi, Teveli József később Szatmárnémeti jónevű ügyvédjeként futott be karriert.

Érdemes lenne a tabló elkészítését vállaló művész kitérőiről is megtudni valamit. Kevés a valószínűsége, hogy Dsida Jenő egykori rajztanára, a tablón szereplő Sarkady Sándor (Sarkady Alexandru) képzőművész lenne az. Az alkotás stílusa, művészi szintje sem enged erre következtetni. Gondolhatunk a nagybányai festőtelep valamelyik vendégművészeire, hiszen 1925 nyarán sokszor megfordult körükben Dsida Jenő, s talán nem véletlen, hogy a tablóról írt versének szövegét épp Nagybányán véglegesítette. Pletykaszintre leszállva akár Plávecz Bettyre is gondolhatunk.

Feltételezhető, hogy a tabló feliratainak említett kivitelezése egyfajta kompromisszum eredménye volt. Az osztály egyetlen tanulójának sem volt érdeke a feszültségkeltés, s mivel a tanárok (köztük az igazgató) fényképe közismert, a líceumról megjelent korabeli és későbbi különböző kiadvá-

nyokban felhasznált felvétel, azok átvételében egyfajta iskolai jóváhagyást, hallgatólagos beleegyezést sejthetünk.

Az iskolai anyakönyvi bejegyzéseket, valamint az 1919 áprilisáig megjelent és a világhálón olvasható helyi lapok gyűjteményét áttanulmányozva nem került elő olyan adat, amelyik alátámasztaná a Dsida Jenő életrajzírói által állítottakat – történetesen azt, hogy az édesapa, Dsida Aladár Szatmárnémetibe történt visszatérését követően a város vasútállomása katonai parancsnoki tisztségét töltötte volna be. Átlapozva a Szamos című napilap 1918-as (a világhálón is elérhető) ötvenedik évfolyamának kollekción, a különböző intézmények, szervezetek vezetői kinevezését, a város és térsége jelentősebb eseményeit lereagáló sajtóorgánumban Dsida Aladár nevével – ilyen összefüggésben – nem találkozunk. Valószínű, hogy az esztendő gyorsan változó, módosuló katonai és politikai helyzete miatt a kinevezés elmaradt, a tisztség betöltésében változás nem történt. Legálábbis Dsida Aladár vonatkozásában. Erre enged következtetni a háborúban részt vett szatmári tisztek és a legénység azon tanácskozása, amelyet a helybeli szocialista párthoz való csatlakozás céljából hívtak össze, s amelynek alkalmával a tisztségviselők mellett hat, úgynevezett „bizalmi férfiak” is választottak a résztvevők – fele-fele arányban –, s a három tiszt között ott találjuk Dsida Aladár nevét is.³⁰ Egy-két nap múlva ugyancsak a Szamosban megjelent tudósítás pedig arról tájékoztat, hogy a városi tanács által a helyi rendőrség újjászervezése érdekében november 25-én lezárta, de a politikai helyzet miatt csak a jövő év januárjában vagy februárjában elbírálás alá kerülő pályázat meghirdetett beosztásai közül a jelentkezők legtöbbje több funkció elnyerésére is igényt nyújtott be. Dsida Aladár például a II. osztályú rendőrkapitányi és a rendőrpáncsnoki beosztás elfogadását jelezte.³¹ A katonaság, a vasút, valamint Szatmárnémeti Polgármesteri Hivatala levéltári anyagának előkerülése és kutathatóvá tétele tisztázhatja majd ezt a máig nyitott kérdést is.

A Román Állami Levéltár szatmári részlegén, valamint a jelenlegi Mihai Eminescu Nemzeti Kollégium levéltárában fellelhető iskolai anyakönyvek lapjaira Dsida Jenő apjára, gyámjára és édesanyjára vonatkozóan is jegyeztek be adatokat. Az apja/gyámja rovat azonban esetenként hiányosan vagy nem egyértelműen lett kitöltve. Az adatok hitelességének tisztázása későbbi kutatások feladata.³²

Kétséget kizáróan pontosnak tekinthető a Szatmárnémeti Református Főgimnázium 1919–20-as tanévének anyakönyvi bejegyzése. A Binder Jenőként szereplő III. gimnazista tanuló gyámjaként Dsida Aladár szerepel, polgári állásaként pedig „távírdáépítész” van feltüntetve, s lakcímként a Hermán Mihály, a mai Caișilor utca. Az egykori kenyérgyár, a jelenlegi Kölcsey Ferenc Főgimnázium bentlakásának emléktáblával megjelölt saroképületébe a 20. század elején a bejárati kapu azon az utcán volt. Jelenleg a Nichita Stănescu nevet viselőn található.³³

Az Eminescu Líceum anyakönyveiben 1923-ban találkozunk először Dsida Jenő adataival. Ekkor kerülnek a szatmári felekezeti iskolák a román állami oktatási intézmény gyámsága alá. Így II. gimnazistaként az öcs, Dsida Aladár, VI. gimnazistaként pedig Dsida Jenő.³⁴ A II. gimnazista „Dsida Aladar” apjának foglalkozásaként „funcționar particular” (magántisztviselő) van bejegyezve. Költőnk esetében (akit itt még Binder Eugenként anyakönyveztek) apjának „Dzsida Aladar” van ugyan beírva, foglalkozásaként azonban „dir. Hotelului »Dacia«” (a „Dacia” szálloda igazgatója). Csak az egyik bejegyzés rögzítheti az igazat.

A VII. osztályos Dsida Jenőnél a helyzet tovább komplikálódik: az apja keresztnéve nincs kitöltve, helyette „maghiară” (tehát a nemzetisége) van beírva, üresen hagyva ugyanakkor azt a részt, ahova épp a nemzetiségét kellett volna bejegyezni. Foglalkozásként „funcționar de bancă” (banktisztviselő) szerepel.³⁵ Megtetézi aztán mindezt az 1924–25-ös tanév, amikor a 26-os számú irattartó anyakönyvi lapjai között az akkor már IV. gimnazista öcs, Aladár „casier” (pénztáros) fiaként jelenik meg, az utolsó éves Jenő pedig „fiu al D-lui Binder”, „profesiunea tatălui: funcț. la bancă”: a német nemzetiségű banktisztviselő Binder úr fia lesz. A Binder név az érettségi bizonyítványok nyilvántartásában is még egyszer „visszaköszön”. Az apa keresztnévét kérő rovatban (évekkel költőnk hivatalos névváltoztatását követően) „Binder Mil. Felix” jelenik meg.³⁶

További kutatások bizonyíthatják, amit a fentiek alapján pillanatnyilag csak feltételezhetünk: id. Dsida Aladár a trianoni döntést követő években előbb „magántisztviselő”, majd „banktisztviselő” – kissé másképp fogalmazva: kasszás vagy pénztáros – volt. Ezt látszik alátámasztani 1926-ban a Magyar Kisebbség című folyóirat Dokumentumok rovata. A híradás az Országos Magyar Párt szatmárnémeti tagozatának nagyválasztmányi tagjaként banktisztviselőnek említi őt.³⁷

MELLÉKLET

Rendkívüli tanári értekezlet Dsida karácsonyi verse kapcsán
A tanári értekezlet jegyzőkönyvének eredeti román nyelvű szövege

Nr. 24 – 1925

Copie
 Proces verbal Nr. 7.

dresat la 8 Ianuarie 1925 în conferința extraordinară a corpului prof. dela liceul „Eminescu” din Satu Mare în chestia disciplinară a elevului Dsida Eugen din cl. VIII-a secția maghiară.

Prezenți directorul Dr. Eugen Seleș ca președinte și corpul profesoral cu excepția profesorilor absenți. Cserényi Stefan, Demian Adrian, Merlak Francisc și Bărbuș Florian (bolnav), iar trei anteriori neavând ora, nu au fost anunțați.

I. Directorul Dr. Seleș Eugen aduce la cunoștința corpului profesoral, ceea ce deja a fost comunicat cu mai mulți dintre profesorii, cu care s'a întâlnit în vacanța Crăciunului, că i s'a atras atenția asupra poeziei intitulată „Karácsonykor” care iscălit de elevul Dsida Eugen din cl. VIII-a secția maghiară, a apărut în ziarul politic „Szamos” din localitate, în numărul de Crăciun. Fiindcă aceasta poezie are un înțeles echivoc, adică la strofa a doua, unde spune: „Mă gândesc la mulți, mulți frați, care se încovoie sub greutatea unui blestem și cu mine dimpreună privesc zăpada și la strofa ultimă, unde spune „Si vai !, cum altcum aș scrie aceasta poezie cu 10 ani mai înainte” – Deci a invitat corpul prof. într'o conferință extraordinară ca să-și spună verdictul: 1) cu privire la conținutul poeziei, 2) cu privire la transgresiunea făcută de elev prin aceea că și-a publicat aceasta poezie într'un ziar politic fără știrea dirigintelui sau direcțiunii. Directorul mai atrage atențiunea corpului prof., că acest elev este elev silitor și cu progres foarte bun, chiar de aceea se miră că dânsul și de alte dați a mai publicat poezii și a rotat la diferite șezători, despre care direcțiunea n'a avut cunoștință. Spune mai departe, că atât el cât și părinții lui au fost ascultați de D-Sa în prezența prof. Groza, cu care ocazie părinții și elevul provocându-se la art. 182 din Regulament au spus că știu că se permite publicarea produselor literare și fără știrea direcțiunii, mai departe dânsii – când directorul le-a spus că aceasta poezie se poate interpreta că ar fi scrisă cu sentimente dușmănoase față de Statul român, – au declarat că fiul lor nu e crescut așa ca să fie dușman al țării românești, iar elevul a spus că el este un copil bolnăvicios, că vede atâta mizerie și imoralitate și la generația tinăra, deci pentru aceasta a scris ca atâția frați – gem sub greutatea unui blestem, declinând și el dela sine orice intenție de a manifesta sentimente dușmănoase față de patrie.

DL. Director spune mai de parte, că a arătat poezia și la trei judecători care în ce privește înțelesul și interpretarea poeziei au spus că omul o poate interpreta și cum a spus elevul dar și în sens antipatriotic, cum vreau s'o facă. Directorul nu vrea să influențeze pe nimeni în aceasta direcție, poezia s'a citit și în ungurește și în românește, deci dnii profesori sunt rugați să spună ce pedeapsă să i se dea acestui elev pe care directorul l-a mustrat și pentru că a primit roluri publice în șezători, despre care direcțiunea n'a avut știre și pentru că în repetite rânduri a publicat poezii în ziare și reviste ungurești, despre ce direcțiunea numai acum, ulterior și târziu, a fost informată de către alții.

Atâta amintește că în special aici la graniță rolul elevului minoritar este a se restrânge între păreții școlii și eșiri în public, precum și o ținută sau publicație echivocă nici decât nu se admit.

Cel dintâi ia cuvântul prof. Bottea Horia care nu vede nici o intențiune de dușmănie în poezia, care s'a citit și în traducerea românească și spune că dacă elevul declarat, în ce sens a conceput și a scris codurile ce se par echivoc, nu este a a pedepsi decât transgresiunea că a publicat poezia și alte poezii în ziare politice.

Prof. Dr. Olariu Terentie susține că de fapt poezia e echivocă și alegorică, dar nu vede un caz așa de grav, care ar merita să i se dea o atenție mare. Prof. Herman susține că poezia al regulilor interpretării trebuie privită în întregime și astfel sensul nu este chiar laudabil, deci poezia poate incriminată pentru sentimente dușmănoase.

Prof. Groza zice că ziarul a fost cenzurat deci se pare că ar trebui să ne ocupăm mai cu pedeapsa publicării, care este contra Regulamentului.

Prof. Macavei căruia i-a fost elev la limba română elevul înculpat în anul școlar trecut îl laudă pe aceasta ca cel mai bun la limba română, care traducea din poezii români poezii alese și nu presupune vreo rea intenție din partea acestui elev.

Prof. Pandrea susține că se trece prea ușor peste astfel de cazuri și că nu înțelege că în țara ungurească i se făceau piedici trecerii peste graniță a Baladelor și Idililor lui Coșbuc, iar în judecarea unui elev ce-și permite a fi echivoc și alegoric în publicitate, ar trebui să fim mai severi pentru a statori exemple de disciplinare și a curma pofta pentru viitor altori elevi de a se face eoul sentimentelor, a căror stărpire și sufocare e datoria noastră crescătorilor.

II. Directorul – după ce nici un alt domn profesor nu dorește să ia cuvântul pune întrebarea și roagă pe dirigintele clasei să spună, ce pedeapsă merită acest elev.

DL. Juhasz Petru dirigintele cl. VIII. și DL. Prof. Bottea Horia sunt pentru a i se aplica pedeapsa de sub litera a) și b) din art. 184, adică înscrierea în condica clasei, admonestarea, care s'o facă DL. Director, iar la purtarea morală să i se dea nota potrivită.

III. Prof. Pandrea fiindcă pedepele de eliminare pe 1 săptămână, sau pe 1 lună de sub punctele d) și e) domnii colegi le consideră de antipedagogice propune pedeapsa de sub litera g), de a fi eliminat până la finele anului cu dreptul de a da examen particular.

Directorul pune la vot cele 2 propuneri și cu majoritate de voturi – fiind pe lângă propunerea Dlui Pandrea numai directorul și prof. Herman – se primește pedeapsa propusă de dnii prof. Juhasz și Bottea, înscrierea în condica clasei, admonestarea de către director, notă la purtare potrivită ceea ce învoalvă în sine și pierderea taxelor școlare.

IV. Directorul ca încheiere spune că acest Proces verbal îl va înainta dimpreună cu poezia On. Inspectorat Școlar al reg. II. din Oradea Mare și după ce va primi răspuns de acolo, va publica pedeapsa elevului înculpat

D.C.M.S.
 Secretar
 ss Ludovic Mlinarec

Director
 ss Eugen Seleș

ss Fr. Groza ss P. Juhasz ss R. Welman ss G. Barbul ss Al. Sarkadi ss I. Pop ss H. Bottea ss C. Pandrea ss Dr. Terentie Olariu ss Mihail Macavei
 ss Mihaiciuc Mihail ss G. Paziuc ss Iosif Schneider ss Silviu Tamaș ss A. Herman ss Luliu Pop ss A. Demian ss I. Conțiu

Pentru conformitate:
 Director Dr. Eugen Seleș (semnătura, ștampila)

[Rendkívüli tanári értekezlet Dsida Jenő karácsonyi verse kapcsán]

A román nyelvű jegyzőkönyv szövegének magyar fordítása

Szám: 24 – 1925

Másolat

7. számú jegyzőkönyv

Készült 1925. január 8-án a Szatmárnémeti „Eminescu” líceum rendkívüli tanári értekezletén Dsida Jenő magyar tagozatos VIII. osztályos tanuló fegyelmi vétségének ügyében.

Jelen vannak: Dr. Eugen Seleş igazgató mint elnök és a tanári kar, kivéve a következő hiányzókat: Cserényi Ștefan, Demian Adrian, Merlak Francisc és Bărbuș Florian. Utóbbi beteg, az előző három pedig, mivel e napon nem volt tanórájuk, nem voltak értesítve.

I. Dr. Eugen Seleş igazgató tájékoztatja a tanári kart, arról, amit már elmondott több tanárnak, akikkel találkozott a karácsonyi szünetben, hogy felhívta a figyelmét arra a „**Karácsonykor**” címet viselő versre, melyet Dsida Eugen, a magyar tagozat VIII. osztályos tanulója írt, és a helyi politikai napilap, a „*Szamos*” karácsonyi lapszámában jelent meg. Mivel ennek a versnek kétértelmű a második strófája, ahol ez áll: „*Sok-sok testvérré gondolok, / kik görnyednek az átoksúly alatt / és velem együtt nézik a karácsonyt / és a havat*”, és az utolsó versszaka is, ahol ez olvasható: „*És jaj, de másképp írnám ezt a verset / – tíz év előtt...*” – felhívja a tanári kar, hogy hozzon döntést (ítéletet?) a következőket illetően: 1) a vers tartalmára vonatkozóan, 2) a tanuló kihágása vonatkozásában, melyet azzal követett el, hogy ezt a verset egy politikai napilapban közölte az osztályfőnök, illetve az igazgatóság tudta nélkül.

Az igazgató még felhívja a tanári kar figyelmét, hogy ez a tanuló szorgalmas és jól halad. Épp ezért meg van lepve, hogy nevezett más alkalmakkor is közölt verseket és részt vett különböző olyan felolvasó üléseken, melyekről az igazgatóságnak nem volt tudomása. Elmondja továbbá, hogy úgy a tanulót, mint annak szüleit meghallgatta Groza tanár társaságában, akik hivatkoztak a Szabályzat 182. szakaszára, mely megengedi irodalmi alkotásoknak a közreadását az igazgatóság tudta nélkül. Továbbá a szülők, amikor az igazgató tájékoztatta őket, hogy ezt a verset úgy lehet értelmezni, mint olyan, amely ellenséges érzületet gerjeszt a román állam ellen, azt nyilatkozták, hogy fiukat nem úgy nevelték, hogy ellensége legyen Romániának. A tanuló pedig elmondta: ő egy betegeskedő gyermek, és annyi nyomorúsággal és erkölcstelenséggel szembesül az ifjú nemzedékben, hogy ezért írta azt, miszerint sok testvér görnyed az átoksúly alatt. Együttal elhárított magától ő is bármely olyan szándékot, mely ellenséges érzelmeket nyilvánítana ki a hazával szemben.

Igazgató úr a továbbiakban elmondta, hogy megmutatta a verset három bírónak is, akik tartalmát és az értelmezését illetően azt mondták: egy ember értelmezheti úgy is [a verset], ahogyan a tanuló mondta, de a hazával szembeni ellenséges érzülettel is – ki hogyan akarja. Igazgató nem akar senkit sem befolyásolni utóbbi irányba. A vers felolvastatik magyarul és románul is, a tanár urak pedig felkéretnek, hogy mondják el, milyen büntetést kapjon ez a tanuló, akit az igazgató már megrótt azért, hogy nyilvános szereplést vállalt irodalmi felolvasásokon az igazgatóság tudta nélkül, és azért is, hogy sorozatosan verseket közölt magyar újságokban és folyóiratokban, melyekről az igazgatóság csak most, utólag és késve értesült másoktól.

Még annyit tesz hozzá: különösen itt az országhatáron a kisebbségi tanuló dolga, hogy az iskola falai között húzza meg magát, tehát közszereplés, kétértelmű magatartás vagy ilyen publikációk megjelentetése semmilyen formában nem megengedett.

Elsőként Bottea Horia tanár kér szót, aki nem lát semmilyen ellenséges szándékot a versben, melyet felolvastak román fordításban. Elmondja: ha a tanuló azt nyilatkozta, hogy abban a szellemben képzelte le és írta le a gondolatait, ahogyan állította, büntetés csak azért a kihágásért jár, hogy ezt a verset és más verseit is politikai hírlapokban közölte.

Dr. Olariu Terenție úgy véli, valójában a vers kétértelmű és allegorikus. Viszont úgy látja, az eset nem olyan súlyos, hogy annak érdemes lenne túl nagy jelentőséget tulajdonítani.

Herman tanár szerint értelmezni az egész verset kell összességében. Így pedig annak jelentése nem éppen dicséretes. Tehát a verset el lehet marsztalni annak ellenséges érzületei miatt.

Groza tanár azt mondja, hogy a lapot cenzúrázták. Ezért úgy tűnik, hogy csak a megjelentetés megbüntetésével kellene foglalkoznunk, hisz azzal történt meg a Szabályzat áthágása.

Macavei tanár, aki a vádlott tanuló román tanára volt az elmúlt évben, dicséri a diákját mint olyat, aki a legjobb volt román nyelvből, és román költők válogatott verseiből is fordított. Nem feltételez semmilyen rossz szándékot e tanuló részéről.

Pandrea tanár úgy látja, túl könnyen lépünk túl az efféle eseteken. Nem érti, hogy ha Magyarország akadályokat gördített egykor annak érdekében, hogy Coșbuc balladái és idilljei átjussanak a határokon, akkor egy olyan tanuló esetében, aki megengedi magának, hogy kétértelműen és allegorikusan fogalmazzon – nekünk is szigorúnak kell lenni. Példát kell statuálni, hogy elvegyük az étvágát más diákoknak is, akik olyan érzelmeket táplálnak, melyek eltiprása és elfojtása nekünk, a nevelőknek kötelesség.

II. Igazgató – azt követően, hogy egyetlen más tanár úr se kíván élni a szólás jogával – felkéri az osztályfőnököt, hogy mondja el, milyen büntetést érdemel ez a tanuló.

Juhász Petre úr, a VIII. osztály osztályfőnöke és Bottea Horia tanár úr amellet van, hogy alkalmazza a 184. szakasz a) és b) pontokban előírt büntetést, azaz legyen beírás az osztálykönyvbe, történjen igazgatói megrovás, és az erkölcsi magatartás érdemjegyénél a tanuló kapjon megfelelő osztályzatot.

III. Pandrea tanár arra hivatkozva, hogy a kolléga urak az egy hétre vagy az egy hónapra történő kicsapást, melyeket a d) és e) pontok írnak elő antipedagógiai jellegűnek tartják, javasolja a g) pont szerinti büntetést. Eszerint a tanulót az év végéig tiltsák ki az iskolából, azzal a megjegyzéssel, hogy joga lesz majd magánúton záróvizsgát tenni.

Igazgató szavazásra bocsátja a két javaslatot. Mivel Pandrea úr javaslatát csak az igazgató és Herman tanár támogatta, többségi szavazattal elfogadást nyert Juhász és Bottea tanár urak indítványa. Eszerint megtörténik az osztálykönyvbe való beírás, az igazgatói megrovás és a megfelelő magatartás osztályzat megítélése, mely együtt jár a tandíj elvesztésével.

IV. Igazgató zársképpen elmondja, hogy jelen jegyzőkönyvet a verssel együtt felterjeszti a Nagytszeteletű II. számú Nagyvárad Királyi Tanfelügyelőséghez. Amint onnan választ kap, a büntetésről tájékoztatja majd a tanulót.

K.M.F. [Kelt, mint fent]

Titkár: ss Ludovic Mlinarecz

Igazgató: ss Eugen Seleş

ss Fr. Groza ss P. Juhász ss R. Welman ss G. Barbul ss Al. Sarkadi ss I. Pop ss H. Bottea ss C. Pandrea ss Dr. Terenție Olariu ss Mihail Macavei ss Mihaiciu Mihail ss G. Paziuc ss Iosif Schneider ss Silviu Tamaș ss A. Herman ss Luliu Pop ss A. Demian ss I. Conțiu

A kiadmány hitelű: Igazgató: Dr. Eugen Seleş (aláírás, bélyegző)

(Fordította: Bálint-Pataki József)

JEGYZETEK

- ¹ LISZTÓCZKY László, *Ég és föld közt lebegő örök gyermek. Dsida Jenő pályaképe*, Dsida Jenő Baráti Kör–Kráter Műhely Egyesület, Eger–Pomáz, 2020, 34–66.
- ² A szatmári látogatásról és színpadi bemutatóról lásd részletesebben: Elek nagyapó: *Szatmári szép napokról*, Cimbora, 1924. október 26., 674–675., valamint: MUZSNAY Árpád, *Feljegyzések Benedek Elekről*, Korunk, 1968/8, 1258–1259.
- ³ FRITZ László, *Az erdélyi magyarság iskolaügyének tíz éve*. Lásd: SÚLYOK István, FRITZ László, *Erdélyi magyar évkönyv 1918–1929. I. évfolyam*, Juventus, Kolozsvár, 1930, 73–84.
- ⁴ DSIDA Jenő, *Tízéves nem-találkozó*, Keleti Újság, 1935. augusztus 5., 8.; DSIDA Jenő, *Séta egy csodálatos szigeten. Cikk, riportok, novellák, levelek*, szerk. MAROSI Ildikó, Kriterion, Bukarest, 1992, 204–206.
- ⁵ CSIRÁK Csaba, *Magam vagyok a történelem. Beszélgetés özv. Betuker Józsefné Szödényi Mária nyugalmazott tanítónővel* (Az Otthonom Szatmár megye sorozat 47. kötete), EuroPrint, Szatmárnémeti, 2015, 7–8.
- ⁶ Lásd a Szatmári Mihail Eminescu Líceum 1923–1924-es tanéve iskolai anyakönyvének 789-es számú lapját (Ministerul Instrucțiunii. Matricula. Liceul „Mihail Eminescu” Satu Mare, Anul școlar 1923–1924 Clasa VII / șapte/).
- ⁷ *A Szatmárnémeti M. Kir. Áll. (Kir. Kat.) Gimnázium Évkönyve az 1940–41-es isk. évről az iskola fennállásának 301. évében*, közzétette dr. LŐRINCZ Lajos igazgató, Szatmárnémeti, 1941.
- ⁸ Registrul Proceselor verbale începând cu anul școlar 1922/23 Copie Nr. 24, 1925, 187–192.; Proces verbal Nr. 7. (Az 1922/23-as tanévvél kezdődő jegyzőkönyvek regisztere /gyűjteménye/, másolat Nr. 24, 1925, 187–192.; 7-es számú jegyzőkönyv.
- ⁹ Lásd a Lőrincz Lajos által szerkesztett évkönyv *Az iskola a román megszállás 21 esztendeje alatt* című fejezetének 21. lapját.
- ¹⁰ A második versszak: „Sok-sok testvérré gondolok, / kik görnyednek az átoksúly alatt / és velem együtt nézik a karácsonyt / és a havat.” „Mă gândesc la mulți, mulți frați, care se incovoiaie sub greutatea unui blestem și cu mine dimpreună privesc zăpada.” A negyedik versszak utolsó két sora: „és jaj, de másképp írnám ezt a verset / tíz év előtt...” „Si vai !, cum altcum aș scrie aceasta poezie cu 10 ani mai înaintea”. „A rendkívüli tanári konferencia jegyzőkönyvének eredeti, román nyelvű (első alkalommal publikált) szövegét a tanulmány jegyzetei végén teljes terjedelemben csatolmányként közöljük.”
- ¹¹ Idézett gyűjtemény, 186. A 6-os számú jegyzőkönyv végén: „VIII. Dsida Eugen – ca pedeapsă” (mint büntetés).
- ¹² BÁNYAI László, *Kitárul a világ. Önéletrajzi jegyzetek*, Kriterion, Bukarest, 1978, 143.
- ¹³ Lásd LISZTÓCZKY, i. m.; LÁNG Gusztáv, *Dsida Jenő költészete*, Savaria University Press, Szombathely, 2021.
- ¹⁴ *Vallomások*, Keleti Újság, 1935. október 7., 6. DSIDA Jenő, *A Virághegy tövében... = Séta egy csodálatos szigeten. Cikk, riportok, novellák, levelek*, szerk. MAROSI Ildikó, Kriterion, Bukarest, 1992, 212–215.
- ¹⁵ *Uo.*, 515–516.
- ¹⁶ Lásd a *Dsida Jenő, a költő* című bevezető tanulmányt. Továbbá: DSIDA Jenő, *Légy már legenda – Összes verse és műfordítása*, szerk. CSÍSZÉR Alajos, Püski, Budapest, 1997, 6–8. Dsida Jenő édesanyja, Csengeri Tóth Margit két házasságkötésének iratokkal dokumentált története megjelent: MUZSNAY Árpád, *Dsida Jenő és Szatmárnémeti = „A szép mindig korszerű” – Tanulmányok Dsida Jenőről*, Dsida Jenő Baráti Kör, Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár, Eger, 2020, 24–31. Sajnos, a téves állítások újra és újra megisméltődnek. Lásd RAFFAY Andrea, *Dsida Jenő életének rövid földi stációja a magyarság védelmében*, Magyar Nemzet, 2020. június 7.
- ¹⁷ Részlet a Keleti Újság 1935. október 7-én megjelent és idézett Dsida-írásból.
- ¹⁸ Bányavidéki Új Szó, 2019. december 27. https://ujso.ro/ssr/cikk/egy-karacsony-igaz-tortenete-avagy-egy_12_27_19
- ¹⁹ Lényegében ennél több bennünket érdeklő információval a családja magyar nemesi címét nagyra értékelő Dragoș Teofilről (akinek egykori nagybányai, a város főtere közelében álló szép nagy háza ma Máramaros Megyei Múzeumának ad otthont) a román nyelven íródott, 2–4 lapnál nem terjedelmesebb történelmi munkák sem szolgálnak. (Gondolok Porumbăcean Claudiu *Figuri ilustre sătmărene [III]. Dr. Teofil Dragoș [1874–1934]* című írására a Satu Mare Studii și comunicări, Vol. XIV., 1997, 217–220. lapján – valamint Porumbăcean Claudiu és Dulgău Bujor *Oameni din Sătmăre*, Editura Solstițiu, Satu Mare, 91–93. lapon megjelent megemlékezésére.) Ezekben a tág látókörű román politikusnak és gazdasági szakembernek, a művészetet kedvelő, támogató Dragoș Teofilnek a magyarokkal és Erdély többi nemzetiségével ápolta kapcsolatairól – sajnos! – szó sem esik. Előadásomnak nem célja a két világháború közötti időszak román politikai életében jelentős szerepet betöltő magyarbarát ügyvéd tevékenységének ismertetése és méltatása. Filológusként keresve a Dsida-esethez való kapcsolódását – annak tisztázását, kik és milyen tapasztalatok, tettek ismeretében ajánlhatták az elvakult, tobzódó román nacionalizmus ezen megnyilvánulása kivédésében a megvádolt diáknak, hogy épp Vasile Lucaciu egykori tanácsadójától kérjen – mert kaphat! – hathatós segítséget. Kutakodásomat (egyelőre) siker nem koronázta – talán a későbbiek sem hoznak e tekintetben sok eredményt. Meggyőződésem azonban, hogy az egykori Prefektúra, valamint Szatmárnémeti és Nagybánya Polgármesteri Hivatalai levéltári anyagának áttanulmányozását siker koronázhatná. A korszak erdélyi magyar nyelvű lapjai ugyanis nem egy alkalommal igencsak pozitív hangú írásban foglalkoznak Dragoș Teofilrel, s ha ténykedésének, politikai elképzeléseinek pusztán a magyaryűlöletet szító Satu-Mare című lap vele kapcsolatos cikkeire gondolunk, akkor a korszak romániai közléte, az együttélés máig égető kérdésének jobb megértése céljából igencsak érdemes lenne levéltári kutatásokkal kiegészítve behatóan foglalkozni személyiségével. Épp e célból hívom fel a figyelmet például a világháborún is olvasható Erdélyi Futár 1927. július 24-i és 1928. május 28-i, az Új Kelet 1927. december 30-i, a Nagyvárad Friss Újság 1928. január 14-i, a Nagybánya 1928. január 15-i vagy a Keleti Újság 1934. január 21-i számaira – pusztán „ízelítőként”...

²⁰ Célzok a *Muzsika volt. Papolczy Bözsike zongorajátékáról*, valamint az *Emléksorok. Gaál Baba emlékkönyvébe* című, 1925. április 14-én született alkalmi verseire, valamint a *Nagybányán Fent süt a nap, Az ő nótája, Bál után* és az *Erdély* április 17-én, 19-én, 22-én és 29-én írt költeményeire. Lásd: Dsida Jenő *Összegyűjtött versei*, szerk., összeáll. LÁNG Gusztáv, URBÁN László, Savaria University Press, Szombathely, 562–564., 403–404.

²¹ *Uo.*, 186., 246., 413–415., 540–541., 589–604.

²² Keleti Újság, 1934. január 21., 4.

²³ Dsida *Összegyűjtött versei, i. m.*, 760., 746. jegyzet.

²⁴ *Uo.*, 578.

²⁵ *Anuarul al VI-lea a Liceului de Stat Mihail Eminescu din Satu Mare pe anul școlar 1924–1925*, publicat de Dr. Eugen Seleş directorul liceului, Tipografia „Corvin” S.A. Română, Satu Mare, 44., 73–74., 77. (A Szatmári Állami Eminescu Líceum 1924–1925-ös évkönyve), valamint a *Registru de librare a diplomelor de bacalaureat de către Liceul Mihai Eminescu din Satu Mare* (A szatmári Eminescu Líceum által átadott érettségi oklevelek nyilvántartása).

²⁶ *Bűcsű-vallomás. J. P. tanár úrnak, az érettségi vizsgák után* = Dsida *Összegyűjtött versei, i. m.*, 582–583. (A kötetben „J” helyett „I” jelenik meg, valószínűleg elírás.)

²⁷ *Vallomások – A jó tanár*, Keleti Újság, 1935. augusztus 19., 3.

²⁸ *Anuarul al VI-lea...*, *i. m.*, 8.

²⁹ Dsida *Összegyűjtött versei, i. m.*, 395–396.

³⁰ *A hazatért katonák szervezkedése*, Szamos, 1918. november 28., 3.

³¹ *A rendőrségi pályázat eredménye*, Szamos, 1918. november 30., 2.

³² Az Állami Levéltár szatmári részlegén a bennünket érdeklő anyakönyvekből a Szatmárnémeti Református Főgimnázium 1919–20-as tanéve található meg. A Szatmárnémeti Római Katolikus Főgimnázium 1918–1922 közötti iskolai anyakönyvei valahol lappanganak. Az 1922–1925 közötti esztendők anyakönyveit hiánytalanul őrzik a jelenlegi Szatmárnémeti Mihai Eminescu Nemzeti Kollégium (Colegiul Național Mihai Eminescu din Satu Mare) iskolai levéltárában.

³³ *Matricolă școlară cl. I–VIII. a liceului ref. băieți 1919–1920* (a Református Főgimnázium I–VIII. osztályának az 1919–1920-as évi anyakönyve), 4.

³⁴ Dosar Nr. 21/1923 – *Matricolă școlară II–VIII clasa II. de băieți a liceului rom. cat de băieți fără drept de publicitate din Satu Mare; cl. VI. de băieți a liceului rom. cat de băieți fără drept de publicitate din Satu Mare anul școlar 1922–23.* (21/1923-as irattartó. A II–VIII. osztályosok iskolai anyakönyve. A nyilvánosság jog nélküli szatmári római katolikus fiú gimnázium II. osztályosai, illetve VI. osztályosai.) Dsida Jenő neve itt is, akárcsak a líceum évi értesítőjében Binder Eugenként szerepel. (*Anuarul al IV-lea al Liceului de Stat Mihail Eminescu din Satu Mare pe anul școlar 1922–1923*, publicat de Dr. Eugen Seleş directorul liceului, tipografia Simon și Vescan, Satu Mare, 1924.)

³⁵ Dosar Nr. 22/1923. Referitor la *matricolă școlară cl. V–VIII. 1923–1924* (22/1923-as irattartó. Az V–VIII. osztályosok iskolai anyakönyve az 1923–1924-es esztendőben).

³⁶ Dosar Nr. 27/1924. *Matricolă școlară cl. VI–VIII. 1924–1925* (27/1924-es irattartó. A VI–VIII. osztályosok iskolai anyakönyve az 1924–1925-ös esztendőben), valamint: a *Registru de librare a diplomelor de bacalaureat de către Liceul Mihai Eminescu din Satu Mare* (A szatmári Eminescu Líceum által átadott érettségi oklevelek nyilvántartása). 1925-ben az érettségi bizonyítványt átvevők névsorában Dsida Jenő a 15.

³⁷ *Az Országos Magyar Párt szatmárnémeti tagozatának tisztikara és nagyválasztmánya*, Magyar Kisebbség, 1926. január 1., 32.

NOVOTNY TIHAMÉR

„30+” SZÖG-ART

(Művészeti Egyesület)

(Kortárs Galéria, Tatabánya, 2023. március 31 – április 29.)

NOVOTNY TIHAMÉR (1952) Budapest

Egy félig szubjektív, félig tárgyilagos megállapítással kezdeném mondandómat. A '90-es években alakult és máig kitartó, élő-viruló képző- és iparművészeti egyesületek között – amelyek egyrészt sem egy konkrét művészeti ághoz, sem valamelyik műfajhoz, sem egyféle stílushoz nem, ám annál inkább egy helyhez (településhez, annak környékéhez, egy városrészhez vagy egy sajátos genius locihoz) kötődnek, másrészt a felfogásbeli sokszínűséget, az értékálló minőséget, a szellemi függetlenséget, az önállóságot, a belső és külső kapcsolatépítést tekintik legfőbb erényüknek – a SZÖG-ART a nemzetközi megmérettetés tekintetében is kiemelkedő helyet képvisel, azaz vívott ki magának Magyarországon és külföldön egyaránt. Hasonlóan prosperáló, következetes, hiperaktív, mozgékony, energikus, ismert és elismert képzőművészeti egyesületet keveset tudnék említeni. Ilyen például a kaposvári Kapos Art, a budapesti Belvárosi Művészek Társasága, a Marosvásárhelyi Műhely főnix szervezeteként a MAMŰ Társaság vagy a szentendrei Vajda Lajos Stúdió Kulturális Egyesület.

Átnézve a SZÖG-ART-ra vonatkozó, a világhálón fellelhető irodalom majd minden szöveges és audiovizuális forrását, érdekes és hasznos információkhoz juthat az ember.

Aranyi Sándor festőművész – az egyesület spiritus rectora, vezérlő szelleme, egyszersmind gyakorlati értelemben vett motorja – egy televíziós riportban például arról beszél, hogy a '90-es évek második felében dr. Hann Ferenc (1944–2010) művészettörténésznek köszönhetően – aki ekortájt a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Karán oktatott – és a szegedivé váló Szuromi Pál (1942–2014) művészeti író, muzeológus közreműködésével került a SZÖG-ART, valamint annak képzőművész tagjai a Kortárs Magyar Művészeti Lexikon látókörébe. Nagy dolog volt ez akkor, hiszen olyan országos hírű művészeti helyszínek mellé sorolódtak a szegediek, mint Szentendre vagy Pécs. De Tóth Attila (1949–2017), a két másik elődjéhez hasonlóan sajnos már szintén elhunyt helytörténész és művészeti író is, akit a szegedi képzőművészet krónikásaként tartanak számon, sokat tett a csoport tagjainak népszerűsítéséért.

Hollósi Zsolt újságíró 2006-ban egy beszélgetést készített a művészeti egyesület néhány tagjával, amelynek bevezetőjében a következőképpen összegezte a csoport körüli tényeket: „Tizenöt évvel ezelőtt, 1991-ben független, önálló szellemi műhelyként alapította meg tizenegy neves szegedi vagy Szegedhez kötődő képzőművész a Szög-Art Művészeti Egyesületet. A nonprofit civil szervezet mára kiterjedt nemzetközi kapcsolatrendszerrel rendelkezik, tagjai kiállításokkal jelentkeztek már Németország, Franciaország, Lengyelország és Románia több városában. Noha nem sorolható egy-egy stílushoz, egyetlen irányzathoz az azóta számos taggal bővült csoportosulás, mégis összetartja a tagokat a folyamatos szakmai párbeszéd, a barátság, valamint a sok közös élmény és mulatságos sztori.”¹

Ugyanebben a beszélgetésben Pataki Ferenc képzőművész azt hangsúlyozza: „a Szög-Art egy kis parittyás Dávid. Fontos, hogy kisugárzó ereje ne csak a város polgáira, hanem országos, sőt nemzetközi szinten is hasson”.² Majd – mintegy a barátságok és az együttműködések jótékony erejében bízva – azt is kiemeli, hogy: „a kortárs művészeknek az állandó párbeszéd a legfontosabb feladatuk, nem törekedhetnek a kizárólagosságra”.³ Holott éppen az avantgárd vagy szelídebb értelemben a modern művészeti törekvések testvériességeket, szövetségeket, rokonszenveket, szimpátiákat, szolidaritásokat tönkretévő „ösbűne” éppen ezekben az erős tagadásokban, kizárásokban lelhető fel, teszem hozzá én. Popovics Lőrinc szobrász korrekt elismeréssel szól Aranyi Sándorról, tudniillik az ő „áldozatos és úthengerszerű szervezőmunkája megnyitotta előttünk a kapukat” – mondja, majd hozzáteszi: „így, nemcsak idehaza, hanem külföldön is egyre többfelé bemutatkozhatunk. Egyesületi szervezetben sokkal könnyebben tudunk kapcsolatot teremteni külföldön, mintha egyénekként próbálkoznánk”.⁴ Nátyi Róbert művészettörténész, aki az egyesület 15. évi jubileumi katalógusának előszavát írta, így értékelte a társaságot: „A Szög-Art az Alföld egyik legjelentősebb

művészeti szervezete, amely a kortárs szegedi képzőművészet talán legjelentősebb egyéniségeit tömöríti. A huszonegy tag között [...] festőtől a grafikuson és szobrászon át az iparművészig sokféle alkatú, stílusú, világszemléletű alkotó akad. Nehéz így közös nevezőre hozni őket, nincs is szellemi közös nevező, a megalakuláskor a barátság volt a legfontosabb kapocs.”⁵ A 2006-ban még élő Kass János (1927–2010, Kossuth- és Munkácsy Mihály-díjas grafikus, szobrász, bélyegtervező, érdemes és kiváló művész) pedig jó érzéssel állapítja meg a riportban, hogy: „a Szög-Art minden tagja más és más, ebből a színes szöttekből jön létre egy laza konglomerátum, amely olyan, mint a természet: burjánzik, virágzik, vibrál”, majd hozzáfűzi: „ha van kiút, kibontakozás, akkor az a Temesvár–Arad–Szabadka–Újvidék eurorégió keresztül vezet”,⁶ mely lehetőséget a társaság azóta részben ki is használt.

Ibos Éva művészettörténész-kritikus 2012-ben a következőket tartotta említésre méltónak a huszadik évét a szegedi Reök-palotában (Regionális Összművészeti Központban) ünneplő egyesületről: „A Szög Art nagyon »ütösen« született, első, bemutatkozó kiállításuk terében a tagok elhelyeztek egy hatalmas fatuskót, amibe mindenki – a látogatók is – beleverhettek egy szöveget. Hamarosan újra magukra vonták a figyelmet, a Horváth Mihály utcai Képtár bezárása előtti utolsó kiállítás megnyitóján a beszédek elhangzása után – a kiállítóhely megszüntetése elleni tiltakozásként – szép sorban levették műveiket a falakról és a posztamensekről, s csendben távoztak. Progresszív kezdet után jólnevelt, ám annál aktívabb folytatás következett...”⁷

Ebben a beszélgetésben, amelyet Ibos Éva Aranyi Sándorral folytatott, szóba került az egyesület elnevezése is. Itt idéznem kell a társaság vezetőjét, aki szabatosan megmagyarázza, hogy a név honnan is fakad: „Hát a szögediségből! Szinte magától jött, mert magától értetődik. Első katalógusunkban fogalmazta meg Szuromi Pali (aki egy darabig tagja is volt a Szög-Art-nak), hogy mi mindent jelent a szó: például a Tisza–Maros szögét, ahol a város fekszik, de a földrajzi vonatkozásokon túl jelentheti a szög megtartó, összefogó erejét, ráadásul a mi esetünkben még konkrét funkciója is van a szögnek, hiszen a képet is azzal akasztjuk fel a falra!”⁸ – S ha már a névadásnál tartunk, akkor jó tudni, a jelenlegi tatabányai kiállítás hívószava, a „30+” SZÖG-ART arra utal, hogy az egyesület 30 + 2 éve alakult, s ennek öröme éppen 32 művésszel tiszteleg e születésnap előtt. A pontosítás kedvéért meg kell jegyezzük, hogy bár a megalakulás 1991-ben, ám a hivatalos cégbírósági bejegyzés csak 1992-ben történt meg.

A megalakulás körülményeiről így vall Aranyi Sándor: „baráti kapcsolatban voltunk egymással, rendszeresen összejöttünk a Szeged [étterem] teraszán, s jókat beszélgettünk. Dér Pista (1937–1993), Zombori Laci, Kalmár Marci és Fritz Miska alkotta a társaság magját, s amikor Szegedre kerültem, csatlakoztam hozzájuk. Jól éreztük magunkat együtt, mivel hasonlóan gondolkodtunk a világ dolgairól, s kölcsönösen becsültük egymás munkáját. Tulajdonképpen ennek a »nem hivatalos« körnek a folytatása a Szög Art, csak épp’ nem itt alakultunk meg, hanem a Sörpatika belső termében, ahova időközben »átköltöztünk«, köszönhetően az akkori tulajdonosnak, aki helyet, sörrrel és zsíros kenyérral patronált bennünket.”⁹

A SZÖG-ART Művészeti Egyesület megalakulása óta igencsak bővelkedik kiemelkedő tettekben és eseményekben. Csoportos tárlataikkal a hazai kiállítóhelyeken túl eljutottak Európa számos országába (a fentebb említettekén túl még Szlovákiába és Olaszországba is). A SZÖG-ART által eddig harminckét alkalommal szervezett és bonyolított Plein Air–Csongrád Nemzetközi Alkotótelep munkájában, amely elsősorban a Szeged–Darmstadt testvérvárosi kapcsolatának köszönhetően jött létre, tizenhét nemzet több mint kétszáznegyven művésze vett részt. A Plein Air Nemzetközi Alkotótelep tevékenysége és gyűjteménye 2022-ben felvételt nyert Csongrád Település Értéktárába. Az egyesület együttműködési megállapodásokat kötött a Román Képzőművészek Szövetségének Temesvári Szervezetével, a szegedi Móra Ferenc Múzeummal, a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karának Rajz–művészettörténet Tanszékével, valamint a Csongrádi Művelődési Központ és Városi Galériával.

Ez tehát a gyorskép a SZÖG-ART eddigi tevékenységéről. De térjünk még vissza néhány szólás erejéig a szögadiesen ejtett szeg elnevezés néhány más lehetséges jelentéséhez.

Az már biztos, hogy a sokszínű SZÖG-ART Művészeti Egyesületnek „a középső szöge (sem) hibázik”. Ugyanakkor „csak kibújik a szög a zsákból”, tudniillik a *szögartosokat* nem lehet nem észrevenni, véka alá rejtteni, mert „a vas-szög (mindenkor) kitetszik a zsákból”. Sőt, a *szögartosok* munkáikkal általában „fején találják a szöveget”, vagy másképp kanyarintva: „fejére ütnek a szögnek”, de mondhatni

azt is, hogy „egy szögön függenek”, mert ugyanazon cél vezérli őket. Ugyanis közös világnézetük szerint „vagy földön, vagy szögön” van az ember, hiszen „az új szita szögön függ, míg ó hever a földön”. Ennyit a korszerűségről! Ám mondhatni azt is, hogy jól megkomponált kiállításokkal „szöget ütnek (az emberek) fejébe”, s olyannyira együvé tartoznak, olyan erős közösséget alkotnak, hogy „nehéz lenne faszöggel vas-szöget kiverni” közülük, de fogalmazhatnánk úgy is, hogy „nem kímélik a szöveget, nehogy elveszzen a patkó”, azaz „egy szög hiánya miatt meg ne sántuljon a ló”.

De szóljunk néhány komolyabb (értékállóbb, mérvadóbb) szót magáról a kiállításról is. Erről azonban mindjárt eszembe jut egy könnyed anekdota, amelyet először Szemadám György valamelyik írásában olvastam valahol. Ő ugyanis az itt is kiállító Eszik Alajostól hallotta valamikor azt a megmosolyogtató kifakadást, hogy nem érti a művészettörténéseket, miért is fáradoznak annyit a művek meghatározásával, hiszen számára csak négy alapkategória létezik. Tudniillik vannak: a *hadonászok*, a *vonalzósok*, a *fotósok* és a *viccesek*. A tárlaton jelenlévő alkotó által utólag hitelesített jóízű kiszólás valóban elgondolkodtató, mert a meghatározás a képzőművészet minden műfajára alkalmazható, sőt, a kategóriák keveredéseit, kereszteződéseit is tetten érhetjük a munkákban.

Ám mi most szóljunk méltóságteljesebben, megfontoltabban, tisztelettudóbban a jelen lévő műalkotásokról!

Bár az oldalkeret szűkösége és az alkotások nagy száma (összesen 32 művész majd 100 munkája került bemutatásra) nem teszi lehetővé számomra a részletes elemzést, ezért inkább a nagyobb összefüggésekre, valamint a kiállítás egy-két alapvonására, illetve az egyes művészek sajátosságaira, egyéni jellegzetességeire hívnám fel a figyelmet.

A jól rendezett tatabányai tárlat legfőbb jellegzetessége – amely (ellenpontozva, ütköztetve és blokkosítva, egymásnak megfeleltetve, rokonítva, illetve feleseltetve) elsősorban az alkotók egyéni törekvéseit mutatta be – a valóban vibráló sokszínűségben és változatosságban keresendő. S ez a tendenciákban, stílusokban, műfajokban, témákban és tartalmakban megnyilvánuló szellemes sokféleség olykor az egyéni teljesítményekben is tetten érhető. Lásd például Pataki Ferenc, Darázs József, Szabó Tamás vagy Sejben Lajos műveit. Mégis kimondhatjuk, hogy ennek a sokszínűségnek az alapját leginkább az egyéni teljesítmények monomániái alkotják.

Kammerlohr-Kóváts László rendezése ügyelt arra is, hogy megadja a tiszteletet az égi műtermekben alkotó művészek számára, akiknek a terem egyik végében összpontosított egyéni világai, szemléletei, anyagkezelései, témái csöppet sem veszítenek értékükből, vizsgáljuk bár őket a ma élő alkotók viszonyrendszeréből nézve. **Deák Zoltán** (1961–2020) kombinált anyagokat használó, a tér lehetőségeit is kihasználó *Eltéblábolók* keret-képe, **Dér István** létértelmet faggató *Ásatás* festménye, **Fischer Ernő** (1914–2002) rétegperspektívára épülő *A lét keletkezése* vegyes technikás műve, **Kass János** rézkarca, amely anno Juhász Ferenc *A szarvassá változott fiú* című verseskötetének borítójára került, **Lázár Pál** (1940–2007) megkapó *Hóolvadás* és **Novák András** (1936–2017) cím nélküli lírai absztraktja kétségtelenül ma is érzékeny, időtlenül korszerű, modern szemléletű művek.

Egyáltalán, minden kiállított munkából árad az az egyéni érzelmi, gondolati, világnézeti és/vagy világszemléleti meggyőződés, valamint az a technikai, illetve témabeli biztonságérzet, amely összhatásában mintha valamiféle szupra-meggyőződéssé és szuper-biztonságérzetté állna össze a néző szemében.

Aranyi Sándor tájképrészleteiből és fényfestményeiből szinte szivárog, árad, sugárzik a színek misztikus energiája, amely feltétlenül megérint, megszólít, megigéz, fogva tart bennünket. Bíró Ildikó vegyes technikás C-printjei a számítógép agyában válnak, ülepednek töredék emlékréteg-képek sejtelmes látomásaivá. **Brózka Marek** szobrainak működtetői a tömbszerűségekben, vagyis a durva megmunkálású kövekben és a törékeny („jégbe”, üvegbe fagyott) természeti parányokban (növényi részletekben), illetve az épített szerkezetek lélegzetelállító kontrasztjaiban keresendők. **Darázs József** nemcsak él a szimmetria világtörvényével, amikor festményein és szobrain a szimbólumok atavisztikus, primordiális jelképeit alkalmazza, de újra és újjá is teremti azokat. **Eszik Alajos** bravúros, szellemes, humoros és vitriolos színes figurális pasztellképeiről szinte ránk ugranak a nagybetűs élet kritikai tapasztalatokká sűrített helyzet- és jellemkomikumainak groteszk szereplői. **Farkas Pál** melankolikus klasszikus bronz kisplasztikai emberi karakterek (*Balerina*, *Barcsay Jenő*) meseteri koncentrátumai. **Felházi Ágnes** költői telítettségű festményein a begyűjtött és elraktározott természeti látványelemeket rétegzetten transzparens belső tájképekké, lélektérképekké alakítja, dolgozza át. **Fritz Mihály** mívesen aprólékos, realista szemléletű, sokasodó ezüstérméi a magyar törté-

nelem egy-egy jelentős epizódját örökítik meg, míg hasonló törekvésű faszobrai, körplasztikai inkább a női szépség egyszerű és tiszta eszményképeit éltetik a hódoló emberi tekintetek előtt. **Gál Lehel** két vegyes technikás táblaképe az ég–víz–kő hármásának anyagszerű természetmisztikáját kívánja szuggesztíven elénk tárni. **Halla Tibor** madárperspektívájú színes, vastag festékhúsú, félig vagy teljesen absztrakt város- és/vagy kvázi tájképeket hoz makro közelségbe tekintetünk elé. **Kalmár Márton** beszédes vörösmárvány torzó büsztje több, mint csorbult fej és töretlen nyak. **Kovács Keve** két ólomozott üveglakka akárha két remekbe szabott színes betű és kép kollázs lenne. **Laczkó Andrea** enigmatikus képmotívumokat lebegtető, társító, összeépítő triptichonja mintha egy rejtelessé tett és szubjektívvé formált mikro- és makrouniverzum titokzatos egymásra vetüléséről, illetve egymásba fordulásáról szólna. **Lóránt János Demeter** bizarr hangulatú, groteszk és fanyar humorú életképei az emberi természet gyarlóságait, torzulásait empatikus szeretettel, fanyar s egyben jóindulatú részvétellel kezelik, közvetítik. **Marosi Kata** lebegtetett és/vagy összekötözött időtlen „marokköveket” (megítélhetetlen nagyságú szikladarabokat) ábrázoló, a szent és a profán jegyében született festményei, valamint digitális nyomatai mintha az emberi kapcsolatok vagy éppen magányok tárgyiasított allegóriái volnának. **Molnár Sándor** hálószerű anyaghalmazokat megörökítő, számítógépben manipulált transzparens fotóprintjein mintha fent akasztana, kifogna, csapdába, „varsába” csalna vágyott, misztikus fényjelenségeket. **Pataki Ferenc** *Fénykör, Tikkasztó nyár, Trianon tabló* és *Télben, fagyban* című festményei nemcsak a művész nyughatatlan, széles szellemi, történelmi és kultúrhistoriai távlatokban gondolkodó, a problémák, a jelenségek gyökerét megragadni akaró természetéről, de színes egyéniségéről és az anyagok iránti olthatatlan vonzalmáról is tanúskodnak. **Popovics Lőrinc** fekete gránitból és üvegből készített, neolitikus ősfomákra emlékeztető szobrai a súlyos, sötét, átláthatatlan tömb- és tömegszerűség, valamint a fény, az áttetszőség, a tükröződés atavisztikus ellentétére épülnek. **Sejben Lajos** motoros fűrészszel karistolt, megformált piros-feketere festett expresszív, primitív faszobra akárha arclángot formálna, úgy kontraposztol kékes-lilás, gesztusos, gyermekrajzszerű, fél-figurális lírai tájkép-rezonanciáival. **Serényi H. Zsigmond** minimalista–strukturálista–konkrét festészete a fehér, szürke, fekete (anti)színek mértani rendbe fogott árnyalataival és a kép felületére applikált, kizárólag vízszintes elrendezésekben gondolkodó plasztikus, hó-tónusú zsinórok arány- és árnyékrendszereivel foglalkozik. **Sinkó János** fantáziadús színes formák „szurrogátumait” lebegteti, terelgeti valamiféle éteri rendbe, ülepíti, rendezgeti szürrealis, metafizikus kövületminták, asszociatív kavicsstruktúrák és meghatározhatatlan alaklángolatok tarka gyűjteményeibe, vagy küldi imaginárius transzmissziókba. **Szabó Tamás** nagy leleménye a szép és a rút, a tisztán dekoratív és az expresszív formák, felületek, minták és anyagok összeütköztetésében rejlik. **Szathmáry Gyöngyi** a világfájdalmas „eltörött a földön minden” és a „minden egész eltörött” jegyében alkotta meg expresszionista kisplasztikáját, valamint eruptív bronzszobrát. **Székó Gábor** mészkből és fából készített kubisztikus, geometrizáló plasztikai nem pusztán jelentés nélküli absztrakt vagy konkrét szobrok, hiszen mértani formáiknak szimbolikus értelmük, metaforikus funkciójuk, töltésük van. **Volker Beyer** a primitivista art brut jellegű fafaragást, szerkesztést, konstruálást a hasonlóan kezdetleges monokróm festéssel, színezéssel vegyítő-ütköztető szürrealisztikus művei egyértelműen megállásra készítenek és elgondolkodásra kényszerítik az embert. Végül **Zombori László** lírai absztraktba hajló, vágyott, valahol látott vagy csak elképzelt tájképei arról győznek meg bennünket, hogy a szépség valahonnan mélyről jön, s a mélység szépsége nagyon messzire ér, mert szöveget üt a gondolkodó fejekbe, és szöveget ver az érző szívekbe.

JEGYZETEK

¹ <http://www.hollosizsolt.hu/index.php?waction=ext14>

² Uo.

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

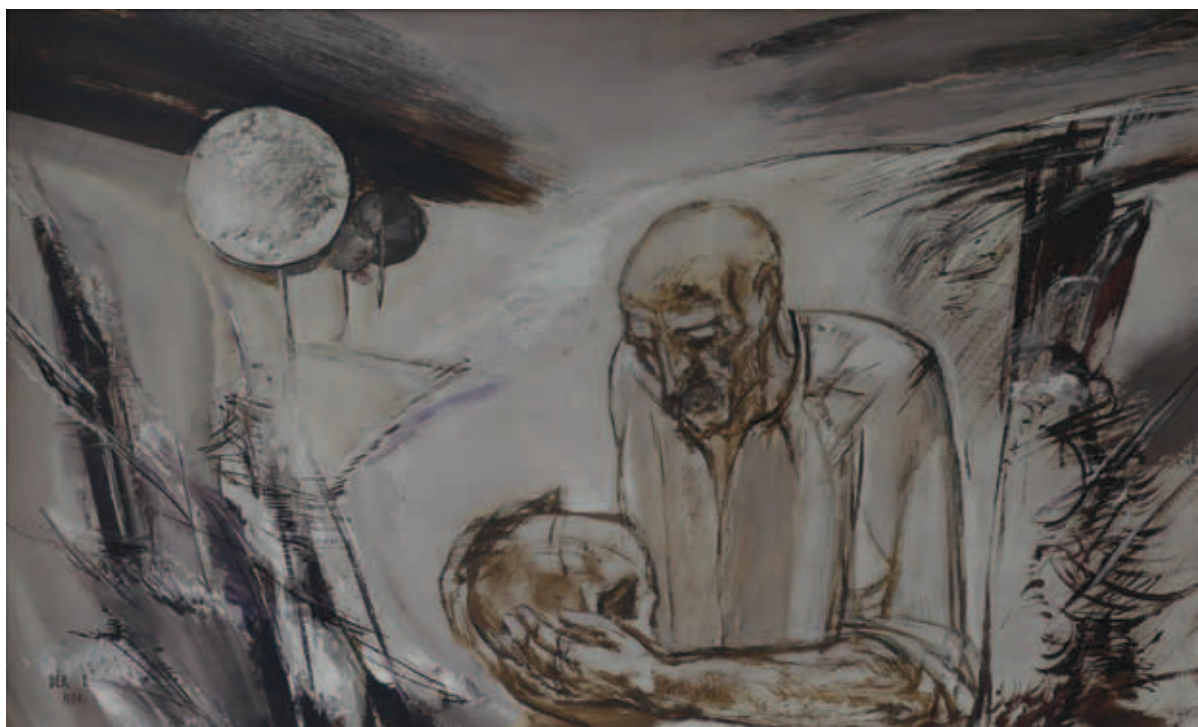
⁷ <https://tizatajonline.hu/kepzuveszet/muhelymunka-i-szog-art-2/>

⁸ Uo.

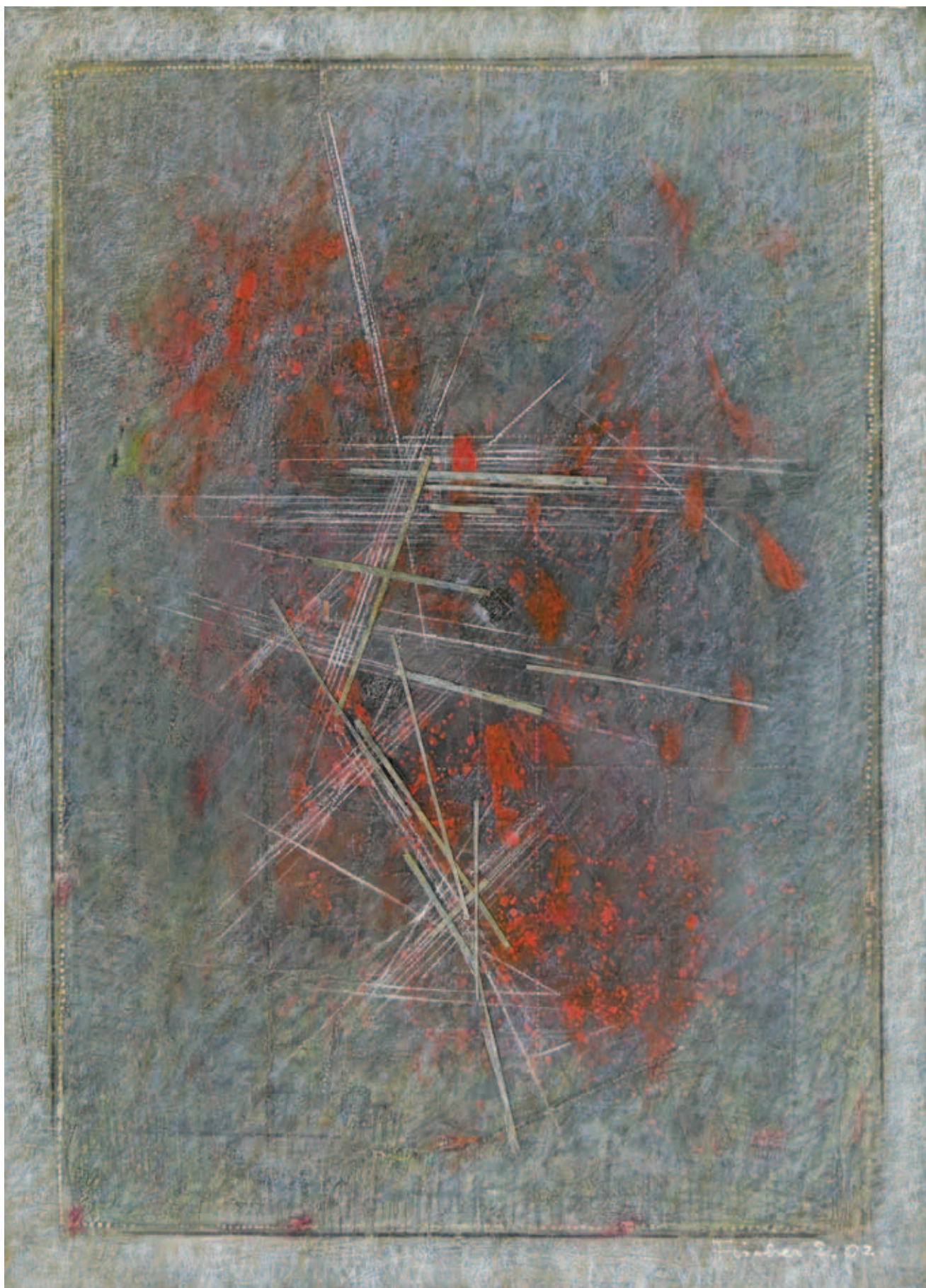
⁹ Uo.

DEÁK ZOLTÁN, *Eltéblábólók*, 2016, fa, fonál, vászon, 50x70 cm

DÉR ISTVÁN, *Ásatás*, 1980, olaj, farost, 61x101 cm

KASS JÁNOS, Cantata profana, 1966, rézkarc, papír, 39x29,5 cm

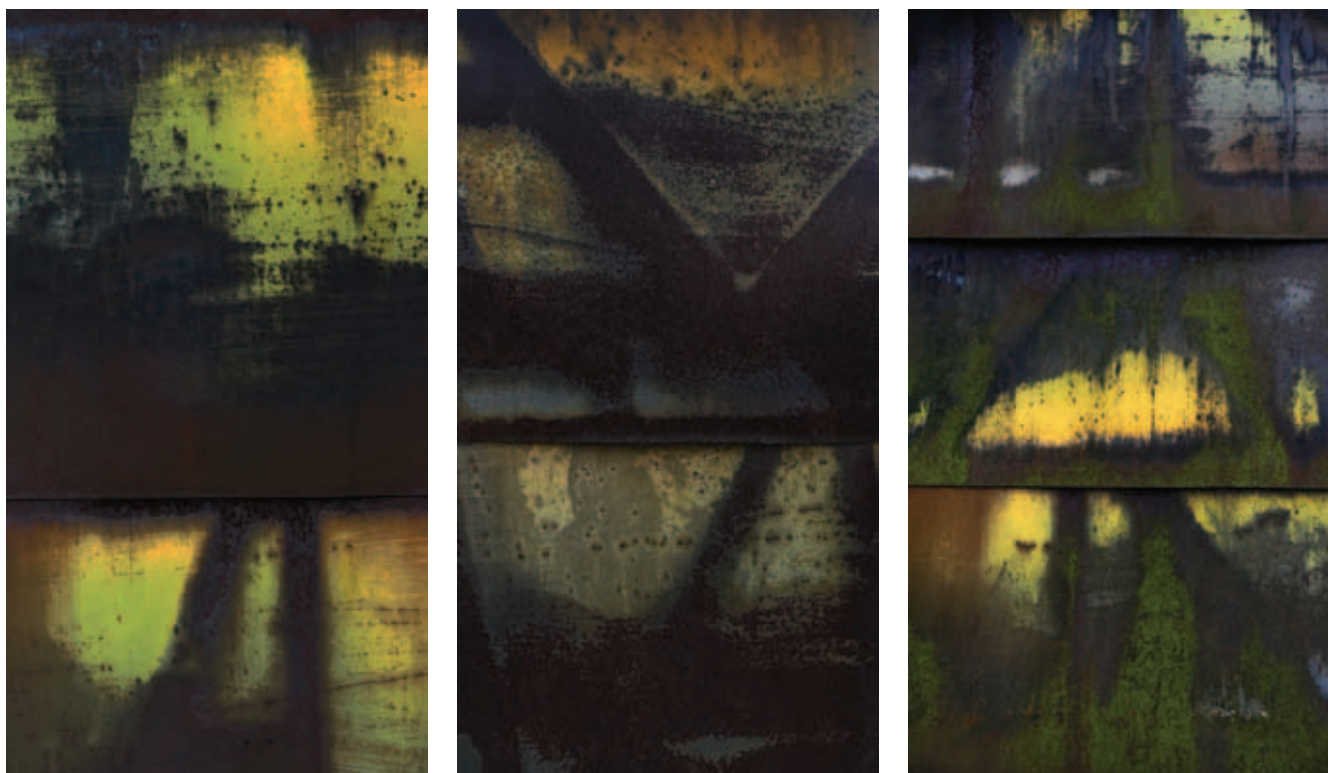
◀ FISCHER ERNŐ, A lét keletkezése, 1999, vegyes technika, papír, 69x49,5 cm

NOVÁK ANDRÁS, Cím nélkül, é. n., olaj, farost, 86,5x61 cm

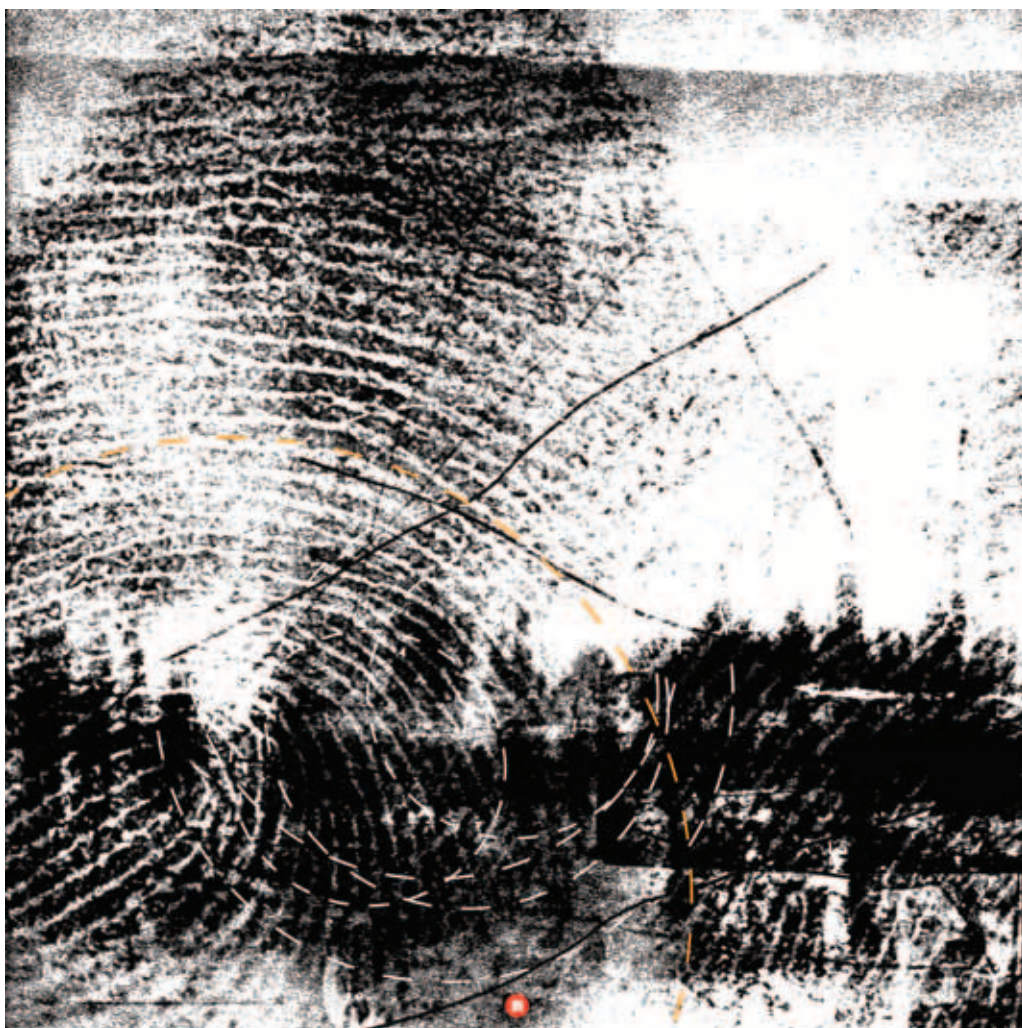

LÁZÁR PÁL, Hóolvadás, é. n., olaj, farost, 60x80 cm

ARANYI SÁNDOR, Kloart 22, I-III., 2023, fényfestmény, C-print, (3x) 60x33 cm

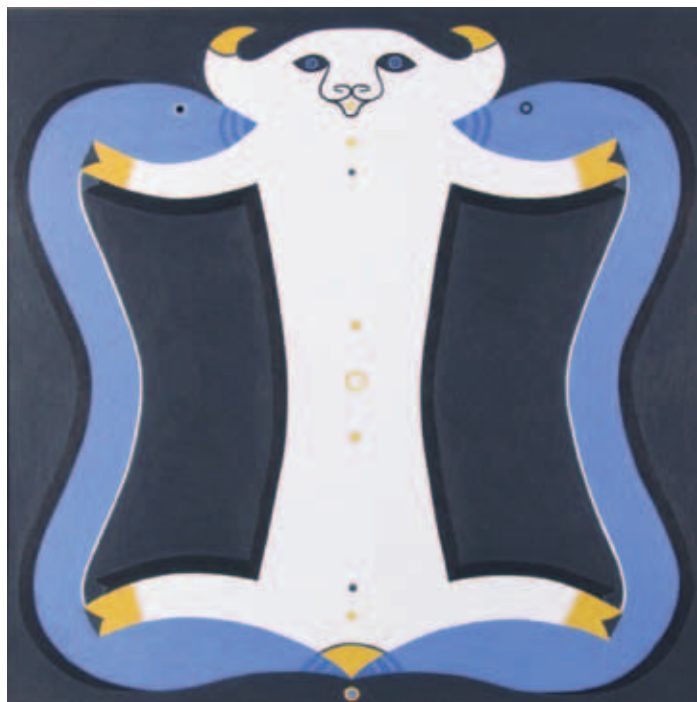
BÍRÓ ILDIKÓ, Fél-Emlék, 2019, C-print, vegyes technika, 70x70 cm

BRZÓZKA MAREK, Balaton I., 2021, balatoni vöröskő, fűszál, epoxigyanta, 40x20x30 cm

DARÁZS JÓZSEF, *És megszületett*, 2017, akril, farost, 70x70 cm;
Lábait befördítő, 2017, akril, farost, 70x50 cm

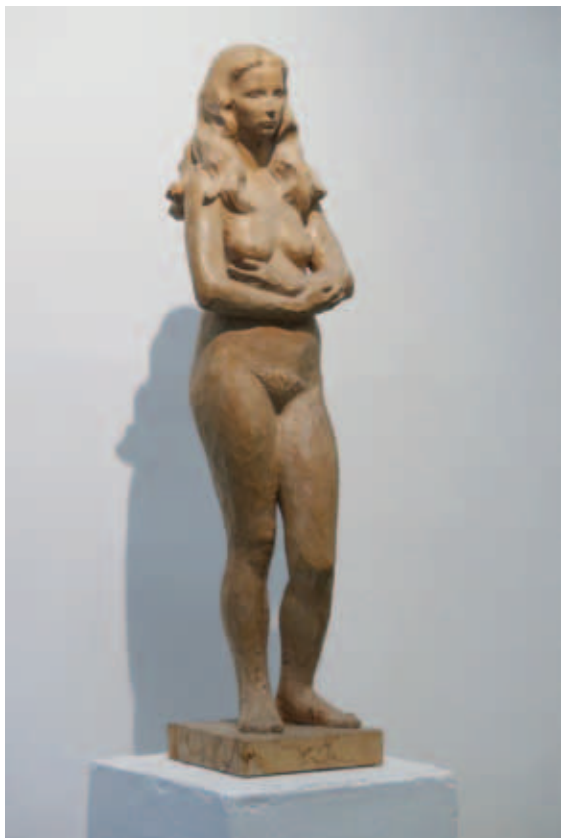
ESZIK ALAJOS, *Limes*, 2017, pasztell, papír, 80x60 cm;
Caliban és a kubizmus, 2018, pasztell, papír, 80x60 cm

FARKAS PÁL, Balerina, é. n., bronz, gránit, 45x28x14 cm; Barcsay, é. n., bronz, márvány, 32x15x15 cm

FELHÁZI ÁGNES, Vándorcirkusz I., 2021, akril, fatábla, 40x50 cm

FRITZ MIHÁLY, Vera, 2015, fa, 81 cm; Zita, 2018, fa, 107 cm

GÁL LEHEL, Az ég tükre I., 2023, vegyes technika, farost, 101x81 cm;
Újabb jelentés, 2016, vegyes technika, farost, 101x81 cm

KALMÁR MÁRTON, Nyak, 1998, vörös márvány, 37x24x27 cm;

KOVÁCS KEVE, Kecskés üvegvariáció I-II., 2022, ólmozott, festett, szitázott üveg, 55x55 cm

LACZKÓ ANDREA, Vetületek III., 2021, akril, farost, 100x70 cm

LÓRÁNT JÁNOS DEMETER, *Kullancsvadász*, 2019, olaj, vászon, 100x70 cm

MOLNÁR SÁNDOR, Fénycsapda 1–2., 2020, fotoprint, (2x) 70x50 cm

PATAKI FERENC, Fénykör, 2022, akril, homok, metál, vászon, 70x70 cm;
Szikkasztó nyár, 2022, akril, vászon, 70x50 cm

POPOVICS LŐRINC, Csend, 2023, andezit, üveg, márvány, 41x16x10 cm;
Fényvitorla, 2022, gránit, üveg, márvány, 38x12x6 cm

SERÉNYI H. ZSIGMOND, Képarcitektúra 02, é. n., olaj, vászon, zsinór, 50x50 cm;
SINKÓ JÁNOS, Széthulló világ, 2021, olaj, vászon, 40x40 cm

SZABÓ TAMÁS, Himzett fej, 2019, vegyes technika, vászon, 30x25 cm

SZATHMÁRY GYÖRGY, „Eltörött a földön minden”, 2015, bronz, 30x27x16 cm; Robbanás, 1983 kl., bronz, mészkő, 49x36x29 cm

VOLKER BEYER, Az álmohajó, 2022, festett fa, 23x43x18 cm

HEGEDŰS IMRE JÁNOS

Kicsi szellem kalandjai égen, földön

(mesenovella)

HEGEDŰS IMRE JÁNOS (1941) Budapest

Tamási Áron emlékére

Változtatta szálláshelyét a végtelen űrben a kicsi szellem, szívesen időzött az Orion csillaghalmazban, először a Szíriuszon vert tanyát, s ha megunta, a tér görbületének vonalát követve átköltözött a Plejádok egyik csücskére, onnan jobban szemügyre tudta venni azt az apró, kicsi pontot, azt a golyócskát, ahol emberek élnek.

Beosztotta szépen az időt, persze, csak a földi elme szerint osztotta be, mert idő nem létezik, az ember találta ki ezt a rettenetes rácsot, ezt a szörnyű börtönt, számára ismeretlen, ő a lét méhében örök életűnek fogant, semmilyen korlátot nem ismer.

– Ha mégis földi gondolkodással mérem a mérhetetlent – elmélkedett a kicsi szellem –, akkor tízmillió évet töltöttem az Orion csillaghalmazon, abból a tízmillióból négyet a Póluson, hármát a Rigelen, ugyancsak hármát a Capellán, és kimondhatatlanul sokáig lakoztam a Plejádokon. Egy-egy pillanat volt mindenik, meg sem kottyán nekem százmillió esztendő, ez felfoghatatlan a földi embernek, akárcsak a végtelen tér, annak sincsenek határai, korlátai.

Amikor eszébe jutott, milyen mókás neveket eszeltek ki a Föld lakói, milyen furfangosan nevezik meg az ő lakhelyeinek színtereit, akkor elkacagta magát. Furcsa érzés volt, mert a szellemek nem kacagnak. Mármost hogy Kaszás Csillag! S mögötte baktat Sánta Kata! Aztán, csupa észfitogtatásból, állatneveket ragasztanak föl az égre: Kos, Bika, Kutya, Hal, Rák, Oroszlán, Skorpió.

Legérdekesebb a Fiastyúk! Annak nincs is fia! Annak csibéi vannak! De mindig az izgalmas igazán, ami nincs, és mégis van. Ez a mókás név felér egy csillaghalmazzal. S hátha számba veszem a többi megnevezését is? Hét kecske, Hét táncosnő, Szent Péter csirkéi?

Az emberek mókás természete miatt kezdett foglalkozni a Föld nevű golyóval a kicsi szellem.

– Ennél szebb tulajdonság nincs! A bika, a kutya, a rák, a skorpió nekik csillagot jelent. S nemcsak az égre raggatnak ilyen mókás szavakat, hanem saját magukra is. Azt mondják, az eszed tokja! Ráadásul az ágak hegyén jár! Mi jár az ágak hegyén? Az ész vagy a tok?

Rázkódott a teste a kicsi szellemnek, most már nemcsak kacagott, hanem hahotázott is. Süketen csengett-bongott a sötét, vak űr, visszhang nem jött, a visszhang ismeretlen a végtelen térben, az túlságosan földi tünemény, márpedig minden lény, még a szellem is, szeret szembenézni önmagával, és a visszhangnál tökéletesebb tükör nincs.

– A Földön bárki gyönyörködhet saját képmásában, a folyók, a tavak, a tengerek vize pont arra jó, de itt, ahol élek, tekintgetetek jobbra-balra, csak a csillagok, az égitestek, a bolygók végtelen keringését látom. És ködöt. Ködöt és port. Vajon milyen vagyok én? A visszhang lehetne a tükör, de ha nincs, akkor nincs.

Emiatt keletkezett parányi hiányérzete a kicsi szellemnek. Szép, jó és tökéletes állapot az ő űrmagánya, de egy móka által kiváltott visszhang csak te-

tézné a boldogságot. Megismerné önmagát. Szerencsére történt valami a Földön, ami reményt fakasztott a kicsi szellem ugyancsak nem létező lelkében.

Megszületett Móka.

Ez már akkora esemény, amire itt, a Fiastyúk ötödrangú tagjának csücskén is érdemes odafigyelni.

Nagyot rikoltott örömeiben, magába gömbölyödött, és fejest ugrott a kozmoszba a kicsi szellem, nem száguldott, mint a hullócsillagok, hanem átlényegült, s már ott is ragyogott a tűlevelű fákkal borított hegység fölött, amit Hargitának neveznek arrafelé.

A havasok aljában, dombra felfutó faluban, kékre festett, tornácós ház tisztaszobájában pont akkor vajúdott egy szép mosolyú fiatalasszony, később azt mondta, alig érzett fájdalmat, csiklandozást viszont igen. Vagy nem csiklandozást? Azt tudja minden földi halandó, hogy nemcsak az édesanya szedi össze minden erejét, a születő gyermek is iparkodik, könyököl, tusakodik, és nem mindegy, milyen az a tusakodás. Az egyik gyermek lagymatag, indulna is, nem is, a másik kurácsi természetű, van, amelyik siet, van, aki ráérős, az ilyen még maradna a jó meleg hajlékában. Móka – mintha pitykét játszott volna a falu főutcáján – izgett-mozgott, helytelenkedett, játékos kedve már akkor mutatkozott, igen, valami hasonlót érzett az édesanya, legalábbis így mesélte a komaasszonyainak bepárásodott szemmel, boldogan, amikor azok pompás ételeket vittek neki a betegágyához. Azt meg a bába híresztelte, zuvatolta fűnek-fának, hogy a gyermek, miután kibuggyant, legalább háromféleképpen adta tudtára a világnak, hogy megérkezett: torkaszakadtából ordított, de különös bömbölés volt az az ordítás, félig-meddig hahota, s a végén nagyot tüszszentett, ami köztudottan a huncutság jele. Ilyent sem hallottam soha életemben – így a bába –, pedig a fél falut én fogtam ki.

Mindezt pontosan tudta a kicsi szellem, mert a szellemek mindent tudnak, s el is várta Mókától, hogy még születése pillanatában is különbözzön mindenkitől, legyen módfellett ügyes, ha már őmiatta tette meg az irdatlanul hosszú utat.

– Ha nem egyéb, társam született, nem is társam, hanem barátom, cimborám – gondolta lebegő állapotában a kicsi szellem –, vége a kozmoszi magányomnak, beleköltözöm ebbe a fiúgyermekbe, ameddig kicsi, addig irányítom a lépteit, s ha megnő, akkor száguldani fogunk, mert érzem, tudom, ő is szellem, mégpedig nagy szellem. De egyelőre nincs mit kezdeni vele, rácsimpaszkodott az anyja csecskére, úgy szopik, habzik a szája, na, nem baj, legalább szét tudok nézni, megtekintem a falut, a határt, a mezőt, az erdőt, nem lehet akármilyen vidék ez a havasalji táj, amit arra érdemesített az univerzum, hogy szellem szülessen itt. Úgy látszik, utánozza az ember az űrt, irtózik a szétszórtságtól, tömbösödik, sűrűsödik, hegyén-hátán a sok ház, pajta, csűr, ők falunak nevezik, sudár leánygyermek hordják könnyű kártyákkal a vizet az utcakútról, daliás legények kíséretükkel őket, szürkületkor vadul csókolóznak, táncmultságokban ájulásig forognak, hatalmasat dobantanak, a gyermekek bandákba verődve járnak az erdőt, gombásznak, makkásznak, epret, málnát szednek, nyulat, őzet hajkurásznak, madarakat lesnek, a pásztor kihajtja hajnalban a csordát a legelőre, az ökör kacskaringós szarvából csinált szerszámjával úgy kürtöl, éppen csak a halottak nem támadnak föl attól, a férfiak csonttörő, kemény munkával kényszerítik termésre a kokány földet, döntenek fát, raknak boksát, égetnek szenet, az asszonyok főznek, fonnak, s csattogtatják osztovátáikat, elmondani nem lehet, mi mindent csinál a falu népe, de senkinek nem panaszos a munka, ellenkezőleg úgy énekelnek, rezeg a levegő, hajlítják, cifrázzák a nótákat, ebben aztán igazán különböznek a kozmosz zenéjétől, ami – volt alkalmam hallgatni – monoton, egyszerű, földi szóval azt is mondhatná valaki, együgyű.

Na, most szedd össze magad – mondta maga magának a kicsi szellem –, valamilyen földi formát vegyél föl, másképp soha nem tudod meg, milyen vagy, előtte kukucskálj, szép patak folyik keresztül a falun, annál jobb tükör nincs, szállj a vize fölé, illegetsd, billegesd magad, s pillantgass, kukucskálj szaporán.

Ha másnak soha, saját magának mindig szót fogadott a kicsi szellem, a szőke patak fölé repült, amit az itteni emberek Nyikónak neveznek, de hamar lehervadt virágos kedve, mert nem látott semmit.

– Gondolhattam volna! A szellemnek nincs teste, nincs formája! Mit tudjak csinálni? Ki lenne az a kedves alak, aki hasonlít rám, és aki Mókának sem lenne idegen, ha majd beléje búvok?

S akkor átrepült a falu felett egy sereg galamb. Fehérek, szürkék, hamuszínűek, barnásak, tarkák. A vezérük, egy kakas úgy csattogtatta a szárnyát, örvénylett körülötte a levegő.

– Ez lesz az én földi alakom – kiáltotta a kicsi szellem. – Illetve tulajdonságom, mert senki nem fog látni, láthatatlan maradok én továbbra is, de Móka érezni fogja általam a vezérgalamb természetét, és ez a fontos. Erő, hatalom, mégis béke, szelídség költözik beléje. Kakas és galamb. Virtus és jóság. Nincs szebb paralella ezen a parányi glóbuszon. S ebben az erőben és jóságban benne lesz az igazság, amit tiszta beszéddel fog a világ tudomására hozni. De addig van még egy futamodás, várni kell azzal a beköltözéssel, a tiszta beszéddel még többet, túl kicsi a gyermek, szétnézek itt a környéken, ugyancsak különbözik ez a vidék az Orion csillaghalmoz bolygóinak szakadékos, kopár, kráteres felületétől.

A Hargitán és környékén pirkadatkor tanácsos szemlélődni. Az úrből jön az áldás, ahonnan a kis szellem jött, a Nap sem a szomszédból billent át ide, az ő útja se macskatrapp, ha megérkezik, piros hajnalhasadás nyílásán dugja be a képét, először az erdőrengeteget gyújtja fel, s amikor még emelint egy pindurkát, egy szilakot a szekere rúdján, szétterül a fény a völgyben, megcsillan a szép patak vize, a házak zsindelyei gyémántról álmodoznak, s a gát zubogója végtelen dallamokat mormol, a Föld himnuszát zengi szakadatlan. Rendet tanult a Nap a kozmoszban, itt is mérlegpontosan osztogatja kegyeit, megcsókolja az áldott mezőket, megsimogatja a búzavetések aranyhaját, és felébreszti a madarakat. Lesz is erre akkora csirkolás, káromlás, vijjogás, csicsérgés, csettintgetés, hogy viszi el a helyet, hát még az égbekiáltók kukorékolása. Őra helyett csokros tarajú, fényes tollú, gangos kakasok ébresztik a merev testű férfiakat és az örök buzgalmú nőket, az álom kirepül a szemekből, denevérszárnyaival besuhan az éj barlangjába, s a hosszúkás, kacskaringós faluban moccan az értelem, mozdul a dolgos kéz, úgy indul az élet, mint a havasi hegy oldalából felbugyborékoló borvíz.

– Nem nekem való ez a sürgés-forgás – elmélkedett a kicsi szellem –, töprengés az én mesterségem, valamilyen magaslatot kell felkajtatnom, ahonnan látszik az egész táj, s ahol megterem a gondolat, ott várakozom, amíg Móka elbúcsúzik az anyja csecsetől, s kezdhetek vele valamit.

Megszokta a szellem az úrben a magasságot, kereste itt is azt a helyet, amelyről látni lehet az egész falut és környékét. Talált is egyet. Szemben, a keleti oldalon meredek hegy tornyosult az égre, nevet is adtak neki az emberek, mert itt mindennek neve van, Gordon-tető, azon legalább száz esztendeje kapaszkodik a sziklás, kemény földbe egy vénségesen vén cserefa, oldalában kerek szájú odú, ami kínálva kínálja a szállást, lakott abban már pele, mókus, most éppen egy bagoly család bérli, éjféli kuvikolással fizetik a házbért.

– Ennél jobb lakótársakat sehol másutt nem találhattam volna – serítette az elmélkedés fonálát nem létező fejében a kicsi szellem –, jól megférek én velük, s mivel láthatatlan vagyok, nem rebbennek szét. Mit is mondtam, ami-

kor a Fiastyúkról elmélkedtem? Mindig az izgalmas igazán, ami nincs, és mégis van. Ami lehetne. Ezt még sokszor fogom elmondani magamnak, még többször Mókának. Tudós lény a bagoly, bölcsesség foglalata, doktor is, viraszt a világ fölött, s öröli a gondokat. Szép és fortélyos ez a történet, olyan tulajdonságokkal ruházza fel a füles madarat, amelyekkel nem ő, hanem az emberek rendelkeznek. Így keletkezik a legenda. De a legenda sűrített élet. Arra fogom tanítani a lassan cseperedő emberpalántát, hogy – ha megnő – lépjen bátran a legendák útjára, találja ki ő is azt, ami nincs, azáltal lesz gazdagabb a világ. S hogy kell ezt csinálni? Vegyen példát rólam. Lám, érkezésem után magamba fogadtam a vezérgalamb két tulajdonságát, a virtust és a szelídséget, ami ismeretlen az űrben, most a bagolyanyától bölcsességet tanulok, szívom magamba feszt de feszt a földi tudományokat, de nem magamnak harácsolok, Móka vándortarisznyáját akarom színültig tölteni, amivel útra kelhet, amiképpen én is útra keltem őmiatta, átlényegültem a kozmosz távoli zugából a földi életbe. Ő csak itt fog mozogni ebben a parányi világban, de a nagy tetek elkövetésére ez is jó. Helytelenkedett születésekor, legyen zabos nagykorában is.

Ilyen s ehhez hasonló gondolatok mocoogtak, keringtek a kicsi szellem agyában, miközben beköltözött a százesztendős cserefa odvába. Puha volt a fiókák tolla, amikor közéjük bújt, csiklandozta az orrát, emiatt hamar átmászott kívülre, az odú szádában feküdt a bal oldalára, onnan még Móka házának a kéményét is látta, vidám füst kanyargott fel abból, bizonyára főzik a gyermeknek a zsemlekását, mert már nem szopik, elválasztotta az anyja, s totyogni tanítja a sárga agyaggal simára sikált szoba földjén.

– Onnan tudom mindezt – mondja ugyancsak saját magának a szellem –, mert tegnap, úgy früstök táján kirepültem innen, s a hátsó, kicsi ablakon békukucskáltam. Bizony, még várni kell, nem sokat, de várni kell, amíg alkalmas lesz a legényke arra, hogy én benne lakjam. Eljön annak is az ideje, és akkor egy villanással átköltözöm a cserefa odújából az ő lelkébe. De addig sem akarom lopni a Napot – ezen is kacagtam legalább fél napig, hogy lehet ellopni a Napot –, magasba szállok, s megtekintem a Hargitán a rengeteget, mert mint minden szellem, jövőbe látó vagyok, s tudom, annak lakója lesz Móka, ha felcseperedik. S az sem titok előttem, hogy az itteni népek szent hegynek nevezik, talán szelleme is van, s akkor az valamilyen távoli rokonom lehet.

Úgy cselekedett a kicsi szellem, ahogy kigondolta.

Magasba szállt, jobban mondva emelkedett, mert nem voltak szárnyai, s onnan, fentről nézett szerteszét. Nem kősziklák maradoztak el alatta, ahogy haladt kelet felé, hanem hegygerincek, ormok, fennsíkok, magaslatok, mély szakadékok, s azokon erdők, sötét, titokzatos, dús erdők. Azt már megtapasztalta a kicsi szellem, hogy nincs szebb, tökéletesebb ékessége a glóbusznak, mint az erdő, a rengeteg, se az óceánok, se a rónák, se a végtelen síkságok nem vetekednek vele. Ráadásul itt, a Hargitán a legszebb fa, a fenyő gyurakodik ki a földből nagy bőséggel, gyertya-egyenes a törzse, illatos a tűskéje, jó szagú a kérgén termő gyanta; szapora növény, millió magját szétszórja, nőnek a csemeték, mint a kender, nem kényes, bárhol megkapaszkodik, felfut a csúcsokra, és beereszkedik a mély völgyekbe, árkaiban patakok futnak le, kristálytiszta azoknak a vize, életet adó elixír embernek, állatnak, tisztások, kaszálók, legelők, nárciszmezők tarkítják a rengeteget, ha szél matat, ha szellő moccan, megrezdül a páfrány, és rázzák fejüket az erdei virágok. Az ember keze nyoma is meglátszik itt-ott, a szélvédett helyeken gerendákból ácsolt házikók szerénykednek, kell a szálláshely erdőlé favigóknak, szénégetőknek, kaszásoknak, szénaszárító asszonyoknak. A jövőt látó kicsi szellem ámulva vigyázkodott, nézelődött, csupa játékból hol az egyik kunyhóba, hol a másikba bújt bele, végül kiválasztott egyet Mókának,

nem volt a legjobb állapotban, deszkából tákolták össze a tetőzetét, át lehetett látni a falán, fakilincs az ajtón, egy likon surrant be, nem mondhatni, hogy ugrott ki a bőréből örömeiben, de hát a szállás attól lesz otthonos, ha belép abba az ember. Különösen, ha gyermekember lesz majd a lakója, aki őrzi a fát, felesel, vihart támaszt, s virraszt a világ felett. Bizony, izgalmas volt mindez számára, a kozmosz sivársága után végre megismerte azt a csodát, amit Hargitának nevez Móka népe, ahol gyermekfejjel, csupa kényyszerűségből tanyát fog verni az ő kicsi gazdája.

Hallgatózott, fülelt a kicsi szellem. Hányféle hang keletkezik a fenyőrengetegben? Ha szélcsend van, sejtelmek zengedeznek, ha szellő indul, sóhajtoznak a fák, erős vihar, jégverés esetén jajgatás, morgás, zúgás, csattogás hallatszik, s zenei aláfestésről a patakok gondoskodnak csobogásukkal. Hát még a havas lakóinak kórusa? Madár csipog, gerle bűg, szarvas bőg, medve dörmög, vaddisznó röffen, fajdkakas dürrög, ezer évig hallgatná ezt a csodálatos szimfóniát.

Egy dologra nem gondolt. Elfeledkezett arról, hogy a glóbuszon minden alá van vetve a feltornyosuló, az irgalmatlan, a kérlelhetetlen időnek. Az idő itt véges, nem lehet úgy ámuldozni, ácsorogni, mint az Orion csillaghalmazban vagy a Plejádokon. Ami neki egy szempillantás, az földi ember számára akár évszázad is lehet. Szerencsére nem évszázad telt el, csupán tizenhat szárnyas esztendő, ennyi kell ahhoz, hogy egy mákszemnyi, virgonc csecsemő felcseperedjen, hogy bekövetkezzen nála a rügyfakadás, és kiütközzön állán a legénytoll. Hát ez történt Mókával. Megszeppenve, riadtan, eszeveszetten száguldott vissza a Gordon-tető hegyiben árválkodó, vén cserefához a szellem, besirült az odúba, akkor ott éppen egy anyamókus szoptatta a kölykét, kitekintett, s hát látja, hogy egy nyurga termetű, izmos legényke nagy buzgalommal hasogatja az udvaron a fát. Móka volt az, nem is lehetett volna másvalaki, úgy állt a fejsze a kezében, mintha onnan nőtt volna ki, fehér harisnya feszült rajta, mellén, hátán fehér ing, fekete lajbi, dolgozott serényen, s hordta be a hasábokat a szín alá, szeptember vége felé gondolni kell arra, hogy jön a tél, ami igencsak zimankós itt, a havas lábánál.

Hamar magához tért a nagy riadalom után a szellem, alaposan szemügyre vette Mókát, öröm áradt szét a lelkében, mert a védencének tényleg kiütközött a szakálla, s a legjobbkor, mert éppen születésnapja volt, szeptember huszadikán hozta világra a szép mosolyú asszony.

– Születésnapnál nincs alkalmasabb idő, alkalom. Egy villanás, és már be is költöztem Móka lelkébe. Ezentúl minden lépését követem, minden gondolatát előre látom, éber virrasztással vigyázok a tetteire, mérsékelem, ha túl indulatos, ha túl heves, és biztatom, serkentem, ösztökélem, ha lanyhulást érzélek.

Mintha szitakötő zizzent volna, olyan gyors volt a szellem rebbenése. Móka éppen égnek emelte a két marokra fogott fejszét, lecsapott volna vele, de akkor enyhe rezdülést érzett a mellkasában és a fejében. Kellemes forróság öntötte el az egész testét, ledobta a fejszét, berohant a konyhába, s hangoosan kiáltotta az anyjának:

– Édesanyám! Boldog vagyok! El sem képzeli kend, milyen boldog vagyok! Valami különös dolog történt velem.

– Hát hogyné lennél boldog, fiam? Ma van a születésnapod. Tizenhat éves lettél.

Hogy mekkora esemény ez, csak a kicsi szellem tudta igazán, örvendezett is módfelett.

– Ezután egy leszek Mókával – rebegte –, s mégis függetlenek leszünk egymástól. Itt, a földön, főleg ezen a vidéken nagyon is tudják, mert tanítják a papok, hogy három személy is lehet egy egység, úgy hívják, Szentháromság.

Akkor mi, én és Móka, miért ne lehetnénk egyek? Halandó nem leszek ezáltal, de belekóstolok a földi életbe, amiről csak annyit tudok, hogy az éppen olyan keserű, mint amilyen édes.

Legnagyobb nyűg az idő volt a kicsi szellem számára. Nehezen barátkozott meg vele. Még számolni is megtanult, aminél nagyobb szegény szellem számára nincs. A számok feldarabolják a végtelen időt.

– Hogy is állunk? – kalkulált, iskolás gyermek módjára. – Most tizenhat éves a gazdám, mert hát el kell fogadnom gazdámnak, én bújtam az ő bőrébe, nem ő az enyémbé, nekem nincs is bőröm, két évet kell várni, s akkor Móka mehet guzsalyasba, csókért kapkodja fel az elejtett orsókat. Nem nehéz megjósolni, mekkora sikerei lesznek a zsenge leánygyermekéknél, rögvest tapasztalni fogják, hogy nem hervadozásra született. Ha kiválaszt egy rokolyás piszeorrút, egy havasi gyopárt, s az béköltözik a szívébe, mármint ide hozzánk, akkor hármacskán leszünk. Ennél csak a Szentháromság volt több. Bele fogok nyugodni, hogy a hátát mutatja majd nekem Móka, s úgy fog turbékolni a hamvasarcúnak, mint egy szerelmes vadgalamb. Szegény fejem! De hát mit kezdjek én ezzel? A szerelem a szellemek világában ismeretlen. Mégis tudnom kell, mi az. Na, mi a szerelem? Találjam csak ki! Azt csinálom, amit az emberek. Ők is fortélyos, kacifántos, kétértelmű szavakkal nevezik meg a csillagokat, azt mondom hát, a szerelem az ég boltozatán tündöklő szivárvány. Nem, nem csalóka szivárvány, hanem egy szépnél is szebb, sokszínű koszorú. Egyik ágán fölmegegy egy leánygyermek, másikon fölmegegy egy fiúgyermek, középen találkoznak, s tesznek arról, hogy ne haljon ki utódok hiányában ez a különleges lény, akit embernek hívnak. Súlyos szó csúszott ki a számon. Ne haljon ki! Igen, halandó az ember. Halál. Halál. Halál. Tanulni kell nekem, az örökéletűnek ezt a borzalmas szót, mert a pusztulás anyyala jelent meg az ég boltozatán, ott feszítette ki véres zászlaját. Szivárványhid és nád-szállkarcsú leánygyermek helyett a pokol sárkánykigyója gyúrta fel magát a mélyből, s tépte, szaggatta cafatokra az embert. A háború volt ez a borzalom, így nevezik az emberek, akkor árasztotta el a földet, amikor Móka élete éppen virágba szökken. Amikor a legényfa kivirágzott. Az iskolapadból ragadta el, s vitte gyermek katonának, idegen földre értelmetlen, buta öldöklésre.

A kicsi szellem, illetve most már ők ketten, nem szívesen emlékeznek erre az iszonyatra. De magába süppedve, magával beszélgetve felidézi az űr egykori lakója azt a pillanatot, amikor szinte ellobbant Móka életének a lángja. Ő, a kicsi szellem nyúlt utána, ragadta meg, s húzta ki a megáradt folyóból, különben belényuvadt volna.

Nagyot fordult a világ a háború után. Felbomlott a rend és a helyes arány, keserű méreggel telt meg az emberek szíve, Móka arcáról is lehervadt a derű, a szép mosoly, amit az anyjától örökölt. De nem szólt, hallgatott, az ő fajtája nem sír, nem panaszkodik, inkább kibujdosik a világból. Ezt írta elő neki a háború: a bujdosást. Elhatározta, szerencsét próbál Amerikában.

Persze, együtt vágta neki az útnak, amiképpen a háborúban is együtt vitézkedtek, nem csillagközi utazás volt az, hanem hánykolódás, himbálózás, hatalmas hajóra szálltak, azon ringatóztak hetekig. A kicsi szellem különös fogalmakkal barátkozott, Újvilág, bank, börze, gyárak, kémények, automobilmek, égisz toronyépületek.

Nem faluba érkeztek meg, hanem mahomet nagyvárosba, ahol Móka kenyérkereset után nézett, a kicsi szellem unatkozott. Móka nyakát nyomta az iga, a kicsi szellem nem tudta, mit kezdjen a céltalan szabadságával. Hol a gazdája kalapján gunnyasztott, hol az asztalon, a tintásüveg mellett, a félig teletírt papírlapon, hol a kéményen kukucskált ki, azon keresztül látta egy darabkáját az égboltozatnak, szürke volt az a sok füsttől és koromtól, nem kék. Beszélgetni természetesen nem tudtak, az benne van a világszellemelek kalen-

dáriumában, hogy ilyen különös együttlét esetén csak álmokképekkel hozhatnak valamit egymás tudomására.

Hát abban, mármint az álmokképek gyártásában nagymester volt a kicsi szellem! Éjszaka, mikor a gazdája aludt, felidézte mindazt, amit annak idején, a Hargita fölött lebegve látott, a nárciszmezőket, a virágos kaszálókat, a kacskaringós gyalogösvényeket, a borvízküpüket, a szarvasok patanyomában megcsillanó esővizet, a zúgó fenyveseket, a virágkelyhek hűvös harmatát, a csipkés szélű fátyolfelhőket. Ahogy a csillagok benépesítik az eget, úgy terjedtek s tapadtak meg az alvó agyának láthatatlan képernyőjén ezek a képek, s ülepedtek le a szívében, a lelkében.

Izzadt homlokossal ébredt ilyenkor Móka, s nagy nyomást érzet a mellkasában bal oldalt. A szülőföld szólította meg, annak minden szépsége ragyogott fel az álmokképekben, de hozták az ott lakók minden kínját, baját, örömét is.

– Egy vagyok velük itt, az óceán másik partján is – gondolta Móka. – Minél távolabb vagyok a bölcsőhelyemtől, annál nagyobb a sóvárgás bennem, hogy otthon legyek a világban. S most már tudom, hogy csak a Hargita szárnya alatt tudok én otthon lenni. Szerencsét próbálok itt, mint a mesék vándorai, de – akárcsak ők – nem fogok üres kézzel hazatérni. A mese törvénye fog érvényesülni az életemben.

Így teltek, teldegéltek a napok Amerikában. Móka nappal robotolt, éjszaka leült a konyhában az asztal mellé, fejét bal tenyerébe támasztotta, s a jobb kezével férfias betűket rótt kockás vagy sima papírlapokra. Gyönyörű történetek kerekedtek ki ebből a betűrovásból. Öröm illata szállt, gyöngyöztek a szép szavak. Ezt a munkát szerette leginkább a kicsi szellem. Felidézte a sokszor ismételt szabályt: teremteni kell azt, ami nincs. Mindig az izgalmas igazán, ami nincs, és mégis van. Ami lehetne. Csak így, a teremtés hevületében lesz szellem, igazi nagy szellem Mókából. Mintha vésővel vésné a szavakat! Mintha nem papírra, hanem kőtáblára írta! S mégis csobogása van annak, amit ír, hasonlatos a Hargita völgyeiben aláhulló patakok csobogásához. A kristálytisza víz ragyogása megvilágítja az irdatlanul nagy, a végtelen ember-rengeteg útját.

Nem a végzet, hanem a sors teljesedett be. A törvény ült fel magas trónjára. Móka lelkében jelentkeztek a kicsi szellem által az univerzumból hozott tulajdonságok, látás helyett a látomás lett a fő tulajdonsága, már nem álmában, hanem írás közben jelentek meg a képek, a faluja girbegörbe utcái, a szőke Nyikó, a tündéri gyermekkor, a fák pattanó rügyei, a hegyi patak és Hargitán a rengeteg. Nagy hevülettel élte át a lélekindulás megrázó eseményét, s jelképesen, hisz már ő is szellem volt, magához ölelte kínlátott, de a kínjaiban is játékos, kacskaringós észjárású, leleményes, vidám természetű népét.

– Eljön annak is az ideje – elmélkedett az egyik üres tintatartóba bújt kicsi szellem –, amikor én kilépek Móka lelkéből, szívéből, elhagyom ezt a sárteket, és visszatérek az univerzumba, mert megáll ő már a saját lábán. Ott a kezében a varázsvessző, a penna, színes, tarka világ fog kiszivárogni abból, szűzmáriás királyfi, hullámozó vőlegény, kivirágzott legényfa, énekes madár, szabadság madara, csalóka szívárvány, halállal is komázó szegény ember, a feltámadást megtagadó, keserű szívű székely, növésre még alacsony, de bátorságban óriás legényke a rengetegben, virtuskodó, a szerelem ábécéjét tanuló fiúgyermek, hátán himnuszt hordozó számár, törött lábú, jégbe fagyott ördög, kivirágzott kecskeszarvak, világító éjszaka, boldog nyárfalevél, igen, igen, ez fog a papírra kifolyó téntapatak nyomán megszületni, szellemszemimmel látom én, teremtett világ keletkezik, ez lesz az igazi új világ, nem az, amibe kitámolyogtunk, a lélekvándorlás csodája hozza el Mókának és Móka népének az igazi, a földi feltámadást. Szerencsére még otthon, az óvilágnak nevezett földön felrepült a szerelem énekes madara, Móka jegyességre lépett

egy virágillatú hajadonnal, annak küldözgeti innen, kopertákba hajtogatva, a teleírt lapokat, egy mesét szép szakállú öregembernek postázott, annak a címét megjegyeztem: *A szegények királya*. Hát ezt jól eltalálta! Saját magát nevezte meg! Ő lesz a szegények királya! Azért szülte a szép mosolyú asszony, hogy szóval, gondolattal uralkodjon mindeneken, s terjessze a jóság és igazság parancsait. Hogy gyámolítsa a szomorú szívűeket, az árvákat, az elesetteket. Szolgálatban fog eltelni hátralévő élete, népe fölemelkedését és megmaradását fogja szolgálni. Bekövetkezik az, ami velünk történt, amiképpen én őbeléje költöztem, úgy fog ő is otthont találni nemzete lelkében, s átadja, kisugározza azt a fényt, amit én az úrból hoztam. Jövőbe látó vagyok, mint minden szellem, látom, tudom, mondom, Móka fenékig, az utolsó cseppig ki fogja üríteni azt a kelyhet, amelyben „a földi élet levének kivonata van: az a titokzatos, egyetlen ital, amelybe a kerek földnek minden fűszere egybefőzetett. Ízében mindig ott találok az édes keserű fűszereket, a mérgezőket és a gyógyítókat, nemkülönbén a kábítókat és a józanító fűszereket. ...S ami éltetett egyfelől, megmérgezett ugyanakkor: s mint a testnek és léleknek legnagyobb szenvedélyét, azóta sem tudjuk leszokni ezt az italt.”*

Így, ezáltal lesz ő már nemcsak népének, hanem minden igaz embernek őriző szelleme a földön. Só és kovász lesz, ami által ízesül és megsaporodik a tészta, dagad, nő, hogy éltető kenyér lehessen belőle a kemence hevében. Bekövetkezik az, ami földi ésszel felfoghatatlan. Legyőzi az időt. Halhatatlan lesz, akárcsak én. De ahhoz haza kell térni az én gazdámnak, fölemelt, büszke fejű és alázatos szívvel kell vállalni a nehéz sorsot. Két nevet adott a földi ember az ég legszebb tüneményének: Tejút és Hadak útja. Reszket a kicsi lelkem, mert tudom, ha elválnék, én a Tejút valamelyik kis zugában húzom meg magam, onnan figyelem tovább kedves gazdám minden lépését, de neki a Hadak útjára kell lépni, küzdelem, harc lesz az élete.

Győzni nem fog, de diadalt aratni igen.

•

Elválásuk, akárcsak egykoron a beköltözés, a szitakötő zizenéséhez hasonlított. Az átlényegülés csodájával kiröppent a kicsi szellem Móka lelkéből, agyából, szívéből.

A hajóállomáson voltak, a hullámzó emberrengeteg semmit sem vett észre abból, hogy ott a világ egyik legnagyobb eseménye következett be.

A kicsi szellem a csillagrendszerek általa jól ismert világába szállt fel.

Móka gondterhelten, de mégis erős hittel és bizakodással lépkedett fölfelé a hajóhídon.

A csillagok pillanatnyi állásukkal szép jövőt jósoltak.

---

* Tamási Áron: Szülőföldem

MAYER ERZSÉBET

Zentai fotóelégiák

Révész Róbert: Az idő ráncai/zentai anizok című fotóalbumáról

MAYER ERZSÉBET (1951) Budapest

„Az alkotó akkor hiteles igazán, ha termőre fordítja mondandóját.”
Valkay Zoltán

Amikor az olvasó kézbe veszi és fellapozza Révész Róbert fotóalbumát, letagadhatatlanul átérzi a fotók expresszív erejét. Aztán ha tovább lapoz, feltűnik, hogy ezek a zentai anizok egy teljesebb narratíva részei: nemcsak az egykori Zenta építészeti története sejlik fel mögöttük, hanem a valamikor szervesen fejlődő természeti, társadalmi, kulturális múlt is. Ezt a vizuális emlékezést és emlékeztetést kíséri valami egyetemesebb élmény is, az elmúlás elégikus szomorúsága. Sokan úgy tudjuk, hogy az idő körbejár, ciklikusan ismétlődik. Minden, ami a világon van és létezik, bejárja a keletkezés, a kiteljesedés, majd a virágok elhullásának s végül az élet eliramlásának fázisait. Letagadhatatlan, hogy a hanyatlás és a megsemmisülés szomorú fájdalommal jár. Weöres Sándor érzékletes költői szavaival így: „Oly árvák ők mind, az öregek. ...úgy állnak búsan, csüggeteg, mint a hervadt őszi levelek a sárga porban.” Ahogy Révész fotói is igazolják, van az idő múlásának egy sajátos esete, amikor a világ uraként viselkedő ember öntudatosan birtokba veszi a történelmi időt: hol megállítja, hol kiegyenesíti, hol felgyorsítja, s akad arra is példa, amikor feleltlenül meghamisítja azt. Keserű vigasz, hogy a hanyatlás és az elmúlás kérlelhetetlen törvényei alól ezek az ideológiai szándékkal erőszakolt, durva, világelforgató tettek sem bújhatnak ki, de a károk szinte helyrehozhatatlanok.

Valami ilyesmi történt Zentával, a Vajdaság egykor virágzó Tisza-parti városával is. A 20. század fordulóján különösen felgyorsult a város fejlődése, igényes, jómódú polgári várossá alakult. Elkészült a tiszai vashíd, a rakpartot gesztenyesor díszítette, a városközpontban a leégett városháza helyett felépült az új, impozáns épület. Termékeny természeti világ, igényes polgári városi környezet, eleven kulturális élet színhelye volt. A Monarchia tragikus megsemmisülése után Zenta az új délszláv államhoz került. A gazdasági fellendülés megtorpant, a földek kisajátításával megszűnt a város gazdagsága, oda lett Bácska aranykalászos termővidéke. Az egykori igényes

polgári város, az egykori művészeti stílusokban bővelkedő városi építészeti helyett úrrá lett az igénytelen harácsolás, a stílustalan átalakítás és a gondatlanság. Révész fotóin szembesülünk a kártékony folyamatokkal: omlik a vakolat, lepereg a festék, porlad a lécz, horpad a bádogg, a hiányzó épületedarabok helyén talmi, műanyag toldás-foltozás. Ezek a romlásban lévő részelemek Révész fotóin képesek felidézni azt az eltűnt harmóniát, ami egy-egy épület egészére jellemző egységes stílus sajátja volt, s az épület minden elemére, részletére kiterjedt: így lesz igényes megmunkálású, művészi kivitelezésű a kémény, az épület sarokrészei, a lefolyók díszei. Mint ahogy a falak felületét megbontó, ritmikusan tagoló oszlopok, ablak felett emelt díszek. Ugyanazok a motívumok változatai, a levélminták, virágdíszek, csigavonalak biztosítják az épület bensőségességét, műves eleganciáját. A fotókon megmutatott fedeles kapuk, stukkók, oromzatok, kilincsek, kopogtatók mind-mind szólnak a kézműves technika (kovácsok, ácsok, kőfaragók) tiszteletéről is. Jóllehet itt nem csupán technikai ismeretekről, hanem tehetségről, ízlésről és igényességről is szó van.

Ha Révész Róbert zentai fotóit az európai kultúrtörténet jeleként olvassuk, meglepő múltra tekinthetünk vissza. A pogány kultúrát idézik azok az ember- és állatfejek, amelyek nem engedték a rontó szellemek ártó hatását az otthonokba. A Nap tisztelete örökletes motívum, mint ahogy a gyümölcsökben, virágokban gazdag Flóráé is. Az ókori mitológiából feltűnik Zeusz, a főisten, Kronosz, az időisten karakteres feje is, hiszen az idő hatása, mint ahogy egy feljebbvaló léte is, kitörölhetetlen emberi ismeret. A keresztény hitvilág sajátosan ötvöződik a pogány hagyománnyal: például a napsugaras díszítések a nap fényének szétáradásán túl a szentlélek kiáradását is jelzik. A fotókon látunk középkori emlékeket idéző karcsú íveket, kupolákat, mint ahogy klasszicista virágfonatokat, szecessziós hajlékony virágmintákat is. Révész kiváló érzéssel örökíti meg a groteszk ízlésromboló stílusötvözeteket: a hajdan

volt kémény mellett éktelenkedik egy parabola-antenna, a korinthoszi oszlopdíszek folytatásaként kommersz lámpatestek lógnak. A vakablakok, a vakajtók jól mutatják, hogy az ideológiai alapú szocialista és a haszonelvű posztmodern világnak semmiféle szerves kötődése nincs ehhez a világhoz.

Révész Róbert zentai fotói nem csupán a vizuális emlékképek miatt értékesek. A fotográfus az elmúlás tényét képes esztétikai élménnyé formálni, amihez többek között a megragadott pillanat, a kimetszett részlet megtalálásának érzéke kell. Mint ahogy a technikai ismereteken, a szakmai gyakorlaton túl a képesség is, hogy a bomlásban meglássa a maradandót, a részben az egészet, az eltűnt időben az időálló szépséget, a színek árnyalataiban a metamorfózist. Így lesz önálló vizuális jellé a megkopott okker, pasztellkék, a lágú rozé. S szükséges az a szemlélet is, ami képessé teszi a fotográfust arra, hogy a melankóliát átfordítsa groteszkbe, s így felülmúlja a hiányzó időt.

Révész Róbert – ahogy az album egésze bizonyítja – Zenta szülőtte (1963) és kulturális örököse. Már fiatalon fotózott, s mind a mai napig ez a fő hivatása. A délszláv háború kitérőre (1991) Szegedre költözött, majd fotóriporterként, rendezvényfotósként dolgozott és dolgozik jelenleg is. Több mint ötven önálló kiállítása volt. Rendszeresen láthatók fotói a különböző hazai és szerbiai lapokban. Ezekon túl plakátok, katalógusok, könyvillusztrációk, hanglemezbontók, CD-illusztrációk, kiadványok, meghívók, képeslapok, filmforgatások werkfotóinak készítője is.

A fotóalbum képanyagát több méltató szöveg is kiegészíti. Valamennyien (Falcsik Mari, Beszedes István, Radics Viktória, Valkay Zoltán, Hagymás István) az írások tanúsága szerint Révész Róbert személyes ismerője, s mélyen kötődnek nemcsak a szerzőhöz, hanem Zentához is. Közös sajátosságuk az is, hogy kiváló tollforgatók, széles látókörű, művelt emberek. Írásaikban többen kiemelik a fotók és az album „zeneiségét”, amit a képeken érvényesülő ritmikus rend, a képeket összekötő „dallamív” igazol. De ebben az utalásban szerepet játszhat az a tény is, hogy Révész Róbert maga is zenész. Sokféle hangszerezen játszott: szájharmonika, furulya, citera, klarinét, ütőgardon voltak a hangszerei, mostanság a kaval és a tibeti éneklő tálak. A zenei múlt megidézése az afro-balkáni, moldvai, gyimesi dalokkal rokonságot mutat Zenta építészeti múltjának megelevenítésével.

Révész Róbert zentai fotóival igazi révészként viselkedik. Ahogy Nagy László átvitte a túlsó partra a szerelmet, úgy sikerült átkelnie Révésznek is a fedelés folyóján. (*Forum*, 2021)

BÍRÓ-BALOGH TAMÁS

„A nők világát írja meg riportjaiban”

Egy elfeledett magyar újságíró: Izsáky Margit

BÍRÓ-BALOGH TAMÁS (1975) Szeged

Izsáky Margit alakja eddig nem kapott különösebb hangsúlyt a magyar művelődéstörténetben, nemrég azonban egy József Attilát idéző hírlapi cikke miatt előtérbe került,¹ rögtön szembesítve is a kutatást egy újabb hiánnyal: egy rövid nekrológot leszámítva még nem írtak róla, pedig – mint alább talán igazolódik – jelentősebb annál, hogy teljes feledés borítsa.

Már az a tény is beszédes, hogy bár életrajzi szócikke megtalálható pár lexikonban – de mindben pontatlanul, hiányosan. Kezdve máris a nevével.

1899. május 26-án született Budapesten, 29-én keresztelték, református vallására. Apja személye nem ismert – a születési anyakönyv üresen hagyja ezt a részt –, anyja Munkácsy Mária harmincegy éves színésznő. A gyermek így a Munkácsy Margit Ilona nevet kapta. Nem tudni, hogy anyja nevelte-e, de a színészi pálya mellett ez, férj nélkül, többszörösen nehézségekbe ütközhetett. Annyi bizonyos, hogy 1905-ben megvált lányától: 1904. október 10-én keltezett az az örökbefogadási szerződés, amely rögzíti, hogy az újvidéki Izsáky Jakab bőrkereskedő és felesége, született Klein Cecília örökbe fogadják az akkor hatéves kislányt, akinek neve ezt követően Izsáky Margit lett. A szerződő felek megállapodtak abban is, hogy a kiskorú örökbefogadott felett „a természetes és törvényes gyámságot” Munkácsy Mária „magának fenntartja és továbbra is változatlanul gyakorolni fogja”.² Édesanyja azonban 1912. október 15-én meghalt, így a tizenhárom éves Margit vér szerinti szülő nélkül maradt.

•

Ahhoz, hogy Izsáky Margit élettörténetét és jellemét megvilágítsuk, érdemes szólni pár mondatot édesanyjáról is. Mert nem egyszerű élet volt az övé sem – ezért is kellett örökbe adnia lányát.

A Schöpflin Aladár által szerkesztett *Magyar Színművészeti Lexikon* közli róla: „Munkácsy Mariska, színésznő, sz. 1867-ben, Hajdúböszörményben, megh. 1912. okt. 15-én, Budapesten. 1889-ben végezte a színészakadémiát, ahonnan ez évtől kezdve a Nemzeti Színház tagja lett. 1896-ban a megnyíló Vígszínház szerződtette, de már öt év múlva ismét visszatért a Nemzeti Színházhoz. Elismert tehetség volt, s bár kisebbfajta szerepeket játszott, mégis mindenkor kitűnt sokoldalúságával és megbízhatóságával.”³

A napisajtóban fellelhető híradások, kritikák megerősítik ezt – viszont van két, két és fél év (1893–1895), amikor nincs nyoma szereplésnek, fellépésnek. Ekkor ugyanis – a születési anyakönyvek tanúsága szerint – Munkácsy Mária Pozsonyban élt (lakcíme Bognár u. 9. volt), és Schmotzer Ferenc adótiszt feleségeként két gyermeknek adott életet: László Ferenc 1894. március 17-én született (de nem sokkal később, alig pár hetes korában, április 4-én meghalt), Irén Heléna pedig 1895. augusztus 14-én látta meg a napvilágot. Az ő további sorsa ismeretlen. Annyi bizonyos, hogy a szülők útjai szétváltak: az apa – munkaköri kötelezettség miatt – más városba költözött, áthelyezték, Mariska pedig visszatért Budapestre, ahol 1899-ben megszületett Margit (akit viszont 1904-ben örökbe adott Izsákyéknak). Tizenhárom évvel később bekövetkezett halálakor azonban ez szerepel a sajtóban a hírek között: „Az Országos Színészegyesület tanácsa elhatározta, hogy Munkácsy Mariskának, a nemrég elhunyt színművésznőnek árváiról gondoskodni fog”,⁴ és két héttel később az Egyesület tagjai „Munkácsy Mariska árváinak segélyezésére évi kétszázötven koronát szavaztak meg”.⁵

Azaz a hírek több árváról szólnak, és a színésznő gyászjelentésén is – a búcsúzóik közt – „Margit és Emmuska mint gyermekei” vannak. Ez az Emmuska azonban valójában Irén – de nem a Pozsonyban született Schmotzer Irén. Mert Munkácsy Mariska negyvenhét (!) évesen újra leánygyer-

meket szült, akinek szintén nem volt törvényes apja, ellenben az egész budapesti színésztársadalom tudta, hogy ki az; és erről később, a híres apa halálakor sok cikk is született.

Arról szintén a gyászjelentés tanúskodik, hogy az anya halálakor még élt az árvák nagyanyja (özv. Munkácsy Gáborné Fábíán Zsuzsánna) és nagynénjük is, Mariska nővére (Munkácsy Julianna [1862–1938], ekkor özv. Petró Lászlóné, később Tengedi Ignácné, akinek elhalálózását éppen Izsáky Margit jelenti majd be). Hogy miért nem közülük valakihez kerültek a gyerekek, nem tudni, de a döntésnek vélhetően anyagi okai voltak, és a két egyedülálló nő, az idős nagymama és az idősödő nagynéni nem tudta vállalni a testvérek neveltetését.

Ide kapcsolódik egy cikk, amely Emma/Irén vér szerinti apjának halálakor jelent meg. Ebben egy hasábot szenteltek a tizenhét éves lány akkor már másfél évtizede elhunyt anyjának, Munkácsy Mariskának is, felelevenítvén a Nemzeti Színház művésznőjének régi „botrányát”, aminek kiderülése után a színésztársak azonnal felkeresték a Nemzeti Színház igazgatóját, Tóth Imrét:

„– Igazgató úr. Munkácsi Mariska esete *példátlan*, amit tett, az a színház tekintélyének, a művészi hivatás megbecsülésének aláásása! Milyen lélekkel üljön be a közönség a nézőtérre, milyen illúziói legyenek a színpadon szereplő művészekről, ha azon a színpadon továbbra is szerepelhet színésznő, aki *olyant* tett, mint Munkácsi Mariska.

[...] Amit ez a halk szavú színésznő tett, az csakugyan szokatlan volt a békebeli Nemzeti Színházban: *életbiztosítási ügynökséget vállalt*. Amikor végzett a próbával, hóna alá vette az aktatászkát, és dolgozott, ügynökölt estig, amíg csak újra a színházba nem kellett mennie, hogy eljátssza szerepét a színpadon. [...] A tagok a szerződése felbontását követelték, és az igazgató már hajlott is a követelő szóra, amikor egyszerre közbelépett az intendáns:

– Csend legyen! Amiért valaki becsületes és kemény munkával akarja kiegészíteni kicsi színészi fizetését, hogy a gyerekeit felnevelhesse, azért nem megbélyegzés jár, hanem a legnagyobb tisztelet és megbecsülés.”

A cikk beszámol arról is, hogy a színésznő még két évet dolgozott így – két állásban –, majd megbetegedett és meghalt. „Kincs, vagyon nem maradt utána. De maradt egy édes, kétéstendős szőke kis leány. Ódry Árpád leánya.”⁶

A cikk több szempontból tanulságos. Az akkori közolvasó számára nyilvánvalóan az volt a legnagyobb hírérték – és a cikk a továbbiakban kizárólag erről szól, mint a címe is ígéri –, hogy az elhunyt vezető színésznek, akit mindenki magányosnak és magának valónak hitt, Ódry Árpádnak (1876–1937) volt egy lánya, akit ugyan nem ő nevelt – a lány anyjának halála után sem –, hiszen valóban magának való volt, de tudott róla. Egy másik színészóriás, Beregi Oszkár így emlékezett erre vissza: „Mariskának nagy szerelme volt a sokat olvasott, sokat látott művész, Ódry Árpád, akitől egy kedves leánykájá is született, Munkácsy Irén. Az apja, Ódry Árpád egész életében nem törődött vele [...], azt mondta felőle: »mi közöm hozzá, azért, mert az anyja leerőszakolt, és én lefeküdtem vele...«.”⁷ Bereginék az apa és lánya közti kapcsolatáról, illetve annak hiányáról igaza lehet, erről maga az Újság cikke is tanúskodik, és még részletesebben szólt róla a Színházi Élet.⁸

Szempontunkból lényegesebb az, amit Munkácsy Mariska „másodállásáról”, illetve egyáltalán ennek tényéről írtak. A cikk narrációja szerint 1910-ben a színésznők kinézték maguk közül azt, aki egyedül, önállóan próbált meg gondoskodni magáról és gyermekéről, mert nem ment férjhez, hogy az – a korabeli szokások szerint – eltartsa őt. Munkácsy Mariska élettörténete nemcsak a zaklatott érzelmi-testi életéről szól, hogy három apától négy gyereke született, de a fiatalkori házasság után nem akart (nem tudott?) újra férjhez menni, és inkább önerőből próbálta meg – a színésznő szereppel nyilvánvaló ellentmondásban – *munkával* megkeresni színházi fizetésének kiegészítését. És ebbe a megfeszített munkába bele is halt: halálát „szívgyengeség, szívbénulás” okozta.

És még egy érdekessége van a cikknek: csak Ódry Árpád lányáról szól, Munkácsy Mariska másik lányáról, az ekkor már harmincnégy éves – és ekkorra már saját maga is ismertséget szerzett – Izsáky Margitról egy szót sem említ.

Margit élettörténete szempontjából viszont mindenképp szólni kell fiatalabb (fél)testvéréről. A kislány, aki anyja halálakor még csak két éves volt, és vér szerinti apja halálakor is csak huszoneg, Munkácsy Irén (1910?–?), szintén színházi ember lett, a Nemzeti Színház, a Vígszínház és a Madách Színház rendezője. 1937-ig „csak” a munkájáról szóltak a hírek, Ódry halála után azonban mai kifejezéssel celeb lett ő is: nevének említésekor mindig hozzátették, hogy kinek a lánya. S bár ez nem önállóan szerzett hírnév, ezért talán nem is feltétlenül örült neki, de tény, hogy ezt követően

életének minden fontos eseményéről hírt adtak. 1939 szeptemberében az egyik magazin megírta például azt, hogy „minden ellenkező értesüléssel szemben: Kőműves Sándor, a Vígszínház kitűnő művésze és Munkácsy Irén, a Vígszínház jeles rendezője — *nem jegyesek*”,⁹ de pár hónappal később már arról cikkeztek, hogy december 16-án fent nevezett pár megtartotta esküvőjét. És így tovább. 1940 novemberében arról szólt a sajtó, hogy az ifjú házaspár háza táján már nagyon várják a gólyát, és 1941 januárjában a lapok első számai már be is számoltak arról, hogy „Kőműves Sándor és felesége, Munkácsy Irén boldogan jelenti, hogy a várva várt ifj. Kőműves Sanyika, karácsonyi ajándéku, megérkezett”,¹⁰ a Schubert foto pedig képet is készít minderről. 1942 októberében közhírré tétetett, hogy „újra jön a gólya”, a következő év elején pedig megszületett a házaspár másik gyermeke, aki „a keresztségben a Borbála nevet kapta. Keresztapja Ajtay Andor, keresztanyja pedig Izsáky Margit, az ismert újságíró.”¹¹ És itt – amikor nagynéniként félttestvére lányának lett a keresztanyja – érdemes visszakanyarodni Izsáky Margitához.

•

Margit tanulóiéveiről nincs sok információ, annyi azonban tudható, hogy a Színészakadémián Jászai Mari növendéke volt, a Nemzeti Színház ösztöndíjasaként. 1917-ben nyert itt oklevelet (a vizsgadarab *Az aranyember* volt, amelyben Tímeát játszotta), majd Kolozsvárra szerződött. Közel egy évtizedig volt Erdélyben színésznő, több színpadon is megfordult (pl. Arad, Nagyvárad), később azonban felhagyott a színészi pályával, újságíró lett, könyvei is jelentek meg.

Irodalmi kapcsolatai kezdetben a korszakra jellemző módon alakultak. Margit színésznő volt, és mint oly sok pályatársa – Karinthyné Judik Etel, Kosztolányiné Harnos Ilona vagy Móriczné Simonyi Mária stb. –, ő is írófeleség lett: 1922-ben hozzáment Kádár Imre (1894–1972) íróhoz. A jogász végzettségű Kádár Budapesten tagja volt a Galilei Körnek, támogatta az őszirózsás forradalmat és a tanácsköztársaságban is szerepet vállalt – amiatt aztán 1919-ben emigrálnia kellett, és Kolozsvárra telepedett le. A Keleti Újság főmunkatársa lett, közben prózát, verset írt, de színpadi szerzőként és drámafordítóként is tevékenykedett – ez utóbbiak révén találkozott későbbi feleségével. Kádár tevékenyen részt vett az erdélyi magyar irodalmi életben, 1926 nyarán ő is alapító tagja volt a Helikoni munkaközösségnek.

Izsáky Margit a házasságuk alatt használta a K. Izsáky Margit névalakot is – 1927-ben azonban elkezdett Budapest felé orientálódni; előbb csak egy vendégszereplésre (amelyet a sajtó nagy örömmel fogadott), később pedig visszaköltözött az anyaország fővárosába. És bár színésznőként és Kádár Imre feleségeként is szert tett irodalmi kapcsolatokra, az igazi kapocs egy másik író, Szántó György (1893–1986) volt. „Szántó György író fedezte fel az éles eszű, jó szemű, aktuális problémák iránt érdeklődő érdekes asszony újságírói tehetségét. Az ő közvetítésével és segítségével Izsáky Margit előbb a Magyarországhoz került, majd a Magyar Nemzet munkatársa lett.”¹² Szántó György visszaemlékezése szerint Margittal Tamási Áronéknél ismerkedett meg¹³ – azaz Margit ekkor már jócskán benne volt az erdélyi kulturális-irodalmi társaságok életében, jól ismerte az erdélyi írókat; így nem véletlen, hogy később, az 1937-es vendégkönyvből is ki fogja őket emelni.

A Kádártól való válása és a Magyarországra való át-, valójában visszatelepülése utáni időszakban, hozzávetőlegesen két és fél évig, 1929 ősze és 1933 eleje között eltűnt a közéletből, nem találni működésének nyomát. 1932-ben lett a Magyarországi munkatársa, viszont '33 őszen még szerepelt a színpadon is. Később választott a két terület között, és az újságírást folytatta tovább – a színpadot véglegesen otthagyta.

„Első cikkem [a] *Kétezer autót állítottak le egy fél év alatt* című rendes, szabályos rendőri riport volt, a régi Magyarországon jelent meg, ahol én szabályos rendőri riportertanonc voltam” – emlékezett vissza a kezdetekre.¹⁴ Az egyik legfoglalkoztatottabb utazó riportere lett a lapnak, több nagy visszhangot kiváltó cikket írt. Az egyik ilyen éppen a József Attilát idéző cikk előtti napon jelent meg (*Siófoki víkend*, 1937. július 9.), és volt olyan témája is, amit első publikálása után húsz év múlva újra megírt, azt vizsgálva, történt-e a riportban megjelenített tájegység életében valami lényegi változás. „Elsősorban a bűnöző gyermekek sorsa érdekelt. Riportjai – a Gyermeklélektani Intézetben kezelt fiatalokról, a Mária Valéria barakktelepen, a Teleki téren kolduló, csavargó, iskolakerülő, a játétküzet kirakatait kifosztó gyerekekről, akik komolyak, öregek, rongyos bakancsukból kikandikált a lábuk ujja – érzékletes leírások, tehetségét dicsérik. Kötelességének tartotta, hogy mindent, amit lá-

tott, megélt, megírja is. Bátor ember volt. Egyszer csendőrök várták a vonatonál – ez Biharban történt –, mert kiszivárgott, hogy az egyik megyei hatalmasság üzérkedéseit akarja leleplezni. Vénasszony-nak maszkírozta magát, előbb szállt le a vonatról, egy kis állomáson, hogy kijátssza a csendőröket, és sikerült megírnia nagy visszhangot, sőt botrányt kiváltó cikkét.”¹⁵

1938 nyarán – Pethő Sándorral együtt – elhagyta az egyre jobbra tolódó Magyarorságot, és a Pethő vezette Magyar Nemzet munkatársa lett. Az újonnan indult napilap első számában megjelent szerkesztőségi cikk szerint „Izsáky Margit a nők világát írja meg riportjaiban; a szenvedők, a veszélyeztetett család melegszívű védelmezője, senkit se szeretnek ma nálánál hívebben a magyar újságíróknak közül”.¹⁶ A Magyar Nemzet lett a fő publikációs tere, de 1940-ben rendszeresen jelentek meg írásai a Tükörben, 1941-től a Magyar Nők Lapjában, és alkalmanként erdélyi lapokban is. 1943. április 4-én pedig részt vett a Vajda János Társaság „nőírók matinéján”, Palotai Boris, Thury Zsuzsa és Wagner Lilla társaságában.

A negyvenes évek első felében írt novellákat (*Vörösmarty úr szerelmes*, 1942), ifjúsági novellákat (*Ez történt velem*, 1943), 1944-ben háromkötetnyi mesefordítása, illetve átdolgozása is megjelent, legfontosabb munkái azonban a riportkötetei (*Isten fekete báránycái. Riportok a nagyváros árnyékából*, 1942; *Ország a keresztfán*, 1945). A háború vége után „a Kossuth Népe, 1946-tól a Szabadság című lapoknak dolgozott, majd 1947-től az Asszonyok főszerkesztője lett. 1948-tól a Világosság című lapba írt. 1950–56 között nem publikált. 1957-ben az Élet és Irodalom hasábjain tért vissza, rádiókritikusként és riportok írójaként. Idős korát a leányfalui Református Szeretetotthonban – illetve ahogy ő nevezte: a Banyavárban – töltötte,¹⁷ 1977. december 30-án halt meg. Leszármazottja nem volt, temettetését féltestvére, Irén fiáék, ifj. Kőmíves Sándorék intézték.

Munkáinak nincs új kiadása – de az első kiadások elérhetők a könyvtárakban és az antikváriumokban. Ideje leporolni őket.

JEGYZETEK

¹ Erről lásd: BÍRÓ-BALOGH Tamás, *József Attila idézett idézete. Egy vendégkönyvi bejegyzésről*. Kézirat. Várható megjelenés: Forrás, 2023. nyár.

² HU BFL – VII.184.a – 1904 – 1278

³ *Magyar Színművészeti Lexikon*, szerk. SCHÖPFLIN Aladár, Budapest, 1929, 3., 294.

⁴ *Színészegyesület*, BH, 1912. nov. 14., 16.

⁵ *Az Országos Színészegyesületből*, Az Újság, 1912. nov. 27., 17.

⁶ VÁNDOR Kálmán, *Ódry leánya*, Újság, 1937. ápr. 18., 10.

⁷ BEREGI Oszkár, *Életem regénye. Részlet*, Közzéteszi GAJDÓ Tamás, Holmi, 1998. júl. 1001–1019.

⁸ *Ódry Árpád árvája...*, Színházi Élet, 1937. ápr. 18–24., 17/ 16–17.

⁹ Színházi Magazin, 1939. szept. 9., 15. (A kiemelés tőlem.)

¹⁰ Színházi Magazin, 1941. jan. 5., 20.

¹¹ 8 Órai Újság, 1943. jan. 21., 4.

¹² KENYERES Ágnes, *Búcsú Izsáky Margittól*, Magyar Nemzet, 1978. jan. 24., 7.

¹³ SZÁNTÓ György, *Megérkezés Transsylvániába*, Erdélyi Helikon, 1933. dec., 735.

¹⁴ MUTH Lili, *Lehet-e nő újságíró*, Színházi Magazin, 1943. szept. 29., 10–12.

¹⁵ KENYERES, *i. m.*

¹⁶ *Kik írják a Magyar Nemzetet*, Magyar Nemzet, 1938. aug. 25., 1/11.

¹⁷ SIN Edit, *Leányfalui irodalmi topográfia = Kutatások Pest megyében. Tudományos konferencia II. 1998*, szerk. KORKES Zsuzsa, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre, 1999, 311–315.

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat aktuális számát az **Írók Boltjában**, valamint az alábbi helyeken biztosan megtalálja:

Budapest: Árkád (Relay és Inmedio), Blaha Lujza tér (Relay), Boráros tér (Relay), MOM Park (Inmedio), Nyugati téri aluljáró (Relay), Széll Kálmán tér (Relay)

Debrecen: Árkád Fórum (Inmedio), **Eger:** Széchenyi út (Inmedio), **Győr:** MÁV váróterem (Relay), **Miskolc:** Szinvapark (Inmedio), **Solymár:** Auchan (Inmedio), **Sopron:** Széchenyi tér (Inmedio), **Szeged:** Dugonics tér (Inmedio)

SZIGETHY GÁBOR

Egy korty magyar bor XXIII.

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

(Somlai Furmint) *Az első este:* készülődés. Hosszú töprengés, mérlegelés után kiválasztottam hat palack somlai furmintot, és időpontot egyeztettem Thimár Attilával, a 2022-ben hatvanöt éves Kortárs irodalmi folyóirat főszerkesztőjével.

Otthonunkba várom borkóstolóra a szerkesztő hölgyet és urakat. (Följegyzés az utókor számára: az Európát sújtó energiaválság miatt nincs fűtés a szerkesztőségben; 2022. decemberben otthonunkban még meleg van.) A terített asztalon sokféle pogácsa tornyosul majd a tálon, körülkerítve még üres borospoharakkal. Kancsó víz: a megfontolt borkóstolók nélkülözhetetlen tartozéka.

A hat borospalackot gondosan, többször körbecsavarom alufóliával, és megjelölöm 1-től 6-ig nagy fekete számmal: én tudom csak, melyik palack kinek a borát rejti.

Az elvárásolt remetelakában Egyházashtyén élő gyümölcskertész, szőlész, borász, író barátom, Ambrus Lajos szenvedélyesen állítja, hogy a somlai „a végső bölcsesség bora”. Nem tudom pontosan, mit jelent a végső bölcsesség, Berda József *szívem szerinti* bölcsessége a somlai borról: „hazájuk boldogulásáért buzgólkodók itala légy mindig”. Lehet, hogy az a *végső bölcsesség*, ha az ember haláláig hazájáért buzgólkodik?

Holnap este írástudó barátaimmal – Pécsi Györgyi, Sturm László, Novotny Tihamér, Bornemissza Ádám, Thimár Attila – somlai furmintokat fogunk kóstolni.

Elhatározom: nem olvasom fel Márai Sándor hitvallását a somlai borról, de a kóstolóra készülődés közben számomra négy mondata szellemi iránytű: „Ez a magyar borok fejedelme. Ez a bor rábeszél. Ezt mondja: »Élj«. Ezt az egyetlen szót mondja, de olyan következetes erővel, mint a régi latin versek a nagy tanulságokat.”

Elhatározom: semmire nem akarom majd rábeszélni a borokat kóstoló vendégeimet. Beszélgessen velük a bor, beszélgessenek a borral. Irodalmi szerkesztők, olvasó emberek, itt a nagy pillanat: társítsák a bort és az irodalmat. Egy (több) korty magyar bor: képzeletükben melyik jeles magyar prózaíró melyik műve társa a kóstolt nemes italnak?

Elhatározom: nem fogok a somlai furmintokhoz bortörténeti bevezetőt tartani. A bor élvezetéhez aligha tartozik hozzá annak ismerete, hogy a

Furmint – mint nagy híru magyarországi szőlőfajta – történelmével jeles nyelvészek (Gombocz Zoltán, Bárczi Géza) is foglalkoztak. A közhiedelemmel ellentétben, miszerint a tatárjárás után hazánkba települő olaszok hozták e szőlőt Pannóniába, a tudós professzorok bizonyították, hogy a Furmint észak-franciaországi, középkori fajta, és a 13. században német közvetítéssel érkezett Hungáriába. Ami tény: írásos emlékekben 1623-ban említik először a Furmint fajtanevet. Ha mindezt tudom, holnap este jelent ez valamit, befolyásolja érzelmeimet akkor, amikor lenyelem az első korty bort?

Sorakoznak az *álcázott* furmintok a borhűtőben, hat palack, hat jeles borász bora. Irodalomértő, olvasó borbarátok holnap este majd elmélyülten fogunk ismerkedni, barátkozni a somlai borokkal és a magyar irodalommal.

•

A második este: az alufóliával álcázott első somlai furmint hűtött pezsgősvödörben már az asztalon várja vendégeimet. Kiosztom a „feladatlapokat”: minden borról külön kell nyilatkozni, és el kell árulni, hogy kinek melyik magyar író melyik műve jut eszébe arról a borról.

Olvasom Ádám 1. számú céduláját: „Ez a bor nekem Csáth Géza. Az illata finom, aztán jön egy savanyúbb íz, és a vége kicsit szárazon kaparós. Régen szerettem Csáthot, aztán inkább közömbös lett, manapság már »kapar«, nem az én világom.”

Attila irodalmat és bort „egységbe” fogalmaz. Ez a Furmint számára Örkény István műve: *Rózsakiállítás*, „mert olyan kérdésekről beszél, amelyek fontosak, de röviden, tömören szól mindenről. Van benne kis irónia, és kis groteszk vidámság.” Tihamér szerint „férfias” bor, szívesen inná ezt a bort Ambrus Lajos barátjával, egyházashtyei kertjében, és közben Móricz Zsigmond valamelyik regényéről beszélgetnének.

Töltöm a második bort, szépen ragyog a poharakban. Laci úgy érzi „vidékiesebb” bor, mint az első, „olyan Móricz... *pocakosabb, kerekébb*, de még nem Mikszáth”. (Vitakoznék, vajon mit jelent az, hogy *de még nem*, ám hallgatok, ez most nem irodalmi vita.) Attila szerint ez a bor „könnyű és szeszélyes kifelé, sok mindenre kapható, igaz, a háttérben sok nehéz-

ség lappang, de ott is marad. Van egy sötétebb oldala is.” Mándy Iván írása – *Egy lány az uszodából* – jut eszébe. Többen úgy gondolják: ez nőillatú bor. Györgyi Kaffka Margit *Hangyaboly* című regényét említi, Laci Gárdonyi Géza művét: *Ida regénye*.

Pohárban a harmadik bor: egyhangú, lesújtó vélemény. Györgyi: „Nem ízlik!, állott, valami van benne, pállott.” Egy magyar (*nemszeretem*) író nő nevét említi a borhoz hasonlítva. Laci is csak annyit ír: „fanyarkás, vegyes benyomás”. Ádám az este legrosszabb borának rangsorolja: „Ez a bor Szabó Dezső, *Az elsődort falu*. Egyik korty ízlik, a másik nem annyira, aztán megint jó, aztán megint nem. Szabó Dezső is egyik pillanatban jó, a másikban kellemetlenül önféjű.” Attilának Esterházy Péter műve – *Termelési-regény (Kissregény)* – jut eszébe: irodalom, de neki nem tetszik, ez a bor is bor, csak neki nem ízlik.

Tudom, mit rejt a harmadik palack: barátom bora, védenem kell. Megkóstolom: dugós... Nem csoda, ha vendégeim fanyalognak. Irány a pince, ebből a borból, hála borász barátomnak, akad még itthon néhány palack. Lacinak most már ízlik az új palackból töltött ital: Szerb Antal *Utas és holdvilág*. Attila is – új bor, új korty, új vélemény – úgy érzi, férfias, karcos, komoly bor, Móricz Zsigmond, *Barbárok*.

Mentegetem a borászokat: arról nem tehetnek, ha hibás a dugó. Ezért ajánlott mindig minden borból két palackot beszerezni. Az nem baj, ha utóbb kiderül: mindkettő tartalma iható.

A negyedik furmintot öntöm a poharakba, érezhetően oldódik a hangulat. Csevegni kezdünk, már nem csupán a papíron rögzül a szerkesztő hölgy és urak véleménye. Györgyinek eszébe jut, hogy a Tokaji Íróklubban volt idő, amikor a költők „versben” mondták el véleményüket. Laci úgy tudja, hogy az indonéz nagykövetségnek hazatérésük után versben kellett beszámolniuk a követségen történekről.

Kortyolgatunk, az nem kérdés: inni vagy nem inni? De mennyit inni? Györgyi elmeséli, hogy a jeles prózaíró, Gion Nándor naponta egy üveg konyakot és néhány üveg sört ivott, de nem lehetett rajta látni, mert várt, amíg az ital hatása elmúlik, akkor folytatta az ivást. Lacinak Apor Péter műve – *Metamorphosis Transylvaniæ* – jut eszébe. A régen élt erdélyi író szerint Apafi Mihály erdélyi fejedelem, miután megivott egy vödör bort és berúgott, levette a kucsmáját, gőzölgött a feje, kiszellőzött, ettől kijózanodott, folytathatta az ivást.

Szép történet, nehéz elhinni... Kortyoljuk folyamatosan a negyedik bort.

Ádám határozott véleménye: „Ez férfias bor, nemcsak egy ideig savankás, hanem elejétől végig. Nem változik az íze, illata a kezdettől az utolsó korty utánig. Vagyis állandó, és még jó is. Nem a világ te-

teje, de egy masszívan vállalható minőség. Tehát Rejtő Jenő.”

Tihamérnek épp ez az állandóság „unalmas, egyhangú, fantáziátlan”. Egyetlen író nem említi: „Nem akarok megbántani senkit.”

Attilának viszont ízlik a bor. „Könnyed és nyári, nagy melegben jólesik: Mészöly Miklós, *Saulus*. A bölcselet és Isten-élmény átfordítása egy történetbe. Emberközeli, színes, de van súlya...”

Mindegyik pohárban ugyanaz a bor. Van, akinek Rejtő Jenő, van, akinek Mészöly Miklós jut eszébe, van, aki irodalmilag értéktelennek ítéli ezt a somlai furmintot.

De a poharak üresek.

Bontom a következő, immár ötödik palackot. Laci sóhajt, Attila lelkesedik, Tihamér némán töpreng. Egyhangú vélemény: ez a bor remekmű, elejétől végig élvezetes, harmonikus, gömbölyű, a kóstolt öt közül a legboldogítóbb ital. Ádámnak Ambrus Lajos esszékötetete – *Lugas* – jut eszébe, és sonkák, almák, töltött káposzták... Lacinak – „kellemes teltség, folyamatos, egységes” – Németh László nagyregénye, az *Irgalom*, Attilának Ottlik Géza *Hajnali háztetők* című korán írt, későn befejezett műve. Tihamér – képzőművészeti szakíró – Kárpáti Tamás festményeihez hasonlítja ezt a furmintot. Nem meglepő: szobánk falán több Kárpáti Tamás-festményen megakadt a szeme. A borról beszél: „A lélekhez szól” – és a festményre tapad a tekintete: *Angyali üdvözet* – ezt érzi közel magához.

A hatodik, az utolsó bor Györgyi szerint édeskés, hamiskás, szerelmeskedésre csábító – Krúdy Gyula, *Napraforgó*. Ádámnak nagyon ízlik, de már *el-tévedt*: „Az öt első pohár után a hatodik már kezd összefolyni. Minden pohár más volt, a hatodik mint ha valamelyik előzőre hasonlítana. A lényeg, hogy finom.” Attila szerint ez a bor „Sziporkázó, sokféle, elsőre is érdekes, de az igazi tartalmát egy idő után, akár évtizedek múltán adja ki. Szomorúság és részvét: Kosztolányi Dezső, *Esti Kornél*.” Laci számára ez a furmint klasszikus nagyregény: Szilágyi István, *Hollóidő*.

Bontogatom a palackokról az álcát. Az első bor: *Kőfejtő, 2019. Tóth és fia családi pince*. A borász szerint: „készült természetes módon”. A vélemények megoszlanak, a végelszámoláskor van, aki az első, van, aki az ötödik helyre rangsorolja. A második bor: *Nagy-Somlói Furmint, 2019. Zsirai Pincészet*. Ezt a bort is nagyon különbözően ítélik meg írástudó barátaim: ötödik, negyedik, harmadik, második hely. A harmadik bor Ambrus Lajos barátunk öt éves furmintja. A dugós palack miatt mindenki fanyalgott, de a második palack bor már mindenkinek ízlett, egységes a vélemény: harmadik hely. A Barabás

Pince 2020-as furmintja volt a negyedik bor, többen a harmadik-negyediknek, volt, aki utolsónak gondolta a borsorban. Az ötödik bort – *Kreinbacher Furmint Selection, 2017* – hárman is a legjobbnak ítélték, hárman gondolták úgy, hogy az első hely a hatodik bort illeti meg: *Györgykovács Furmint, 2020*.

Sem a borok, sem az irodalmi művek, sem mi, emberek nem vagyunk egyformák. Valaki halkán megjegyzi: *Nagy szerencse!*

Amíg utolsót kortyolunk az utolsó borból, hangozan azon morfondírozunk: az utánunk jövők biztosan fognak még jó borokat inni, de lesz-e még kedvük, idejük nagyregényeket olvasni?

•

A harmadik este: visszakóstolom a borokat, újraolvasom barátaim írásait.

Kőfejtő, 2019. – vajon mire gondolt a borász, amikor a palackra azt írta: „készült természetes módon”? Gondolom, a Tóth és fia családi pincében nincsenek acéltartályok, nagy teljesítményű szivattyúk, laboratóriumi kellékek, csak hordók, fakádak, sajtárok, dézsák... Régen is tudtak jó bort készíteni, ez a *természetes módon* készült Kőfejtő Furmint is jól iható bor.

Zsirai Nagy-Somlói Furmint, 2019. – nekem már tegnap is jobban ízlett, mint a többieknek. Öreg este van, most jó inni ezt a bort az „olvasásnak szentelt órák idején”. Kölcsey Ferenc írását, a *Parainesist* olvasom, minden korty után egyre jobban megértem tanítását: „A bölcs késő öregségében is elülteti a fát, noha hasznáival maga nem élhet.”

A harmadik bor a lassan aggastyánkorba érő, szőlőt telepítő, almafát ültető, lankadatlanul alkotó barátom, Ambrus Lajos öt éves furmintja számomra nem újdonság. Éve már, hogy Egyházashetyén, Berzsenyi Dániel születésnapján beszélgettem, barátkoztam ezzel a borral. Pihen a pincében még három palack. Eldöntöm: egyik sem lesz dugós!

Az Arany-dűlőben szüretelték a szőlőt, a negyedik bor: *Barabás Pince, Nagy-Somlói Furmint, 2020*. Számomra a „kiegyezés” itala. Minden egyensúlyban van, béketeremtő ital. Országgyűlési képviselőknek ajánlom, amikor vitára készülődnek. A palackra ráírnám Széchenyi István *Hunnia* című írásá-

nak legfontosabb mondatát: „Egyesség nélkül Hunnia semmi.”

Eszembe jut Laci tegnapi megjegyzése Apafi Mihály erdélyi fejedelemről. Ezt olvasom Apor Péter 1736-ban írott, csodás múlttról merengve mesélő könyvében: „Ha innya kezdett az fejedelem, gyakran ivott pengig, ott senkinek nem lehetett magát menteni, addig kellett innya, míg kidőlt asztaltól, maga pengig egy veder bort megivutt, mégsem részegett soha el, csak levette fejből az bársony kozáksüvegét, s mintha megfáradott volna, úgy gőzölgött ki az feje tetején az bor ereje, s azután még többet ivutt.” Számomra ebből nem derül ki: dicsérte vagy kárhoztatta Apor Péter a részegeskedő erdélyi fejedelmet. Üzenem a múltidőbe Apor Péternek és Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek a bölcs japán közmondást: „Aki issza, nem ismeri a bor káros hatásait, aki nem issza, nem ismeri a jótékony hatásait.” Tegnap társaságban, ma magányosan élvezem a somlai Furmint jótékony hatásait.

Az ötödik bor: *Kreinbacher Birtokfurmint Selection, 2017*. Olvasom a palackon: „elegáns, vibráló bor”. Regény nem, csak elbeszélés lehet vibráló. Nagyon finom kísérőzene ez a bor, amikor Kosztolányi Dezső *Füredés* című novelláját újra meg újra elolvasom.

Az utolsó somlai furmint: *Györgykovács, 2020*. Kortyolom a bort, ami eszembe jut: *kupola*. Indultam fölfelé, fönt voltam, de amikor a római Szent Péter-bazilika kupoláját körbejárva indultam lefelé, már nem ugyanoda érkeztem vissza, ahonnan elindultam. Korty korty után: emelkedünk, fönt vagyunk, mélybe szállunk: Krúdy Gyula, *Asszonyágok díja*. A temetésrendező történetével kezdődik a regény, az egyik szereplő történetéből lépünk tovább, aztán onnan a következő szereplő történetébe, majd visszafelé lépkedünk, és végül megérkezünk a temetésrendező életének következő történetébe.

Kupola: föl, fönt, lent – de már nem ugyanott. Mint ez a bor. Korty korty után: föl, fönt, lent. Az utolsó izgalmas korty bor, a regényben az utolsó sejtelmes mondat: „Valamely mellékutcában hangosan füttyörészett egy elkésett kísértet.” Ez a mondat éppúgy megfejthetetlen titkokat rejt, mint az utolsó-nak kortyolt somlai furmint.

Ha vannak titkaink: gazdagok vagyunk.

MÓSER ZOLTÁN

„Szépség-verte szemmel”

KERES SZÁMOK ÉS DEDIKÁCIÓK

Különös egybeesést vettem észre, és mindkettő száz évvel ezelőtti eseményről szól! Épp száz éve történt, hogy a Leuveni Egyetem Könyvtárában az egyik kódexből előkerült az *Ómagyar Mária-siralom*, az első fennmaradt magyar nyelvű versünk, énekünk. (Gragger Róbertet, a berlini Magyar Intézet akkori vezetőjét 1922-ben kérte fel a jóvátételi bizottság a kódexben található kézirat leírására.)

Jól ismert, hogy az *Ómagyar Mária-siralom* méltó nyitánya a magyar költészetnek. És ugyanez elmondható a *Szépség koldusáról* is: méltó kezdet ez a száz évvel ezelőtt megjelent, negyvennyolc oldalas József Attila-kötet.

Péter László könyvből tudom, hogy mint múzeumigazgató 1954-ben kétszáz forintért vette meg a Kesztnér Zoltán részére dedikált három, József Attila verseit tartalmazó füzetet, köztük a *Szépség koldusát*.¹ Eredetileg háromszáz példányban készült, az ára kétszáz korona volt. Ennek a véletlennek köszönhetően a költő születésének centenáriuma alkalmával szintén háromszáz példányban jelent meg, ára kétszáz forint volt.

Elhagyva a keres számokat, hadd idézzem az említett rövid dedikációt: „Kesztnér Zoltán bátyám fogadja szeretetem jeléül. Makó, 1922. dec. 19. József Attila.”

Érdekességek közé sorolhatók azok a dedikációk is, amelyeket M. Róna Judit gyűjtött össze. Íme a lista arról, hogy a „szépség koldusa” kinek is adott vagy küldött az akkor megjelent kötetéből:

Bálint Nagy István doktornak meleg üdvözléssel Makó, 1922. dec. 18.

Balogh Jóskának, kenyeres-kujon pajtásomnak,

Aki úgy pendül egy húron velem

Miként H mellett az A,

Micsoda disszonancia!

Alvó Titánt legyecske így gyötör:

Tagadja, hogy versem mily gyönyör.

Fülébe zengem büszke rímeit,

De ő dicséri rossz galambjait

S hogy zseni vagyok el nem ösmeri

Pedig naponta bömbölöm neki!

Dr Eperjesy Kálmán tanár úrnak szeretettel küldöm könyvem, volt diákja József Attila Makón, 1922. XII. 21.

[Falábu] Jenő bátyámnak több-több szeretettel, mint a tanítványok szeretete József Attila

Dr Galamb Ödönnek – atyám helyett – ölelő szeretettel. Makón, 1922. dec. 21. József Attila

[Gebe] Miska bácsinak meleg fiúi szeretettel. Makón, 1922. dec. 20. József Attila

Juhász Gyula bátyámnak nagy-nagy szeretettel Szeged, 1922. dec. 17. József Attila

[Kályáni Ferencnek] Igazgató úrnak tisztelettel, amiért olyan sokat törődött velem. József Attila

Matusik István tanár úrnak meleg szeretettel. Makón, 1922. dec. 21. József Attila

Móra Ferencnek szeretettel Szeged, 1922. dec. 17. József Attila

[Rottenstein Antalnak] Az én kedves orvosomnak, az aszpirin-ölő Rottenstein Antalnak. Makón, 1924. febr. 4. József Attila

Az én palántanevelő szerkesztőmnnek, Saitos Gyulának erős szeretettel. Makó, 1922. dec. 18. József Attila Siket Mancikának Ama bévülről baracklekvárral megkenegetett palacsintáért, hálás köszönetem jeléül Makón, 1923. január 17. József Attila

Kedves tanáromnak, Tettamanti Bélának, aki mindig szidott ezekkel együtt, de azért mégis, tudom, hogy szeret egy kicsikét, küldöm nagy, meleg szeretettel! Makó, 1922. dec. 21. József Attila.

Siket Sándorné öngyásága fogadja tiszteletem jeléül. Makó, 1923. január 17. József Attila²

•

A Szépség koldusa ajánlásai és dedikációi között van egy különösen érdekes:

PINTÉR JENŐ

főigazgató úrnak, érettségi vizsgám alkalmával. Budapest, 1923. dec. 18-án

mély tisztelettel,

József Attila

Ez azért érdekes és különös, mert József Attila 1923. december 13-án a budapesti Werbőczy István Főgimnáziumban Pintér Jenőnél tette le az érettségét mint magántanuló. József Jolán ezzel kapcsolatban életrajzában ezt írja:

Két vagy három hét ideje volt tanulásra a kitűzött vizsganapig, nagyon drukolt, hogy elbukik. Verseskötetét vizsga előtt elküldte a főigazgatónak. Abban reménykedett, hogy a „költőnek” elnézik a diák készületlenségét. Éppen az ellenkező hatást érte el vele. Maga a főigazgató vizsgáztatta magyar irodalomból, és ízekre szedte a fiú tudását és alaposságát. De Attila állta a sarat. Bámulatossá emlékezőtehetsége mindent magába ölelt, ami vers, költészet, irodalom. De a főigazgató mégis megfogta, »kaján örvendezéssel«. A holtfáradt fiú a vizsga előtti napokban éjjel-nappal tanult, szinte csak félórát aludt... Amikor már azt hitte, szerencsésen túl van mindenen, egy kérdésnél megakadt. Sehogyse jutott eszébe Arany János egyik versének a címe.

– Nos, hogyan is állunk ezzel a verssel? – kérdezte a főigazgató, és kárörömmel nézett a vergődő diákra. Legalábbis Attila így emlékezett vissza rá. Végre diadalmasan kivágta: *Kukoricafosztás*.

– Úgy! – mondta a főigazgató. – Hát nem! *Ten-ge-ri-hán-tás!* – tagolta hangosan fülébe a vers címét. – Fialat barátom, addig ne írjon verset, amíg Arany János verseinek még a címét se tudja!

Attila fülig vörösödött. A főigazgató így adta tudtára, hogy megkapta a *Szépség koldusát* és – nem sokra becsüli. És így kapott Attila – aki a kisujjában hordta a magyar irodalom minden gyöngyszemét, verset, prózát – magyarból elégségest az érettségi bizonyítványába.

A történet – amely annyira rokon Petőfi emlékezetes magyar szekundájával – lényegében valószínűleg igaz. József Attila maga azt írja erről alább hivatkozott levelében: „Hogy egy emberben annyi rosszakarat legyen, mint Pintérben, azt még csak nem is sejtettem.”³

Az érettségi – amint ezt József Attila Tettamanti Bélához írott levele tanúsítja – december 13-án volt, a *Szépség koldusát* pedig a költő – erre rosszul emlékezett József Jolán – nem akkor, hanem egy hétre rá küldte el Pintér Jenőnek. Nem elnézést kérőn, hanem büszkeségből és daczból, mintha azt mondta volna vele: lásd, kinek adtál te elégségest!⁴

EZ ITT JÓZSEF ATTILA, EZ ITT A VERS

Természetesen küldött az idős makói barátjának, az irodalomkedvelő ügyvédnek, Espersit Jánosnak is dedikált kötetet, aki másnap, 1922. december 24-én ezt írta a Makói Reggeli Újságban: „Szerzőjük egy fiatal fiú, nincs tizennyolc éves, tanul, küszködik, keresi magát, marcangolja a lelkét, de nem dadog, mert érzéseinek hangot tud adni, szép hangot, s bár árva, szegény és küzdelmes az éle-

te, nem a szépség koldusa, mint könyvének címében annak kifejezést akar adni, hanem a szépség királyfija, kiből szépségkirály lesz, akárki meglássa.” Később a leányának, Máriának, vagyis Cacának így mutatta be az ifjú költőt: „Ez itt József Attila, a jövő egyik legnagyobb költője!”

A „szépség koldusa” 1923. március 1-jén ismerkedett meg Espersit János leányával, az újabb makói múzsájával. Első találkozásukat Caca így idézte föl:

Amikor hazaérkeztem, Attila már ott lakott, de én nem tudtam róla. Édesapám bemutatta: „Ez itt József Attila, a jövő egyik legnagyobb költője!” Úgy látszik, meglepetve és kételkedve nézhettem, mert apám megismételte: „Igen, a jövő legnagyobb költője lesz! Ez pedig a kislányom” – és rám mutatott. „A kislányom? János bácsi mindig mint kislányomat emlegette, és én azt vártam, most pedig itt van egy hölgy előttem, és én zavarban vagyok” – mondotta Attila. – „No, akkor ismerkedjtek össze” – azzal édesapám otthagyt minket, átment a másik szobába. Attila minden bevezetés nélkül rámutatott egy székre, és rám szólt: „Kérem, üljön le oda. Egy kicsit talán odább, így, hogy a nap is az arcára süssön, ne mozogjon és ne mosolyogjon.” Papírt, ceruzát vett a kezébe, leült velem szemben, és merően nézett. Uramisten! Ez a fiú talán megzavarodott – gondoltam magamban. Most mi lesz? Nagy félve megkérdeztem, hogy talán le akar rajzolni. „Majd megtudja! Csak üljön nyugodtan és mosolyogjon!” Elképzelhető, milyen nyugodtan ültem, és milyen bájosan mosolyoghattam. Attila ült velem szemben, nézett és írt, nézett és írt. Én pedig félelmemben szinte megkövülten ültem. Végre abbahagyta az írást, odajött, és átnyújtotta a papírt ezekkel a szavakkal: „Ezt tegye el jól, mert erre még egyszer nagyon büszke lesz!” Egy vers volt, ehhez kellett modellt ülnöm. A vers címe: *Lányszépség dicsérete, Espersit Cacának.*⁵

Ebből három strófát idézek:

Valaki másnak kéne mostan jönni,
Ki nálam mégis szebben tud köszönni,
Ki nem dadog, látván szépségedet:
Bátor, bolondos, lelkes nagy-gyerek.

Ki így köszönne: „Szépség, bárhová lépsz,
Neked lobog fel mindenütt a lángész
S mint ó remekművet, mely isteni,
Úgy megcsudál az alkotó zseni.

Ki trónusán a Nemlátottat várja,
Hódol neked művészek büszke álma,
Pedig halkán szólsz s mégis általa
Ledől a közöny Jerichó-fala!...”
1923. márc. 1.

A belső kötet cím alatti rajz a szegedi születésű Békefi György (1901–1944) festő- és grafikusművész munkája. Békefi meleg barátságban volt József Attilával. Szegeden is, Budapesten is sokszor találkoztak. „A kis méretű rajz hét egymásra helyezett könyvet ábrázol, rajtuk egy pennával átszúrt koponya. A grafika négy oldalán elhelyezkedő, a rajzhoz hozzákeretezett idegen nyelvű szöveggel eddig nem foglalkozott a József Attila-kutatás: *Avanin lezzeti, szununun derdi – szununun zahmeti. avanin rahati!* Sokáig azt sem tudtam, hogy milyen nyelvű a fölirat. Végül dr. Berta Árpád, a JATE tanársegéde fordította le ezt a hamisítatlan, latin betűre átírt oszmánli mondatot, amely négy arab és két perzsa szóból áll. Magyarul ezt jelenti: *A hangzás édessége, az alkotás kínja, az alkotás fáradsága, a hangzás kelleme* – azaz ezek adják az igazi irodalmi művet. Érdekes, hogy Kazinczy is hasonló tömörséggel fogalmazott *Írói érdem* című epigrammájának záró pentamete-

rében: „Íz, csín, tűz vagyon a versben, ha mesteri mív.” Önként adódott a kérdés: Hogyan került az oszmánli mondat a *Szépség koldusába*?⁶

Apró Ferenc megnézett több Koroknay-nyomda kiadványt, és azokban is ezt a rajzot találta. Így juttott arra a következtetésre, hogy Békefi rajza és az epigrammaszerű mondat a Koroknay-nyomda cégjelzése (szignetje) volt ebben az időben. Kraszna Józsefné 1980. február 3-án kelt levele szerint az oszmánli mondat férje, Kraszna (Keck) József (1901–1945) szegedi születésű költő, író és irodalom-szervező javaslatára lett Koroknay jelmondata. De ő honnan vette? Nagy valószínűséggel Érdi László *Ázsiai utazásom és céljai* című írásának a mottójából, amely a Nyugatban jelent meg 1920-ban.

„Ávánin lezzeti, szunúnun derdi –
Szunúnun zahmeti, ávánin ráhati”
Percek öröme, évek fájdalma
Évek küzdelme, percek nyugalma.⁷

A SZÉPRŐL MEG A SZÉPSÉGRŐL

Amikor a kis, negyvennyolc oldalas *Szépség koldusát*, a hasonmás kötetet újra kezembe vettem, elsőként a Kesztner Zoltánnak szóló dedikációt olvastam el. Aztán a kezdő verset, de már az első sornál megálltam, a *zordon Szépségnél*. (Eszembe jut Petőfi, ő a Kárpátokat nevezte zordnak, zordonnak!) Kíváncsi voltam, vajon milyen jelzőkkel is látta el József Atilla a szépséget. Sokféle gondoltam, de csak néhányat találtam: *zordon, dús, messzi szépség*. Összesen én ennyit tudtam leltárba venni a költő verseiből.

A másik kérdésem az volt, hogy még kit vagy mit nevezett szépségnek. A *Kozmosz énekében*, az egyik szonettben akadtam a *Szépség-fáira*, amelyek kényes, büszke fák! Vajon allegória-e ez, meg a leánynak, Cacának a Szépsége?⁸

Tverdota György egyik tanulmányából idézek néhány sort, aki szintén allegóriára gondol A *Kozmosz énekében* olvasható *Szépség-fái* kapcsán: „A lélek termékeny földje a 2. szonett szerint művelés alatt álló telek. A fájdalmak ekevasa hasogatja föl. Majd ebből kincses kalászkok nőnek és érlelődnek. A telek mellett út halad el, amelynek mentén Szépség-fák virágzanak és illatoznak. S egy bizarr jelenet játszódik le, főszerepben egy mitológiai figurával, Ámorral, aki egy arra bandukoló tiszta érzést lemészárol. A szonettkoszorú szabálya szerint a 2. szonett utolsó, »Szépség-fák állnak illatokkal telten« mondata a következő szonett kezdő sora. A 3. szonett, amely február 21-én készült el, megállapodik a lelki tájnak ennél a részleténél, a 2. szonettből átemelt Szépség-fákat, a lélek e díszeit dekorálgatja, amelyek talán a költészet, a költői szépség allegóriái.”⁹

•

Annak idején elég sok gondot okoztak nekem a szonett Szépség-fái, mert egy képet kellett találnom ehhez a vershez.

Ezt a képet választottam, de ma is bizonytalan vagyok, hogy illik-e ide. Mindezek felidézése azért volt számomra örömteli, mert a *Szépség koldusa* és a *Szépség-fája* testvérekké váltak itt, az én szobámban. És még két „testvért” is találtam: az egyik versében a *szépség és a jóság (Mindent hagyok)*, egy másikban a *szerelem és a szépség (Férfiszóval)* együtt szerepel. Ezeket mind 1923–24-ben írott verseiben találtam. És azután – számomra megdöbbentő volt! – a *Szépség* eltűnt a költő szeme elől. De maradt az éhe a szépnek és a jónak!

P.S.

A véletlen úgy hozta, hogy a régi kéziratok, jegyzetek között akadtam Kiss Benedek *Szép elmúlás* című versére, amely 2005 novemberében jelent meg. Azért idézek ebből egy strófát, mert úgy érzem, a legvégén kell mondanom József Attila kapcsán valami megnyugtatót:

Szétfoszlik, összeáll a délibáb,
a nagy kő félútról lehengerül,
pereg a pillanat, akár a mák,
páncél rozsdállik, ín revesül,
hordalékával a szív elnehezül...

Így vagyok, így vagyunk József Attilával és a *Szépség koldusával* is: ha kézbe vesszük, és „elbeszélgetünk” a verseivel, biztosan elnehezül a szívünk.

JEGYZETEK

¹ PÉTER László, *József Attila nyomában*, Budapest, 2000, 327.

² M. RÓNA Judit, *József Attila kéziratai és levelezése*, Budapest, 1980, 369–374.

³ PÉTER László, *Tiszatáj*, 1954. március.

⁴ Kettejük „kapcsolata” ezzel még nem ért véget. Hat évvel később, 1929-ben az *Előrs* című folyóiratban maró gúnnyal szedi szét Pintér Jenő hírhedt irodalomtörténetét. Bírálatában megleckézteti egykori érettségiztetőjét.

⁵ *József Attila emlékkönyv*, Budapest, 1957, 73.

⁶ APRÓ Ferenc, *Avanin lezzeti...*, Délmagyarország, 1980. április 27. http://dmarchiv.bibl.u-szeged.hu/21099/1/dm_1980_098.pdf

⁷ *Nyugat*, 1920/9–10.

⁸ Érdekes és tanulságos, hogy a mai Képzőművészeti Egyetem falain lévő Lotz-falképeken milyen allegóriák, és milyen sorrendben láthatóak. A díszes folyosón nyolcszögű terekben, pompeji vörös alapon négy olyan fogalmat jelenítenek meg a festmények, amik elengedhetetlenek egy jó mű létrejöttéhez. Az első az *Összhang*, hiszen az akadémizmus korában elengedhetetlen volt, hogy az apró részletek harmonizáljanak egymással. Ezt a *Szépség* és a *Valóság* követi, ezek sajátos kombinációja kell ahhoz, hogy létrejöjjön a mű, az utolsó freskón pedig a *Képzőlet* repül két sason.

⁹ TVERDOTA György, *A Kozmosz éneke. József Attila szonettkoszorúja*, Jelenkor, 2020/10, 1126.

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

Franzstadti Demokritus

(Részletek)

FILEP TAMÁS GUSZTÁV (1961) Budapest

„Láttatnak a dolgok nagy részint
kicsinyeknek, de nagyobbakról
való elmélkedésre adhatnak okot.”
Hermányi Dienes József

AZ EMBER IS LÓ¹

Szüllő Géza, a felvidéki magyarság talán legtehetségesebb politikusa az első bécsi döntés, Dél-Szlovenszko visszatérése után többször utalt rá, hogy révbe kormányozta a hajót, politikai pályáját befejezettnek tekinti – nem tudta, hogy milyen feladatok, szerepek várnak még rá. A második világháború éveiben több rövid cikket írt, főképp a Pesti Hírlapba, de a Magyar Nemzetbe is, amelyekben ifjúkorát és történelmi személyiségekkel kapcsolatos emlékeit idézte föl, kimondottan azzal a céllal, hogy az új nemzedékkel megértesse egy sokat csepeült korszak szellemét, társadalmi szokásait. Megírta például, hogy Magyarországon a fogalom szaktudományos értelmében sohasem volt feudalizmus, hogy a katolikus Néppárt nem azért alakult meg, hogy megállítsa az időt, hanem például azért, mert vezetői meg akarták óvni Magyarországot attól, hogy a manchesterizmus vakvágányára fusson: borítékolható volt, hogy a nemzetközi versenyben alulmarad. S még sok egyéb apróságot, amit jobb esetben a történettudomány is újra fölfedezett – ötven év múlva. Továbbá képtelenségnek tartotta az osztály nélküli társadalmat, hiszen a társadalom éppen rétegződés folytán jön létre. Hiszen az arisztokrácia, a „magas dzsentri” és a fertálmágnások „klasszisa” között is éles volt a különbség.

Halász Gábor 1941-ben adta ki Justh Zsigmond naplóját, ami alkalmat adott Szüllőnek arra, hogy az író – neki persze Zsiga – kifinomult alakját is fölidézzé. A származására és lelkére egyaránt „nemes” Justh alkata és művészete szerinte ebben a könyvben jobban érvényesül, mint a regényeiben. Az új generációk számára különösen tanulságos, amit a világvárossá váló Budapestről ír. Mindazonáltal az író habitusát sohasem érezhetik azok, akik nincsenek tisztában a régi felföldi vármegyék életével, különösen Justh osztályos társaiéval. Nem értheti meg Justhot, aki nem tudja, hogy Turócból

származott, olyan világból, amelyben a két stavnyicskai egybeépített kastély úrnői, a Révay nővérek négyesfogaton hajtottak át egymáshoz.

Volt, aki ezt a szokást a fővárosban is életben tartotta. Cziráky országbíró (itt nyilván Cziráky János grófra, a főrendiház másodelnökére, tárnokmesterre, a magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagjára gondol Szüllő – az országbírói címet nem fogadta el, noha akár családi örökségnek is tekinthette volna; már az apja is országbíró volt) a későbbi (és mai) Kossuth utca sarkán álló palotájából szintén így vitette át magát a Ferenciek terére, a Magyar Királyi Kúriába, amelynek az elnöke volt. Ezen akkor nem ütközött meg senki. Mindazonáltal az új közlekedési rend és szokások kialakulatlansága folytán számos csetepaté tört ki a fővárosban lovasok és gyalogosok között.

Szüllő mindig igyekezett több oldalról látni, látatni a történéseket, személyiségeket, folyamatokat. Cikkéből kiderül: azt, hogy a magyar „lovas nemzet”, nem elavult közhelynek gondolta, hanem olyan ténynek, amelynek még az ő korában is voltak következményei. A lovas nemzetek lenézték a gyalogosokat, ami átszármazott a modern társadalomra, ahogy azt például a huszároknak a bakákkal szemben való fölülnyes föllépése is bizonyítja.

Ennek kapcsán idéz Szüllő egy alkalmi, a társadalmi különbségeket is fölvillantó pengeváltást a századforduló előtti idők Budapestjéről:

- A lovas:
– Az egyik őszám Mohácsnál esett el!
A gyalogos:
– Tudom. Tomori alól lőtték ki.

SZOLIDARITÁS

1944 júniusának első napjaiban vitték el a mezőkeresztesi és környékbeli zsidókat, a szakirodalom szerint a miskolci gyűjtőtáborba. Elszállítá-

suk napján a gettóként szolgáló, már néptelen fatelepen apám egy elhullajtott sárga csillagot talált, és kitűzte a mellére. A 13. évében járt akkor.

Nem kérdeztem meg tőle, mit keresett aznap a fatelepen. Valószínűleg a barátját, Klein Tibort, a görbe lábú újságkihordót. Nagybátyám most megerősítette, hogy Klein „Csibunak” a megelőző napokban apám meg ő viszontszolgálatot végeztek; a gettósításig ő vitte nekik az újságot, a telepre – arra már nem emlékszik, ki kellett-e cselezniük az őrséget, vagy átengedték őket – ők szállították neki a híreket. Barátságuk alapja a futballrajongás volt.

Bár mellékszál, bizonyára nem érdektelen: Klein „Csibu” a nyilasoknak drukkolt. Nyilván nem az antiszemita, hanem az „osztályharcos” programjuk miatt. Komolyan vette Szálasiék szociális követeléseit, és valószínűleg nem appercipálta, hogy azoknak, ha beteljesülnek, ő maga nem tartozik majd a kedvezményezettjei közé. Klein Tibor nevét nemrég kerestem Ráv Slomo Paszternák *Miskolc és környéke mártírkönyve* főcímű munkájának a mezőkeresztési deportáltak névsorát tartalmazó listájában. Megtaláltam, a 220. oldalon.

Apám vagy már ott, vagy hazafelé ballagva persze rögtön csendőrkéze került – vagy a németek kezébe, ez már kideríthetetlen. Úgy rémlik, Wehrmacht-katonák is voltak akkor Mezőkeresztésen, a deportálásban segédkező csendőrök pedig nem helyiek voltak. (A keresztési csendőrország alig négy főből állt, a főrendezők esetleg attól is tarthatnak, hogy ezek négyen esetleg nincsenek eléggé elenséges viszonyban a helyi zsidókkal. Ügyük azelőtt kevés lehetett egymással.)

Akár így, akár úgy, világos volt, hogy a Dávidcsillagot viselő gyerekeknek, akár mint maradt is el a csoportjától, a miskolci gettóban a helye. Gyorsan el kell vinni a többiek után!

Tudott apám magyarul, jobban, mint én, s amennyit kellett, németül is beszélt. Mindkét nyelven kifejezhette azonosságát; persze egy szavát sem hitték el. Isteni szerencse, hogy az egyházközség gondnoka – talán Fekete László, Fekete Gyulának, az írónak, úgy tudom, a nagybátyja – éppen akkor éppen arra járt. Fekete kurátor mentette meg apámat fogvatartóitól; nagy nehezen megértette velük, hogy a gyerek nem zsidó, hanem a református nagytiszteletű úr fia.

Miért vagyok biztos abban, hogy mindez így történt, nem pedig utólagos konfabuláció?

Többek között azért, mert apám nem volt hajlandó azt állítani: a sárga csillagot szolidaritásból tűzte volna föl.

Amikor először szóba került, gyerekkoromban, ezt mondta: „Mert érdekesnek találtam.”

Évtizedekkel később reménykedve rákérdeztem, biztos-e, hogy nem azonosulni akart-e – önkéntelenül bár – az üldözöttekkel. Akkor is nagyjából ezt mondta: „Érdekesnek találtam.”

Nem tudhatta, hogy Klein Tiborékat hová és miért viszik el; azt sem, hogy a több száz személyből csak néhány ér majd haza. Tehát hogy halálraítéltekkel vállalhatja az azonosulást.

Azonban az, hogy egy kiskamasz, aki (református lelkészgyerek és debreceni kollégista lévén) az Öszövétség ígéinek közegeiben nő föl, és – bár a lehetséges következményekkel nem számolva – szándékosan vállalja az egész község, hivatalok és hatóságok előtt a kiszolgáltatottakkal és megbélyegzettekkel való hasonlóságot – nem lehet pusztán véletlen.

Tudatos vagy latens: mégis szolidaritás.

KATONATISZTLÍRA

A Zách utcai laktanya alakulóterén tettem katonai esküt többszázadmagammal 1982 tavaszán, az erről szóló dokumentumot a körletben írtuk alá. Ha valaki azzal henceg, hogy ő az ünnepi alkalom alatt végig befogta a száját, tehát soha nem kötelezte el magát a Magyar Népköztársaság élete árán való megvédelmezésére, ne higgyen neki senki. Az ünnepélyes eskütétel maga csak afféle kamuflázs; ami számít, itt is a papír volt. A szó elszáll, gondolom, azóta már az írást is kidobták a szemébe. (Tudomásom szerint a *Népköztársaságra* tett eskünk érvényes volt az utóbb kikiáltott *Köztársaságra* is. Furcsállom, hiszen e kettő nagyjából ellentétes egymással.)

A Zách utcából a Hátországvédelmi Egészségügyi Alakulatok Országos Parancsnoksága Mozgósító Törzsének a budai tiszti kórház parkjában álló egyik épületben működő alosztályához helyeztek. (A főnökség, hogy civil módra fogalmazzak, a Honvéd Központi Kórházban volt, Pesten.)

Szabó Miklós őrnagy, a budai parancsnok az első alkalommal megkérdezte, mit csináltam azelőtt. Bizonyára megmondtam, hogy nemrég még az Állami Könyvterjesztő Vállalatnál dolgoztam egy rövid ideig, mindenesetre – említettem meg kötelese szerénységgel – költő vagyok.

Nem kellett volna.

Szabó őrnagynak felcsillant a szeme: milyen jó, éppen közelgő április 4., a felszabadulás napjának ünnepe, írhatnék egy verset erre az alkalomra, amit a két alosztály közös ünnepségén, a bugyi egészségügyi bázison mondanék el.

Azt hazudtam, hogy ehhez ihlet kellene, az meg vagy jön, vagy nem.

Sebaj – így az őrnagy (ha már a vers került

a célkeresztbe) –, akkor mondjam el másét. Keressek valami alkalomhoz illőt.

Ez elől már nem térhettem ki. Azzal nem merem előhozakodni, hogy sosem voltak színészi ambícióim. Nagy nehezen kiválasztottam „valami alkalomhoz illő”, de mondható orosz verset. Nem április 4-ről szólt ugyan; elvont, transzcendentális maszlag volt a „vörös lovasról”. Most innen nézve akár kétértelműnek is nevezhetném. Azonban hazudnék, ha azt mondanám, ezért döntöttem mellette; egyszerűen rövid volt, ritmikus, s legalábbis a magyar fordítás formailag hibátlan. Azt sem tudom fölidézni, mit gondoltam akkor pontosan április 4-éről. Részletes ismereteim nem lehettek még arról, mit műveltek a civil lakossággal Malinovszkij és Tolbuhin marsall meg Petrov hadseregtábornok katonái, de Hetei Sanyi bácsit, apám unokatestvérét, akit régiója egész férfinépével deportáltak a Szovjetunióba, ismertem. Kálváriajárásáról jóval később maga is beszélt Sára Sándor *Csonka-Bereg* című filmjében. Rémlik, hogy Sanyi bácsi édesapja '44 őszén már túl volt a meghatározott korhatáron (a 18–50 éveseknek – egy másik verzió szerint a választóvonal 55 év volt – kellett jelentkezniük málenkij robotra), kvázi önként ment, hogy ne hagyja egyedül a fiát. Ott maradt valahol Ukrajnában.²

A vers tehát megvolt, de időszükében csak téltúl tanultam meg. Amikor mondtam a főfőnöknek, Mózes Gábor alezredesnek, hogy a biztonság kedvéért a kezemben lesz a könyv, rávágta: Nem jól! Aztán belenyugodott. Valószínűleg nem tartozott különben a legpuhább katonák közé; vagy tíz évvel korábban részt vett a vietnami békemisszióban. Ez nem volt életbiztosítás, bár úgy tudom, csak két magyar katonatiszt utazott azon a helikopteren, amit rakétával lelőttek.

Szerencsésen keveredtünk ki a slamasztikából. Utána valószínűleg egy évre megfeledeztek addig rejtett, most azonban lávaszerűen felszínre törő előadó-művészeti adottságaimról, mert a november 7-i ünnepségen való részvételt megszűntem. Aztán újra eljövendett április 4., és nekem torokmon akadt a szó, amikor az alezredes berendelt magához a Központi Kórházba, megkérdezni, milyen verset fogok elmondani. Nyilván nem határozott fellépésem, hibátlan testalkatom, férfias orgánomom tett alkalmassá erre a szerepre, inkább az, hogy a két alosztály három-négy sorkatonájából én voltam az egyetlen, aki hallott már valamit arról, hogy mi a vers. Néhány nap türelmét kértem.

Ott motoszkálhatott már bennem akkor is az azóta nagyra nőtt kisördög, mert Csoóri Sándor egyik legszebb versét, szülőföldvallomását tanultam meg április 4-ére.

Amikor legközelebb ott jártam a Központi Kórházban, az alezredes megint beintett a szobájába. (Ehhez nem kellett külön átmennem a Királyhágó utcából a Károly Róbert körútra. Sorkatonai szolgálatomból tetemes időt töltöttem az akkori Budapesti Közlekedési Vállalat 4-es viszonylatán, olykor tiltott könyveket olvasva; négy hosszabb ideig tartó, tábori kórházak fölállítását gyakoroltató, Jászberényben, Újszászon, Bugyiban és környékén tartott e. ü.-gyakorlaton kívül két-háromnaponként kellett áthordanom a postát, parancsokat az egyik alosztályról a másikra.)

– Megvan a vers?

– Jelentem, igen!

– Mi a címe?

– *Idegszálaival a szél.*

– I-deg-szá-la-i-val a szél... – fürkészte az alezredes maga elé meredve a világegyetem titkait. Rám emelte a tekintetét, s katonásabban:

– És mennyiben forradalmi ez?!

– Jelentem, inkább hazafias!

– Inkább hazafias – mélázott el. – Az is jó.

Az ünnepségen kissé feszengve vártam, mikor szólít ki a két alosztály tisztjei, polgári alkalmazottai, *kípái* (kinevezett polgári alkalmazottai, ez a sima polgárinál magasabb fokozat volt) és sorkatonái elé vallomástételre Mózes Gábor alezredes.

A katarzis azonban elmaradt. Túl voltunk a bozozáson, talán már csak mi, honvédek maradtunk ott mosogatni, amikor Mózes félrehívott, s összevont szemöldökkel megkérdezte:

– Miért nem mondtad el a verset?

– Jelentem, alezredes elvtárs nem szólított az ünnepség alatt.

– Nem? Akkor rendben van.

Nem tudom, hogy pontosan mikor kezdődött el a Csoóri Sándor elleni perzekúció. Ha nem tévedek, közvetlen, nyilvános válfaját Duray Miklós *Kutyaszorító* című, Amerikában megjelent, Magyarországra példányonként becsempészett könyvéhez írt előszava váltotta ki. A könyv más-más források szerint 1982-ben vagy 1983-ban jelent meg. Duray '83 elején éppen börtönben volt. Csoóri azonban legkésőbb a Charta 77 melletti nyilatkozat óta informálisan nem minősült kósernek.

Nota bene! Nem láttam nyomát a szakirodalomban, ezért álljon itt: 1977 végén (vagy '78 őszén?, mindenestre borús idő volt) a magyar belügy valószínűleg máshol is felvilágosító órákat tartott a középiskolás diákoknak. Az biztos, hogy hozzánk, a budaörsi gimnáziumba beállított két jóváágású és jól csevegő, a diákság nyelvezetét ismerő fiatal rendőrtiszt civilben; legalábbis a mi osztályunknak határozottan adták elő, hogy nálunk az országban min-

den rendben van, csak pár tucatnyi közepes képességű értelmiségi akarja visszaforgatni a történelem kerekét. Kiadtak ugyanis egy nyilatkozatot a szocializmus ellen, a cseh Charta mozgalmat támogatják benne, mindent vissza akarnak venni a néptől. Egyetlen nagy tehetség és megtévedt bárány van köztük, Kocsis Zoltán; ők sem értik, hogyan került oda, de a művész, miután felvilágosították, hogy a reakció behálózta, visszavonta az aláírását. (Ezt erősen kétféle, Kocsis jellemével, tartásával nem fér össze. Lehet, hogy rossz hírbe akarták keverni?) Ez volt talán a korszak első ilyen típusú dokumentuma, a szellemi elit 34 tagja írta alá, de a középiskolások ezeket a neveket nemigen ismerhették, a tiszték pedig elhallgatták.³ (Én ismertem a névsort is, a szöveget is. Bementa a müncheni magyar rádió.) Olyan hatásos volt, amit vendégeink előadtak, hogy úgy éreztem, sikerült a rendszer mellé állítaniuk a diákok közül az esetlegesen megtévedteket vagy ingadozókat is. Az a lány, akibe (viszonzatlanul) szerelmes voltam, kicsit számon kérően, kicsit megbocsátóan nézett rám, hogy lám, jól rám pirított a népi demokrácia.

Visszatérve az alezredeshez: azt gyanítom, nem Csoóri Sándor volt a legkedvesebb költője. Ha tévedek, és mégis, abból sem következik, hogy a legalább másfél évtizeddel korábbi vers címe alapján azonosítani tudta volna a költőt. Továbbmegyek: arra sem vennék mérget, hogy olyan kifinomult ítézőképességgel bírt volna ideológiai kérdésekben, amellyel kikalkulálhatja: a Magyar Honvédség ünnepélyei számára Csoóri-versek nincsenek rendszeresítve. Ám ki tudja, milyen fejtágítókon való részvételre ítéltettek az akkori tiszték? Akik egyébként hallgathatták a Szabad Európa Rádiót is. Hogy hirtelen amnézia lett-e úrrá Mózes Gábor alezredesen, avagy éppen ellenkezőleg, az éberség, hogy véletlenül nem szólított-e ki középre, vagy tudatosan, sosem fog kiderülni.

A rendszer fennállásának egyik biztosítéka az volt, hogy semmit nem lehetett biztosan tudni.

Most talán máshogy van. Vagy nem?

EGY TUDÓS PARTIZÁNÉRŐL

Amikor az 1980-as évek második felében a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesüléséhez kerültem, Bernát György volt az elnökünk. Az Egyesülés régebbi dolgozói körében, hogy eufemisztikusan fogalmazzak, nem volt népszerű ember, bár tény: ekkori funkciójából nem következett, hogy súlyos károkat tudott volna okozni a könyvszakmának. Gyanítom, korábbi évtizedeire, amikor

is az Akadémiai Kiadó és az Akadémiai Nyomda igazgatója volt, ez utóbbi nem áll. E feladatkörök betöltésére valószínűleg nem 1944 előtti gyógyszerészyakornoki, majd a háború utáni vegyészeti teljesítményei tették alkalmassá, inkább talán a Magyar–Szovjet Baráti Társaságban betöltött vezető pozíciói – ez utóbbiakra viszont nyilván partizánmúltja predesztinálta, meg az, hogy a szovjet hadsereg tagjaként vonult be a trianoni Magyarországra. (Ezeket a foglalkozási adatokat az *Új Magyar Életrajzi Lexikon*ban találtam meg róla, illetve ott ellenőriztem, amit eleve tudtam.)

A könyvesek nagy lóditónak tartották, bár az igazat megvallva, ezt rurálisabb kifejezéssel jelölték.

Úgy emlékszem, nekem 1985 tavaszáig egyszer sem kellett egy helyiségben tartózkodnom vele – esetleg a kötelező november 7-i hivatalos ünnepségeken –, akkor viszont utánam jött Lembergbe, ahol Morvay Laci bácsival magyar könyvkiállítást rendeztünk „felszabadulásunk 40. évfordulója” alkalmából (részben ürügyén: a könyvek, azok kivételével, amelyeket helyi magyar tolmácsunknak ajándékoztunk, elvileg bekerültek a város – középkori magyar nevén Ilyvó – valamelyik közgyűjteményébe). Nos, korábban tehát nemigen beszéltem vele, s kicsit tartottam is attól, hogy vagy másfél napot együtt kell töltenünk. Tudtam, szereti partizán-történetekkel traktálni társaságát; ezek közül csak a legépeletesebbet hallottam másoktól – vagy talán csak nem emlékszem többre? –, ez pedig arról szólt, milyen ötletesen oldották meg tápanyagbevitelüket a partizánok, amikor már semmilyen egyéb elemőzsiájuk nem volt a vadsósokán vagy mifenén kívül. Gondolom, az Alacsony- vagy a Magas-Tátrában, merthogy Bernát elvtárs a szlovák nemzeti felkelés idején ott dekkolt a hegyekben, elbeszélése szerint kétszer hasznosították a fent nevezett zöldséget: megették, aztán ujjukat ledugták a torkukon, kihányták, majd a terméket újra elfalatoztatták.

Kollégáim, akik régebben ismerték, sokat élcelődtek elnökünkön, én azonban itt is igyekeztem méltányosságot tanúsítani. Olyan, amilyen, ez már így van – gondoltam, talán mondtam is a többieknek –, de ha egyszer köztudott, hogy az ünnepelt és neves (s *Várj reám* című megzenésített verse révén nálunk is népszerűvé vált) szovjet író, maga Konsztantyin Szimonov írt novellát Bernátról mint partizánról, nem kell azzal gyanúsítanunk az öreget, hogy minden történetét az ujjából szopta!

A lebergi találkozást azért elengedtem volna. Mi Laci bácsival fölépítettük a kiállítást, a hivatalos megnyitóra pedig elnökünk is megérkezett Lembergbe. (Másnap éjjel közös kupében utaztunk

haza, s nem sokkal később Zöld Feri, az Egyesülés igazgatója mesélte, hogy Bernát gyanakvóan megkérdezte tőle: Miféle ember lehet ez a Filep Tamás? Hát a családja? Képzeld, itthon a szülei kijöttek elé a pályaudvarra!)

Akkori tudatom szerint életem feszültebb periódusai közé tartozott az a másfél nap, amely Bernát elvtárs közelében pergett le. Ma már derűsebb emlékeim közé számítom, hogy például az ukrán kollégákkal elfogyasztott reggelinél egy igazi partizán, a munkásmozgalom régi, rettenthetetlen és merev harcosa, Zsdanov fordítója volt a tolmácsom.

Hazaérve, a „Le az előítéletekkel!” jelszavát lobogómra tűzve fölkutattam az Egyesülés könyvtárszerű kiállítási gyűjteményét a Szimonov-novella után. Megtaláltam! *A Magas-Tátrában*, ez volt a címe. Szépen le volt benne írva, hogy Bernát „doktor” hogyan menti meg a sebesült partizánokat, hogyan rejtegeti csapatát két hónapon át egy hegyi kunyhóban (miközben kőhajításnyira tőlük német járőrök vonulnak, s éppen rájuk vadásznak), hogyan szerez ételt (lencsét és lovat), hogyan őröl gyógyszert fakéregből, mert egyébként nincs egyéb orvossága 15 gramm mangánnál. Hogyan amputál bicskával, ollóval, asztalosfűrésszel narkotikum nélkül, míg mind meg nem menekülnek.

Igazán derék dolog volt – gondolhattam volna.

Tudnillik ha a Szimonov-novella harmadik vagy negyedik bekezdése nem így szól:

„Szórol szóra leírtam mindazt, amit elbeszél, és az, amit most itt olvasnak, pontos rögzítése csupán Bernát doktor elbeszélésének, amelyet 1945 februárjában hallottam a szlovákiai Krompachy faluban.”⁴

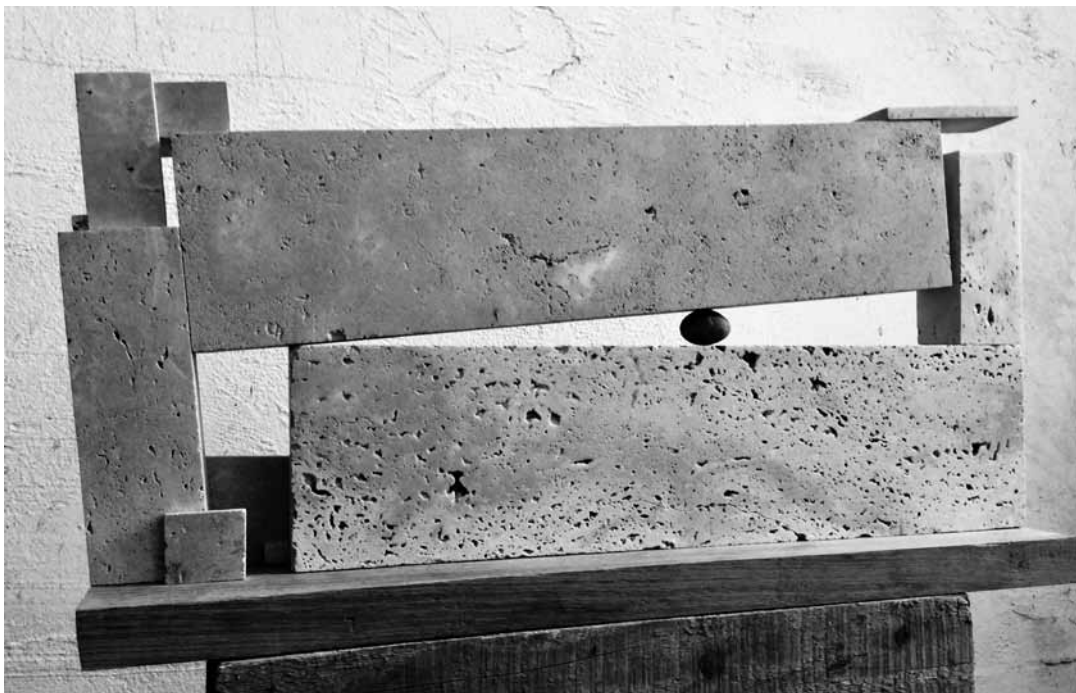
JEGYZETEK

¹ Vö.: Csurka István: *A ló is ember*, Szépirodalmi, Budapest, 1968.

² Hetei Sanyi bácsi ennyit mond apjáról a filmben: „Megállott a vonat, és beszóltak a kupéba, hogy aki beteg, menjen ki. Na, édesapámnak a testvére beteg volt, és kisegítette, hogy gyűjjön vissza énhozzám. De út vissza nem engedték, akkor én menni akartam öhozzá, akkor az orosz puskatussal mellybevágott, és én visszaestem, és az ajtót becsukták. Többé nem láttuk egymást.”

³ Bence György filozófus, Csalog Zsolt író, Csoóri Sándor költő, Dalos György író, Donáth Ferenc közgazda, Donáth Péter festőművész, Eörsi István író, Erdélyi Ágnes filozófiatörténész, Fehér Ferenc esztéta, Fodor Géza esztéta, Haraszi Miklós író, Háber Judit szociológus, Heller Ágnes filozófus, Jánossy Ferenc közgazdász, Kardos Júlia vegyész, Kis János filozófus, Kenedi János kritikus, Kocsis Zoltán zongoraművész, Ludassy Mária filozófiatörténész, Márkus György filozófus, Márkus Mária filozófus, Mészöly Miklós író, Nádas Péter író, Pap Mária nyelvész, Petri György költő, Pór Péter irodalomtörténész, Radnóti Sándor kritikus, Réz Pál irodalomtörténész, Sós Vilmos filozófus, Szabó Miklós történész, Tordai Zádor filozófus, Vajda Mihály filozófus, Várady Szabolcs költő, Vezér Erzsébet irodalomtörténész.

⁴ Brodsky Erzsébet fordítása. A településnév helyett nyilván helyesebb lett volna Korompát írni.

SZÉKÓ GÁBOR, Prés, é. n., mészkő, 61x32x15 cm

FALUSI MÁRTON (1983) Budapest

FALUSI MÁRTON

Menedék a Névben

Léka Géza: Dzsó!

Pilinszky emléktáblája alatt kezdődött az egész. Tizenhárom lehettem, vagyis huszonhat éve. Ha rázsgömbjéből akkor egy boszorkány megjósolja, hogy a költő, aki kerekén annyi idős volt, mint most én, és a szonettírás vagy a rímelés technikáját Utassy-versek példáival magyarázza nekem, egyszer majd munkatársam, később utódom is lesz a Hitel folyóirat szerkesztőségében, ijedtemben legurultam volna a Belvárosi Ifjúsági Ház alagsori klubszobájába vezető lépcsőn. Sokat beszéltem erről az időszakról, ezúttal sem mehetek el szó nélkül mellette, ha Léka Géza hosszú ideje várva várt verseskötetét vonom kérdőre. Előző verseskönyve, a – kimondani is szédítő – húsz esztendeje, érettségim évében publikált *Visszajársz a Hegyre* hódította meg a *Dzsó!* legjobb alkotásairól is felismerhető költői magaslatokat, értékeket. Visszajárni? Miért fordul vissza a költői én, miért nem szalad inkább előre, az ismeretlenbe? De hiszen a múlt is ismeretlen, idegen tartomány, és több újat tartogathat, több reménnyel kecsegtethet, mint a jövő. Meg is kell küzdeni érte. Esszéi, kritikái és különös családragénye (*Árva ragyogás*) egyaránt megmutatják, hogy három, egymással szervesen összefüggő világképre illeszkedik a Léka-életmű: táncos édesapjától, az Állami Népi Együttes alapító tagjától az autentikus paraszti kultúra egyetemes esztétikáját, mesterétől, Utassy Józseftől a költői szemléletmódot, a poétikai iskolázottságot, sőt magát a dikciót, Sinka István balladáiból pedig a témakezelés közvetlenségét sajátította el.

Ha azonban a magyar irodalomtudomány világos, ám valamennyi költői alkotást egy csapásra közönybe fullasztó terminológiáját alkalmazva annyit állítunk Léka Géza poéziséről, hogy vallomásos énlíra, nem állítunk semmit. A vallomásos énlíra ugyanis a többé-kevésbé stabilan rögzített szubjektum helyzetét, valamint az abból a pozícióból érzékelt és megítélt világot feltételezi. Ilyen képlet a természetben persze nem fordul elő – már csak azért sem, mert a képletek nem a természet, hanem a descartes-i vagy husserli tudat szülöttei –, tehát Léka Géza egyes szám első személyű megszólalója is kötetről kötetre, versről versre más és más; szükségképpen mesterséges konstrukció, azaz szerep. Nem tudnám megmondani, de megírni sem tudnám, hogy az a személy, aki (akkor még) negyvenes éveinek elején egyik cigiről a másikra gyújt, piros nagyfröccsöt rendel a Grinzingiben, Sinkát és Utassyt szaval fejből, fejét ingatja a vele szemben ülő kisfiú kéziratkötegei fölött, milyen lehetett valójában, hiszen valójában szinte biztosan nem volt, csupán az én képzeletben él, miként arról a kisfiúról, akinek (akkor még) kólát kért, ugyanígy nem tudom, milyen kapcsolatba hozható e sorok szerzőjével, ha bármilyen kapcsolatba hozható egyáltalán. Holott nagyon is hozható, csak éppen összemosni nem szabad őket, s ezzel el is érkeztünk a költői valóságérzékelés *sine qua non*-jához, a metaforához, amely képessé tesz bennünket arra, hogy két dolgot lényegi különbségükben azonosítsunk. Predikátumok és kopulák nyelvfilozófiai tudálékoskodásait mellőzve efféléről beszélgethetett a férfi és a kisfiú ott, ahol égve hagyták a folyosón a villanyt, és valaki vérét ontották.

Léka Géza költői szubjektuma minden műfajban ugyanarról beszél, ám az igei személyrag megtévesztő leple alatt a beszélő sohasem ugyanaz. A prózák és a versek főhősei, az apai nagymama, az édesapa, Utassy József és Sinka István egy bizonyos, a mítoszok reflektálatlan történeteiben létező – hajdanán istenek által megszemélyesített – érték kategória megnyilvánulásai, akiket az eszmélkedő gyerek és a gyerekkorára ráeszmélt felnőtt (a „megöszült fiú”) szerepeit magára öltő lírai én lát el szakrális attribútumokkal, s láttat ezzel egyidejűleg – a témakezelés közvetlenségéből adódóan – profán tárgyilagossággal. A korábbi kötetből az újba átemelt költemény is így végződik: „Palócföldem / díszpolgára lettél, / te pogány szent, te: / Utassy Dzsó Jóska”. Pogány szent vagy szent pogány: egyre megy, elvégre a privát vallásként megszilárduló hitek mintái a népi hiedelmek. A 20. és a 21. század törvényes szellemi örökségeiben elszegényedett, azokra tehát kiéhezett gyermekei akarva-akaratlanul is egy magánmitológia rabságába esnek. Léka a személyek mellett a he-

lyeket, Bánrévét, Zugligetet, Zuglót is bevonja az istenélmények és a pokoljárások körébe. Mi egyebet tekintünk mércének, mint amit ránk testált vagy amivel kistafírozott a sors? Ha pedig mindez nem magától értetődően természetes többé, csakis a költészet elbeszéléseiből kristályosítható ki. Léka Géza költői programja már *A Diósárok úton* megfogant: „Nincs más utam. Időm sincs a mába. / Visszahordom anyámhoz, apámhoz. / Megadatik végre, valahára / fűtyülnöm rá, ki ölel, ki átkoz”.

Utassy József apaképe a hadiárvaság drámája rajzolt erős kontúrokat. A *Gyászdoboz* őrizte földi és lelki maradványainak hiányát: egy lereszelt karikagyűrűt, negyedkiló kristálycukrot, ceruzát, radírt, borotvát, zsebórát, valamint a minszki katonaoorvos levelét. Az Utassy-költemény ellenpontja a *Meghaltam apám dalában* – még a 2002-es kötetben –, amely Léka beszélőjének apaképét az állandó jelenlétben tanúsítja. Az édesapa – a gyermekét az Úr parancsára feláldozni kész, bibliái Ábrahámot imitálva – a művészi hatáskeltés oltárára helyezi fiát: képzeletében elsiratja, hogy Huszárik Zoltán *A Piacere* című filmjének betétdala, a *Porondos víz martján* hitelesen szólhasson az ő előadásában. A történetről a gyermek szemszögéből értesülünk, akihez büntudat gyötörte apja hazatér. A lírai hős, a gyermek pedig oda tér vissza, arra a helyre – a Mórijjá hegyére –, ahol nemző apja a népművészet katartikus erejével újra és újra feláldozza őt. A vers „tetszés szerinti”, recitálós, áthajlásokkal gördülékennyé tett formája szabad vers, a gondolatrítmushoz igazodik; a rövid és a hosszú sorok szabálytalan váltakozásában kibontakozva Léka Géza költészetének legeredetibb, legsajátabb típusát állítja elő, amely igazán az új kötetben él gazdag lehetőségeivel. Miként az alapszituáció is itt élesedik; a megszólaló először itt merészelt a hegyről a mélybe tekinteni, vagy a mélyből felkiáltani. Lélektani ez a szituátság, még a lélekbúvár kifejezés is megkockáztatható, illetve a költészet önismereti tréningként való alkalmazása, ami mindazonáltal veszélyes terep. Vajon a személyes megérintettség képes-e közösségi élménnyé nemesedni az olvasás során, s az önéletrajzi elemek szert tesznek-e általános érvényűen megosztható tapasztalatokra, számíthatnak-e közérdeklődésre? Ismeretes, hogy a keresztény filozófia az atyához való megtérés, a freudizmus pedig az apagyilkosság motívumára épül. A Léka-költészet legnagyobb tétje, melyet a magaslati pontokon sikeresen mozgat, hogy a modernitás egyik feszültségkeltő ellentétpárja, a feloldódás az apai princípiumban és az apai princípium teljes elutasítása közül valamelyikre esik-e a választása, vagy elkerüli-e a választást mint didaktikus retorikai műfogást, s fenntartja a kibékíthetlenség, az engesztelhetlenség állapotát.

Ne tévedjünk, a *Dzsó!* című kötet nem emléket állít a mesternek és barátának, hanem azt az apaképet, amelyet már korábban is versek, tárcák, esszék finomítottak, a mester, sőt a mitikus Mester alakzatává transzponálva kimozdítja a bálványozás és a bálványdöntés, az istenábrázolás és az ikonoklasmus egyértelmű koordinátáiból. Azáltal lép túl az egyedini, emelkedik felül az egyéni keserveken, hogy a kötet cím az önmegszólítás performatívumaként működik, nem pedig mnemotechnikaként, amely régi anekdotákat elevenít föl nosztalgikus hangulatban. Vannak persze a könyvben inkább e nosztalgiára rájátszó, ötletes, ám az aktualitás korlátait át nem hágó darabok, mint a *Legenda*, a *Temetési mormoló*, *Az áruló*, a *Zuglói földrajz* vagy *A díjakról*, ám a szövegkörnyezetükben végső soron ezek is funkcionálisak. Legtöbbször azonban a valamennyi vers felütésében invokált „Dzsó, / öreg Dzsó” figurája az egykori, valóságos személyt és a beszélő önmegértését segítő, fiktív karaktert egyaránt életre kelti.

A *Vers nélkül*, a nyitó mű rögtön színre viszi a költői én személyiségkonstrukciójának elidegeníthetetlen összetevőit: a létezők nagy láncolatába – tulajdonképpen a hagyományba – őt bekapcsoló megszólítottat, a költészetet mint nyelvi cselekvést és társadalmi gyakorlatot, valamint a megszólaló és a megszólított lelki közösségét földrajzilag objektíváló Palócföld tájait. Léka Géza stílusának feltűnő ismérve, hogy a földrajzi nevek, a tulajdonnevek nem leíró jellegűek, nem az egyes eseményeket hivatottak dokumentálni, hanem hangalakjuk, ritmusuk referencialitás nélkül is bizonyos tudattartalmakat fejez ki. Ezt hívom a témakezelés közvetlenségének, mert az egyetlen konkrét létezőt jelölő nevek a poézis energiamezején általános síkra tevődnek át: „[...] ordítanád a fülembe / ezerszer, míg át nem buknék a Bükkön, / át Nádasdon, Járdánházán, Csépányon / és Arlón, s amint leszédülnék Ózdig, / berúgnád előttem a tonnás gyárkaput”. Amit a lengyel filozófus, Michał Paweł Markowski – Derrida nyomán – „az individuum és az alany dialektikájaként” határoz meg (*A kíváncsiság anatómiája*), vagyis a névbe egyszerre van kódolva, hogy pusztán nyelvi jel, „szemiológiai intézmény” és a megismételhetetlen identitás képe, „az autenticitás ismertetőjele”, mégis – Derridával szembeszegülve – általa találhatunk menedéket „a nyugati kultúra archívumában a létezés vélet-

lenszerősége elől”, Léka Géza Sinka István balladáiból meríti. Ekként mindnyájunk számára mást jelentenek az olyan nevek, mint a Bükk vagy a Hangony, valóságos helyszínek gyanánt mégis csak a lehető legközvetlenebbül megtapasztalhatók, és ugyanez áll a személynevekre is, sőt magára a lírai alanyra, aki nem Léka Gézaként nyilatkozik meg, noha éppen verseiben – csak és kizárólag verseiben – tarthat igényt arra, hogy valaki legyen: „ám vers nélkül senki vagy, dohognád, / döglött fogideg egy eldobott spirálon, / vagy annyi se, / még annyi se, / barátom”. A zárlat túlzó lefokozása, a durva önlekiicsinylés gesztusa ellentétébe fordul, hiszen a vers befejeződik, tehát beszélője végül felmutatja önmagát, a névben, a nyelvben és – tegyük hozzá – az autentikus hagyományban, a modernitás révén újraértelmezett archaikus paraszti kultúrában egyszerre elfedett és kitüntetett szubjektumot. Emiatt válik ugyanis jelentőssé a népköltészet, a népzene és a néptánc Léka poétikájában: közösség, egyén és tradíció viszonyrendszerének azt a modelljét követi, amelyet a folklór, de úgy, ahogyan azt a modernitás felfogja. Emiatt központi jelentőségű az *U. J. intelmében* megfogalmazott tételmondat: „az életedre esküdj, ne a dalra”. A „dal” életforma; átjárást enged, szabad elvonulást a nyelvből az életbe. Ezzel rokon eljárást figyelhetünk meg Sinka balladáiban: „a Korhány vizénél, Pusztapándon” (*Anyám balladát táncol*), vagy másutt: „Kölcshalom pusztán / szegény Sár Imrének, / jó lenne bizony, ha / egyszer már hinnének” (*Sár Imre sötétségben*).

A mester és az édesapa azok tehát, akik lehetővé teszik, egyúttal korlátok közé is szorítják a cselekvési autonómiát. Istenek és démonok. Föl sem magasztalhatók, el sem marasztalhatók. Erről tudósítanak, ezzel vetnek számot az olyan könnyörtelen, vallomásos költemények, mint a *Hazai pálya*: „azt hiszem, tönkretettem a / fiam életét, rebegte később, / a harmincéves Balogh Marcinak / a Corvin téri Csillóglóban”. Vagy *Az ajánlás mögött* meghúzódo, nagyszerű hasonlat arról, hogy a költészet enyhíti a kint, de nem hoz megváltást: „anyám halkan, / lopva jajdult: / Gézukám, / én nem tudtam, / hogy ilyen keserves / az életed, zokogta, / és nézte, pásztázta / a verset, a strófák / között áthúzó delejt, / ahogy szikráztak, / berregtek, akár / megőrült, lépcsőházi / relék”. De az is megrázó, hogy a költői én saját módszertanát is hajlandó kritika alá vetni, majd ezután is, csak azért is folytatni a munkát, tűzön-vízen át, árkon-bokron keresztül: „[...] azt mondta valaki a minap, / fejezzem be a Dzsózást, / hagyjak föl veled végleg, / már nem állsz jól nekem” (*Csak mustráltam*). Nem mérlegelés kérdése, mi áll jól, mi nem, ha egyszer „Dzsó” több is, kevesebb is, más is, ugyanaz is, mint a néhai költő, Utassy József.

A legemlékezetesebb versek is egy-egy cselekménynukleusból bomlanak ki, akár visszarevédenek a régvoltba, akár metaforikus álmodat vagy látomást jelenítenek meg. Előbbire példa *A nemzeti parkban*, amelyben nem történik semmi rendkívüli, tulajdonképpen még csattanóra vagy szójátékra sincsen kihegyezve, ám az elhagyott színpad, a szabadtéri pódium, az „elzsöllyesedett zombék”, a zenekar, a giccsbazárok, a legényes, a hortobágyi csárda és a Kilenclyükű híd motívumai asszociatív logika alapján összeszerkesztve, két ember kapcsolatán keresztül a múltban minden biztonnal mozgalmas, ígéretes, életteli világ kiüresedését érzékeltetik. A jelentéssűrítést lexikai és képi eszközökkel is eléri a költő, mert a „bönye”, a „szíjas ín” nyelvjárási vagy választékos szóhasználata keveredik a platina és a „fogatlan protézis” technicista kifejezéseivel, a híd mint építmény pedig a műfogsor analóg megfelelője; s míg az egyik a rossz ízű, megrághatatlan tápláléknak a hétköznapi létezését lealacsonyító következményét viszi színre, a másik a látványvilág mesterkelt, elidegenítő effektusait, amelyekhez az otthontalanság és a valami igazit helyettesítő, pótlékszerű élet képzetei társíthatók.

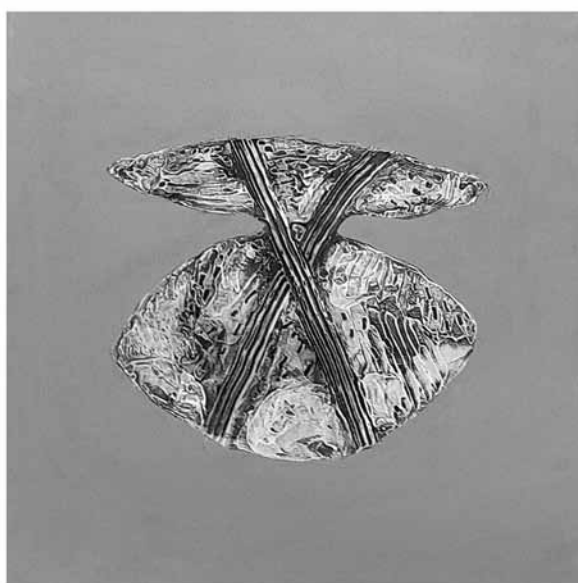
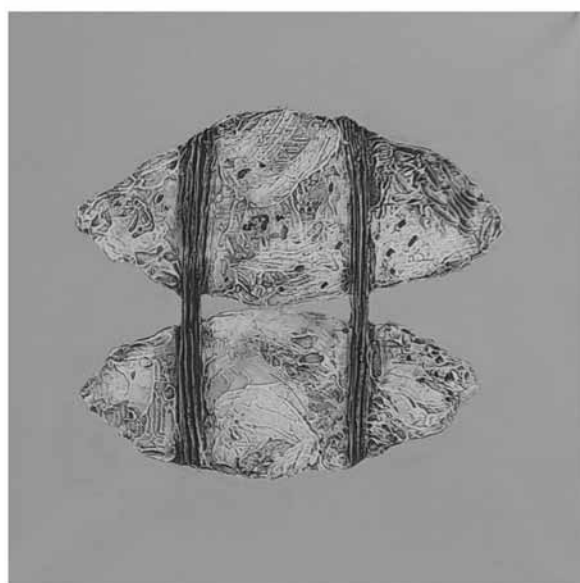
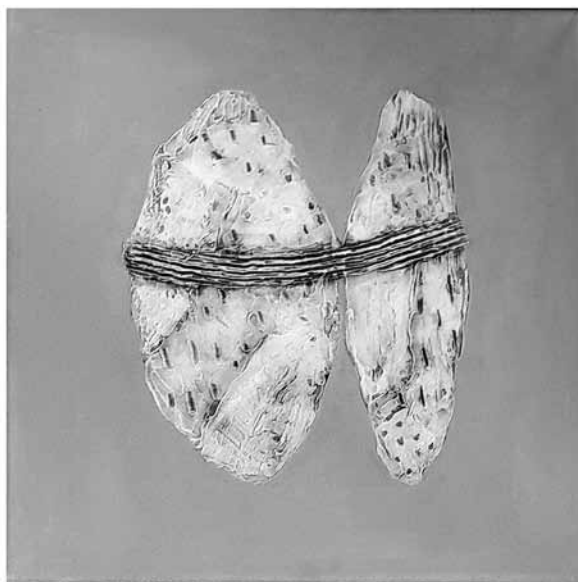
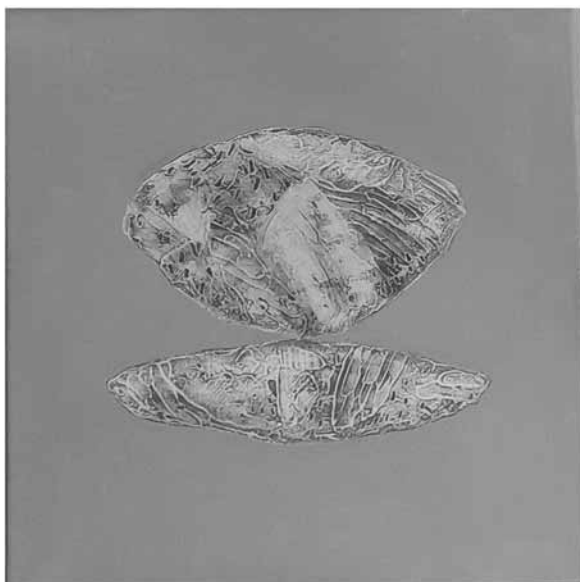
A látomásos szemléletmód kiemelkedő darabja, a kötet csúcspontja a *Bükkszenterzsébet*. Háromsoros, a gondolat ritmusához alkalmazkodó hosszúságú strófák takarékos nyelven mesélnek el egy történetet, amely sokféle értelmezésre nyitott. A lírai én „el-elvetődik” a megszólított Dzsó anyjához, s ez az abszurd látogatás mitikus és balladai. A darázszfészek „sok-sok vaníliaival” még a hétköznapiak része, ám a macskabagoly fölnyávogása már megelőlegezi, hogy a jelenetsor nem reális. Az anya reakciója, a megtorpanás és az álmélgodás vagy talán a rettenet, előkészíti, hogy az észlelés nem lesz evilági. Ő sem biológiai lény, inkább szellemi, amit a teaszűrőn átpergő porcukor cipőt beborító mennyisége és az anya sóhajának a lélek röptét idéző megjelenítése sejtet. A cukorpergés fokozással leírt folyamata hoz fordulatot, amely után már minden hihetlent hihetőnek fogadhatunk el. Egyetlen jelzős szintagma árulkodik arról, hogy mi történhet: a beszélő „Dzsó” frontról hazatérő, halott édesapjának képében tűnik elő. Talányos ez a mimikri: a teljes azonosulás bizonyítéka, hogy a költői én a megénekelte Utassy József frontra vezényelt apjának bőrébe bújik, pontosab-

ban éteri alakját veszi föl? Annál izgalmasabb ezen tündődnünk, mert Dzsó és a beszélő apjának figurái nagyon is hasonló szerepet visznek, miközben a helyettes áldozat egyaránt az Ó- és Újszövetség szervezőjévé, így a szenvedő Atyát/Fiút néző anya a *Mater dolorosa*t is eszünkbe juttatja: „s míg hull, / pereg a porcukor, / belepve kötőjét, cipője orrát, / úgy mered rám, / sóhaja ráhúl, / ráfagy / át- / vérzett zubbonyomra”.

Én pedig, olvasva a kötetet, írva a kritikát, arra kényszerülök, hogy a több évtizedes költői barátság fedezékéből erre a rövid időre kimerészkedjem, és tanítványként hiába vagyok valamiképpen magam is a Dzsó-versek világának részese, megpróbáljak csupán olvasóvá alakulni. De hát mi más is lehetnék, mint csupán olvasó, tékozló fiú, aki elmegy és visszatér, „ahogy megjött ő is a Bibliában”, aki mégsem távozik soha, ott van, ahol mindvégig volt, Pilinszky emléktáblája alatt! Akárcsak az *Istvánmezei manzárd* lakójára: „rám tör a kétség: mintha, / mintha nem is tudnék már / máshogy ülni”. (*Hitel Könyvműhely, 2022*)

MAROSI KATA, *Kontextus 1–4.*, 2022, akril, vászon, (4x) 30x30 cm

KEMSEI ISTVÁN

Léka Géza: Dzsó!

Hitel Könyvműhely, 2022

Léka Géza új verseskötve voltaképpen végtelenítettnek istekinthető, fiktív, egyoldalú beszélgetőfüzet egy holttal, aki történetesen nem más, mint Utassy József, a 20. századvégi magyar líra egyik utolsó nagy alakja. A tizenhat évvel fiatalabb (Utassy 1941-ben, Léka 1957-ben született) Léka életének egy jelentős szakaszában személyes, mondhatni, kisöccsi viszonyban volt Utassyval, tanúja, társa volt betegségével folytatott küzdelmeinek: „Dzsó, / öreg Dzsó, ha tudnád, / mikor a füled is megtelt könnyel, / fölülttetek, / majd lassan a hátadnak feszültem, / akár egy megdólt fabáb” (*A pszichiátrián*), nemkülönben hétköznapijainak: „mert ideleln / bezárult már a világ, / hiába feszegetted, tünődöttél fölötte / hosszan, látványosan / olykor elviselhetetlenül, / míg körmeidet asszonyod / vagdosta-ráspolyozta közben, / egy sámlí mélyéről pillogva ránk” (*Menj tutira!*). Szinte természetes, hogy költészetben is mesterévé vált Utassy (a könyv alcímszerű ajánlása: „Mesterem, Utassy József emlékének”), bár egymástól különböző alkatuk, világélményük megmentette őt attól, hogy epigonja legyen. Az Utassy-féle esztétika lényegétől („Ne verset írv, barátom – költeményt!” – *U. J. intelme*) azonban már igényes alkotóként sem szakadhatott el. Az viszont helyénvaló és vállalt-vállalható, ahogy az *Utassy Kritikai kiadásban* (2017) a jegyzeteket író Vilcsek Béla Utassy „költői leszármazottjaként” említi Lékát. Másképpen nem is születhetett volna meg a *Dzsó!*.

Meglehet, hosszas munkálkodás eredménye a kötet. A Pannon Tükör 2016. márciusi–áprilisi számában – hét éve! – jelent meg belőle két darab (*U. J. intelme, Elég a hangod*). Mindez azt bizonyítja, hogy nem egy szuszra készült alkotás a mű, mint azt a hasonló egy ihletésű alkotásoktól elvárhatnánk, minden látszat ellenére lehettek benne hosszabb-rövidebb kihagyások, elakadások.

A kötet versei többségének indító mondatai – „Dzsó, öreg Dzsó, ha tudnád” – azonban többségükben nem a „Mesterről” szólnak, hanem leginkább önvallomások, vagy közös élmények, élménytöredékek mozaikjaiból állnak

össze. Magyarán: egyszemélyes líra ez a javából, a többi szerepjáték, ürügy a megszólaláshoz: „ám vers nélkül senki vagy, dohognád, / döglött fogideg egy eldobott spirálon, / vagy annyi se, / még annyi se, / barátom” (*Vers nélkül*).

A választott műfaj őse a régmúltból Ovidius *Pontusi levelei*, annak ilyen-olyan későbbi változatai. Egyetlenegyben nem különböznek egymástól az efféle szövegek, hogy alapélményük a hiány, az azt okozó leküzdhetetlen veszteségérzés és az abból származó panasz. Mondhatni, ez a vezérelv, ami Léka mondandóit is irányítja. Kezdődik a köznapi, a szakralitásig emelt, profán gesztussal megidézett csodával: „Dzsó, / öreg Dzsó, / jól átvertél minket, / se rothadás, se bűdös nem / volt ama napon a rédicsei ravatalon, / amint azt vagány bárdként, / a szűk isteni térben / prófétáltad / régen” (*Te csak fényeskedj*), zárul a bizonytalan jövőbe vetett meggyőződéssel: „Nézek utánad, reflektorozok: / évtizedes köd a holnap. / Mint reptéri kutyák a drogot, / én onnan is kiszagollak!” (*Dzsó!*).

A kötetten végighúzódo vezérfonál mégis a magányérzetből származó panasz hangja. Az első részből: „mégis, mit mondhattam volna? / egyél sajtot, virslit, tükörtojást, / vagy parízert hétpofára, ahogy én?” (*Menj tutira!*), „Elhittem: vezethet egérút a kimért sorsból is, / s nem az én apám lesz, aki évtizedes holtan, a zugligeti templom falából kiáltja felém: / kisfiam, olyan egyedül vagy, mint az ujjam” (*Röhögnél rajtam*). A másodikból: „anyám halkan, / lopva jajdult: / Gézukám, / én nem tudtam, / hogy ilyen keserves / az életed, zokogta” (*Az ajánlás mögött*), „Dzsó, / öreg Dzsó, ha tudnád, / belém már csak háltni, / s álmodni járnak a nők” (*Ha tanúm lehetnél*). A harmadikból: „de nézz inkább engem, / akiben csak amolyan / távlattalan, humanus / ballaszt volt a frigy, / aki túl van már / hármezer ötszáz önzezű / tükörtojáson, harmincezer / letekert kalórián és / kilométeren három év alatt” (*Néma dialóg*).

A következő lényegi hang az aláazaté. Utassy – Léka versei szerint – maga a költészet, a költői lényeg. Ha kissé túlzásnak vehető is, célját, költővé válá-

sát lényegében Utassy lírája-esztétikája, magatartása ösztönzi. Ő mondja ki a szentenciát a tehetségért firtató apai kételyekre is: „talán ha neked gyónja meg: / már-már lemondott rólam / végképp, de most, de most, / hogy a szárnyad alá vettél: / lesz ebből bármi, te Józsi? / és betessékelt az *Ecserire* (*Ecseri lakodalmás, az Állami Népiegyüttes előadásában*) / titeket is” (*Hazai pálya*).

Az alázat érzésének megvallásával Léka egy lendülettel lerombolja a szuverén költőtől elvárható határokat. Nagy merészségre vall az, hogy egészen a lemeztelenítetttségig túllép az ún. „költői” őszinteség küszöbén. Már-már vakmerően, mellőzve mindenféle, általában titkait takargató, hiú költői ént: „úgy tudsz rám, lekörözöttre / visszánézni, olyan rosszálló, / fitymáló pillantással néha, / ahogy Regósi bácsi fiamozta / élete párját, Annus nénit / valamikor gyerekkoromban” (*Hiába minden*). A kisebb tehetségűség érzésének megvallása azonban egyáltalán nem bántó, inkább tiszteltre méltó, hiszen általában minden alkotó tisztában van a művészeti rangsorban elfoglalt helyével. Csak a sült-dilettánsok képzelik magukat abszolút halhatatlannak. Zseni közelségében létezni egyáltalán nem egyszerű, hiszen még ehhez a kitarukkozó őszinteséghez is a *Mester* adta a jó tanácsot: „vigasztaltál, öld ki magadból, fiú, aki s ami bánt!” (*Röhögnél rajtam*). Az egész kötet kulcsmondata is lehetne ez. Az igazi őszinteség ugyanis, a ritka kivételeket nem számítva, a legtöbb esetben nem jön magától. Megelőzi azt a választott mester(ek) olvasásából keletkező, legtöbbször félreértelmezett esztétikai szépség iránti igény, a saját hang keresésének kínlódásokkal teli időszak: „Élednek a verseid, Géza! Látom, / hat rád az Öreg... – szólít meg / Zsóka, három évtizeden túlról” (*Ki hinne nekem*).

A sebek feltépésének fázisa későbbi képződmény. A *Dzsó!* kötet lényege ez. A nagy tehetségű édesapa árnyékában (Léka édesapja ugyanis az Ál-

lami Népi Együttes szólótáncosa volt) felnőni nem volt könnyű, hiszen a fiak általában nem szokták örökölni az apai képességeket. Ez viszont állandó konfliktusok forrása: „süvöltötte apám anyámnak, / aztán összevert, legyilkolt / századszorra is, számára ez / volt a hazai pálya előnye, / és elmondott mindenféle / hitvány, falelkű trógernek / már kora serdülésem óta” (*Hazai pálya*).

A lélektan egyik kedves témájánál vagyunk, vagyis a harmadik vezérfonalnál. Az apa felmagasodó alakja ugyanis termője a gátlásoknak, a dacnak, a lázadásnak és a menekülésnek egy elfogadó Mester árnyékába, egy mély, nagyon is baráti viszonyba, ami példa is, költői iskola is egyben. A barátságok titkát nem lehet megfejteni, de hogy Léka és Utassy között barátság volt-e, vagy csak mester–tanítvány viszony, azt ma már lehetetlen megállapítani. Nem is szükséges. Maradjunk annyiban, hogy hol ez, hol az. Voltaképpen mindegy is, tény, hogy Léka, ha óvatosan is, de megadja ennek magyarázatát: „persze nekem is / könnyebb volna, ha / fölugarhatnék hozzád / a hírrel, hogy vége, / elmúlt az élettani hatásod, / és megszűntek, meg az / elvonási tüneteim is [...] persze, tudom jól, / még ha ajtót nyitnál is, / be nem engednél, / állnál csak a résben, / arcodon széles, / türelmes mosollyal, / és kívánnád, amíg / kifújom magam, / amíg rájövök, / amíg belátom végre, / hogy aki voltam, / de kivált, akivé lettem, / az már nincs jelen / sehol” (*Állnál a résben*). Nemcsak a halál tud eltávolítani egy-egy eszménytől, hanem a pálya módosulása-önállósodása is. Amikor mindkettő együtt van, a szenvedések, kínlódások árán megszületik a szuverén költő. Ez a *Dzsó!* kötet tanulsága és eredménye. Mégis, ha távolról, de továbbra is figyelmeztet a Mester felemelt mutatójára: „Ha bármi visszatart, ne indokold. / Becsüld a csöndet is, miként a bort, / az életre esküdj, ne a dalra.”

Ezt a tanácsot Léka Géza a *Dzsó!* kötetrel mara-déktalanul teljesítette.

TANOS MÁRTON

Tőzsér Árpád: Suttogások sötétben

Új versek és versesszék, 2019–2021

Kortárs, 2021

Suttogások sötétben – egy erős cím az előfeltevéseinkre is képes erős hatást gyakorolni. A visszafojtottságot, tompítottságot ingerszegénységet su-

galló cím furcsa módon egy olyan mentális képet hoz létre, amelyben éppen a látásinger van kikapcsolva, és mintha nekünk, olvasóknak a világot

a fényből kinyerhető információk nélkül, csak tompított akusztikai jelekből kellene megértenünk. Megismerkedve a szövegekkel ugyanakkor azt tapasztalhatjuk, hogy a kötet hangvételét – bár a lírai én pozíciójából persze látszódhat így is a versek összessége – nem ilyen módon határozza meg a címből előzetesen kirajzolódó képzet. Hogy a (jelen) olvasó számára mit hordoz a kötet a szövegek tükrében, inkább úgy lehetne összefoglalni, hogy nagyon is kontúros gondolatokkal teli és friss hangon megszólaló – néhol a formai játékosságtól sem mentes – versek sokszólamúan, de mégis egységben, erősen intellektualizált líranyelven beszélnek egy nem túl dicsőséges történelmi múlttól, az egyén dilemmáiról és félelmeiről, de legfőképpen egy kontúrjait és viszonyítási pontjait egyre inkább elvesztő jelenről. Nem arról van szó tehát, hogy a szövegek tagadnak vagy feloldanak a világot minden szinten átszövő bizonytalanságot, hiszen nem riadnak vissza az ítéletalkotástól, de nem is adják át önfeledten magukat ennek a korreflexió művelete során.

A jelenkor, amelyben élnünk adatott, eláraszt minket olyan hatásokkal, amelyek még a szenvedésekkel bőven terhelt 20. századi történelemből megtapasztaltaknál is erőteljesebben kérdőjelezik meg a világ absztrakt megismerhetőségét és magyarázhatóságát. Nem csoda, hogy a közelmúlt egész világot megrengető eseményei alapvető nyomot hagytak a verseken, mint az első ténylegesen globális élményünk, a koronavírus-járvány vagy az intenzíven föllángoló politikai mozgalmak (mint a Black Lives Matter), de olyan lokális, a 20. századból a jelenbe továbbhurcolt, hosszú távú problémák is tematizálódnak, mint például a kisebbségi létállapot abszurd és többértelmű jellege.

A földregésszerűen megváltozó körülmények pedig kikényszerítik a művész és a művészi produktum kulturális helyzetének újrapozicionálását is, vagy legalábbis annak kísérletét, így bizonyos versekben kérdésként tételeződik a vers mint olyan és a verset író szerepe is a kortárs kulturális viszonyok között. „Ez a huszonegyedik századi katyvasz / már nem az én időm” – állítja magáról a kötet dialogikus nyitó versének, a *Fogadás a pozsonyi várban*-nak az egyik meg nem nevezett szereplője, akiről csak annyi derül ki, hogy idős szlovákiai költő. Ugyanilyen helyzetben lévő társa pedig többek közt azzal a talányos mondattal zárja a kizökent időről szóló közös elmélkedésüket, hogy „Itt-létünkkel is isten tudja, mit igazolunk”, amely ugyanúgy vonatkozhat a konkrét versbéli

fogadási eseményre, ahogyan a kisebbségi lét mint permanens köztesség általános egzisztenciális állapotára is. A *Történelem szájszagközelben* című prózavers pedig talán még explicitebb módon viszi színre a fenti kétségeket, amikor a versíró pozíciójából megszólaló beszélő a költői szerep lényegére kérdez rá: „De mi közöm magamhoz is, versbéli szerepeimhez? Mi közöm ehhez a versekhez, amelyben számomra még szerep sem kínálkozik? S ha kínálkozna? [...] Sikerült távol tartani a tárgyat magamtól?” Itt is záporoznak a nehezen megválaszolható kérdések, e helyütt éppen nem kívülről érkező, hanem belülről indulva – csupán az utolsó kérdésre kínál valamiféle választ a verscím, ha ekként tekintünk rá.

A kötet meglehetősen nagy ismeret- és műveltséganyagot hoz mozgásba, a versek rengeteg utalást tartalmaznak különböző szerzőkre, gondolkodókra, művekre, eseményekre, igyekezve mintegy kapaszkodóként fölhasználni őket az illékonyak bizonyuló jelen értelmezési kísérleteikor. A vírus- és karanténélmény feldolgozása kapcsán több helyütt előkerül például értelmező párhuzamként Camus *A pestise* mint olyan szöveg, amely reflektál a kollektívan átélt, totalizált szorongás időszakára (pl. *Joseph Grand naplója*), mivel az elmúlt száz évben komoly vírustapasztalat nem fordult elő világviszonylatban, de magán viseli a középkori pestisjárvány kollektív traumájának máig ható kulturális lenyomatát is. Ebből kifolyólag szinte értelemszerű, hogy nem egy versből egy olyan élményösszesség árad, amelyet „az utolsó idők” hangulataként lehetne leginkább jellemezni, amely azonban nem rezignációba fut ki, hanem a lírai én egyfajta kritikai hozzáállását eredményezi.

Sokszor egész társadalmak és kultúrák átalakulásának, sőt nemegyszer pusztulásának megéneklése zajlik (*Ad altare Dei, Ember és kora*), és néhol élesen csattan a kritika ostora a Schönberg zenéjéhez hasonlított kortárs kakofónián (*A világszellem elhagyja a világot*), valamint az ezt szülő korszellemen is: „[...] a XXI. század: uralkodó és eszmék nélküli birodalom, amely nem tud mit kezdeni magával. Századunk polgára zavartan heherészget” (*Hogyan készüljünk derűsen a túlvilágra?*). Ez a kultúratapasztalat, a morális iránytű hiánya szintén globális élményként jelentkezik, az érthetlennel szembeni két legелеmibb emberi reakció pedig az elutasítás vagy a nevetés. A folyamatos változás vagy inkább erjedés állapotában létező valóság, pontosabban „az épp széteső világstruktúrák” (*Végső struktúrák*) tapasztalata pedig paradox kontrasztba ke-

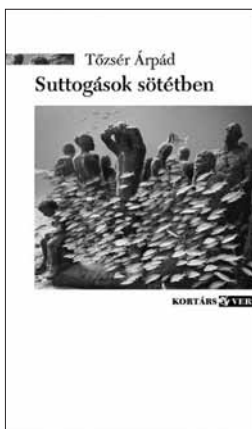
rül a konzerválódás jelenségével: a primer módon bizonytalan jelenkor felé irányuló kritikai hozzáállás addig csak az előző paradigma aránylag stabilnak tekinthető látásmódjából szólhat meg, amíg nem képződik meg egy új irány az értelmezés számára, amely más perspektívából tekinthet vissza a múltra.

Nem kizárólagos azonban a világban uralkodó morál(talanság)ból és közállapotokból, a kortárs politikából való témamerítés, hiszen a kötetben ugyanúgy jelen van az olyan, belülről fakadó készletek megverselése is, mint például az esszenciák után való vágyakozás és a végső, ontológiai kérdések faggatása, másfelől a reflexió a tudás, a tapasztalatok halmozásának hiábavalóságára is. Nem véletlen, hogy az alcím külön jelzi, hogy a kötet versesszéket is tartalmaz: az esszéisztikus hangnem csakugyan át- és átszövi a verseket, a műfaj pedig éppen ilyen jellegű, lírai-filozofikus elmélkedések rögzítésére alkalmas, a legpregnansabban a kötet prózaversei hordozzák ezt a hangnemet. Azt a kettősséget, amelyet a tudásszomj és a tudás gyűjtögetésének hiábavaló volta generál, egyszerre érhetjük tetten például *A turista találkozása a Higgs-bozonnal* című versben, amelyben a természettudomány diadalának szimbólumává emelt – sokáig csak matematikai hipotézisként létező, a többi részecske tömegének meghatározásáért felelős – Higgs-részecske utáni kutatás ironikus reflexiójába még a mitológiai/vallásos és a tudományos gondolkodás közötti modern feszültség fejtegetése is belefér.

Ugyancsak belső motivációból fakad a halál mint végső misztérium elemzése. A halál elkerülhetetlenségét, a számvetés kényszerét és a halál utáni világhoz fűződő képzeteket taglaló versek azonban mentesek minden érzélgősségtől és pátosztól, de a melankóliát nem nélkülözik. „A nemlét rejtélyes minőségére” (*Égő zsiráfok*) kérdez rá *A vénség lírájának* versbeli beszélője is, aki magát már az átmenet állapotába beleképzelve szólal meg: „Zörög a szélben a fák csontváza, csont kéz tapint egy más világot. / A lét, léted már üres váza – / ki tesz bele vajh más virágot?” Az élet utáni szférára vonatkozó egzisztenciális kérdéseket azonban csak föltenni tudjuk, a válasz csupán a kétségek és vélekedések pluralitása lehet, valamint a bizonytalanság lírai-ironikus meta-

forizálása: „ljedtet diákokcskák vagyunk, akik éjjel kozmikus / ágyukba vizelnek, reggel sokáig rejtgetik sötét / bűnüket: értelmük már a *caelum* főnevet deklinálja, / de fenekük vasalója még a húgyos lepedőn csúszkál” (*A nem beszélt nyelv*). A lét új szakaszaként elgondolt halál egyenlősíti az életet megjárta embert és a haláltól még távolabb lévőket, hiszen a megszerzett élettapasztalatok nem képeznek többletet senki számára az életen túli szféra bizonytalanságával szemben. Azonban az öregséghez, a halálon még inneni állapothoz sem viszonyul Tózsér kevesebb iróniával, amelyet többek közt „fosztóképzős etapként” jellemez (*Fejünk körül tompa derengés*). A tudat halál utáni fölszámolódásától azonban kevésbé kell tartanunk, állítja egy helyütt a lírai én („Reméljük, evilági szenvedélyeink és / szenvedéseink, eszméink és rögeszméink / nem szöknek át – földi életünk / képviselőjében – a halálunk utáni Nüxbe”), mint attól a helyzettől, ha „az Alzheimer nevű kőarcú poszthumán hóhér” még életünkben veszi el a tudatunkat – aki így a középkori halálképzetek újragondolt, autentikusabb megtestesítőjévé válik. A halál mint probléma, csakúgy, mint régen, a költészetben most is megkerülhetetlen, de a jelenben – ellentétben például Dante korával – megoldhatatlan.

A kívülről érkező hatások bizonytalan kakaofóniája a szubjektum belső terében ver visszhangot azáltal, hogy a lírai beszédet megalkotó énből reflexiókat és további kérdéseket indukál, kikényszerítve a rendezetlenség valamilyen módon történő elrendezésének egyfajta kísérletét, de legalábbis e rendezetlenség találó és adekvát artikulálását. Efelől nézve a cím is mindjárt más értelmet kaphat: ez a fajta szellemi feldolgozó munka mint suttogás kerül éles oppozícióba az érthetlennel, azzal az invazív zajjal, amely a külvilág felől folyamatosan érkezik. A suttogás megértésére több figyelmet kell fordítani, mint a kiabáláséra, de alkalmas egészen más, mélyebb meglátások átadására, egy filozofikus líranyelv hordozására. Így válhat a sötétben hallható halk suttogás az olvasó és a lírai én közös menedékévé, amelyben a hangos külső káosz, ha nem is transzformálódhat belső renddé, a reflexív erőfeszítéseknek köszönhetően kívül reked azon, így a tekintet befelé is fordulhat, azt a szférát fürkészve, ahol nincsen szükség külső fényre.

BENCE ERIKA

Visky András: Kitelepítés

Jelenkor, 2022

Visky András regénye inkább reményt adó, mintsem negatív 20. századi kor-, illetve családtörténet. A romániai gulágon éppúgy arat – a gázkamrák kivételével – a nagybetűs Halál minden változata (leginkább az éhínség, a fagy, a járványok, az öngyilkosság és a fegyveres erőszak), mint bármely haláltáborban a holokauszt idején, mégsem a kilátástalanság érzése keríti hatalmába a narratíva szereplőit; ennek nyomán az olvasót sem. Mi több, inkább valamiféle derűs belenyugvás, végtelen türelem és a dolgok jóra fordulásába vetett hit hatja át az elbeszélést.

Az én-elbeszélő – autofikcióról lévén szó, maga az író, Visky András – hajdani hét éves önmaga perspektíváját érvényesítve láttatja az eseményeket, időnként pedig a másoktól hallottakat (mint amilyen a család múltja, a szülők megismerkedése és házassága, a gyermekek születése, az apa perbe fogása és elítélése) tölti ki képzeletével. A felnőtt elbeszélő nyelve csak az utolsó fragmentumokban – a család fogság utáni életéről, a felnőtté válásról és a sorkatonaságról szóló epizódokban – jelenik meg. A regény szomorkás derűjének, sőt iróniájának is inkább a gyermeki nézőpont a forrása, s nem annyira a család vallásos világértése, bár a rajongó, sőt a kissé egzaltált hívő magatartás mindannyiukra erősen jellemző: az elveihez következetesen ragaszkodó lelkész apától a származásánál fogva osztrák („de az sem kizárt, hogy zsidó”) anyán és a család szolgálatába szegődött Márikán, a diakonisszán át a mintát önkéntelenül is követő gyermekekig – mindenkire.

A múlt század ötvenes éveiben, főleg 1956 után a kommunista párt – a Securitatéval karöltve – hozzákezdett a romániai magyar egyházi értelmiség ellehetetlenítéséhez, minek eredményeképp az apát, a karizmatikus fellépésű, prédikációival a hívőkre nagy hatást gyakorló tiszteletest rendszereleneden tevékenységgel vádolják meg, perbe fogják, és huszonegy évig terjedő börtönbüntetésre, családját kitelepítésre ítélik. Utóbbi szinte semmiben sem különbözik a második világháború idején alkalmazott deportálások menetétől: az anyát és a hét gyermeket (a legidősebb tizenegy, a legfiatalabb kétéves) elhurcolják otthonukból, bevagonírozzák, és több közbülső állomáson át végül egy Duna-deltához közeli munkatáborban helyezik el, miközben nemcsak minden ingatlan és ingó vagyonuktól,

mozgásszabadságuktól, hanem az intellektuális érvényesülés (iskoláztatás, olvasás, anyanyelvhasználat és szabad vallásgyakorlás) lehetőségeitől is megfosztják őket. Egyetlen értékük egy véletlenül náluk maradt Biblia, amiből az anya – hozzárendelve saját műveltségének és olvasottságának eszköztárát – mindennap felolvas, és magyarázatokat fűz hozzá a gyermekek számára. Károli Gáspár régies nyelvét közben át is ülteti a gyermekek számára is érthető, korszerűbb magyar nyelvre, egyfajta szellemi táplálékká és szertartássá emelve ezáltal a felolvasást, minek következtében nemcsak erőt, hitet ad a továbbélésükhöz, hanem a példázatokot is rávetíti a vészterhes mindennapokra. Ennek nyomán gyermekei a mindennapi életükben sem elsősorban a kilátástalanságot, hanem az isteni elrendelést (próbatételt) látják: felcserélik valóságos életüket a tanításokból megismert történetekkel, nyelvük az Íráséhoz válik hasonlatossá: „testvéreink” szólítják egymást, a nevüket jelölő prófétákkal és bibliai szereplőkkel azonosulnak, terveiket, játékaikat is e tartalmakhoz igazítják. Az elbeszélő például édesanyjuk („Anyánk”) alakját azonosítja Szűz Mária ideálképeivel, Ferenc testvér vízben próbál járnival, kézzel halat fogni; szökésüket is úgy tervezgetik, mint ahogy azt az egyiptomi fogságból való szabadulás történetéből ismerik.

Nemcsak a hét gyerek világszemléletére, hanem a felnőttek többségére is jellemző a bibliai tanok szó szerinti értelmezése és az őszinte csodavárás, így például Márikára, akit a gyerekek Nényunak hívnak, mert egyszerre testesíti meg előttük a nagynéni és a pótanya szerepét. Felesküszik a segítségükre, és velük tart a táborba is annak ellenére, hogy rá – mert nem tartozik a szűkebb család tagjai közé – nem vonatkozik a kitelepítésről szóló végzés; szabadon elmehetne. Többször nem is lehet eldönteni vele kapcsolatban, hogy valóban ekkora jámborság lakozik-e benne, vagy csak gúnyolódik a történések felett, például amikor az Isten nemlétéről szóló párthatározatot kommentálja: „[...] a világ olyan fordulatot vett, amire végképp nem számított, mármint a Mindenható, teszi hozzá Nényu, ráadásul egyhangú párthatározat is született, hogy nincsen Isten, a mi Istenünk sem létezik, bizony a szovjet testvérek, Isten legyen hozzájuk irgalmas, végre megnyugtatóan kimutatták, hogy nincs, majd aztán

hivatalosan Istennek is tudtára adták, így becsületes, valóban, a szemébe kell mondani, hogy eddig, és ne tovább, eszedbe ne jusson létezni, ha már nem létezel, nagy könnyebbség mindenestre, ami a Párté, az a Párté, el kell ismerni.”

E párthatározat és a köpönyegforgató, kommunista agitátorként szerepet vállaló egyházi emberek tevékenysége nyomán hirdeti ki, fogalmazza meg és jegyzi le az apa („Apánk”) a presbiteri jegyzőkönyvbe is hitvallásukat, amely szerint „a falu népe elhatározta, hogy a názáreti Jézus feltétlen uralma alá veti az életét”. Aláíróinak többségét meghurcolják, börtönbe kerülnek. Egyes kritikusok ennek kapcsán vetették fel az apai felelősség kérdését, illetve azt a mozzanatot, hogy e kérdésre a regény nem ad egyértelmű választ. Vajon jogában áll-e a családfőnek vagy a szülőnek, hogy végletesen ragaszkodva ideológiai meggyőződéséhez és elveihez, családja életét és egzisztenciáját is kockára tegye? Ha leegyszerűsítjük a kérdést: nem jobb-e néha inkább meghátrálni? S bár igaz, hogy a regény – mint más dilemmák esetében sem – nem közvetít számunkra kész konzekvenciákat, ám sokféle módon, esetleírással és jelenségábrázolással ad lehetséges válaszokat vonatkozó kérdéseinkre is. Mind az apa által vezetett közösség tagjai, mind a táborlakók sokféle magatartással és életvezetési modellel próbálnak a felszínen maradni, túlélni, alkalmazkodni; a verőlegény, a besúgó, az agitátor, a meggyőződéses kommunista, az ateista, a kollaboráns, a hittérítő vagy a nihilista szerepét veszik fel, ám az, hogy legtöbbjük mégis (még az egykori táborparancsnok is) a tisztogatások áldozatává válik (ebben a világban bárkivel bármi megtörténhet), azt mutatja, hogy nincs értelme semmilyen visszafogottságnak, meglapulásnak, sőt a hatalommal való együttműködésnek sem. Az apa magyarként, református lelkészként és értelmiségi személyként semmiképp sem kerülhetne volna el a közellenségnek kikiáltott társadalmi csoportok és közösségek ellen indított leszámolás-sorozatot, s akkor már jobb egyenes gerinccel és tiszta lelkiismerettel viselni a megpróbáltatásokat.

Az anya magatartásában is van valamiféle megszállottság, amit a gyermekei – különösen András – is jól érzékelnek. Valószínűleg ez a meggyőződés, illetve a rejtett emberi jósgába vetett bizalom meg a végső elkeseredettség kellett ahhoz, hogy (néhány hetes csecsemőjét, Andrást, kendőben magára kötözve) kitartóan csengessen a konspirációs lakás ajtaján, ahova a férjét kihallgatásra vitték, s ahol épp kényszervallatásnak vetik

alá. Elszántságával a szekus vallatótisztek és verőlegények sem tudnak mit kezdeni, végül beengedik, zavartan bemutatkoznak – jellemző, hogy többségük magyar, legalábbis magyar nevű –, és elengedik a férjet. Noha az elítéltetéstől és a börtöntől ezzel még nem menekül meg, de a halálra veretéstől igen. Ugyanez az elszánt hit, Isten döntéseibe vetett bizalom élteti benne a reményt, s készíti arra, hogy ne higgye el a férjéről, akiről évek óta nem hallottak semmit, hogy – miként a táborlakó, magányos férfiak nem egészen szándéktalanul vélekednek róla – már rég halott lehet; továbbra is rajongva szereti és várja visszatérését, ami ugyan majd csak hét év múltán következik be – de bekövetkezik.

Egyetlenegyszer adja fel a harcot, s engedi át magát a kimerültség és a betegség hatalmának, minnek következtében „meg is hal”. Ekkor viszont az a – gyermekeibe is átplántált – rajongó hit lép működésbe és menti meg az életét, ami a csodaképződés alapját is jelenti. Az ápolók ugyanis az élettelennek látszó asszonyt egyeseken a hullaházba vitetik, ám a gyerekek Nényuval és az ugyancsak táborlakó Nadia pilótaasszonnyal az élen ebbe nem nyugszanak bele, ezért utánamennek, és – minden észérvet figyelmen kívül hagyva – megpróbálják életre kelteni, azaz „visszarázni” az életbe. És sikerrel járnak.

A csodába kapaszkodó léttapasztalat azért is fontos ebben a közegben, mert minden más a valószínűleg megképződött haláltáncról szól körülöttük. Első helyükön, a kimondhatatlan nevű Rächitoasa táborban földbe vajt gödörben kénytelenek meghúzódní, s azt tapasztalják, hogy emberi maradványokkal van tele az egész kietlen pusztá, mi több, egyik táborlakó igyekszik azonosítani, kihez tartoztak, zsákokba gyűjti és őrzi (köztük saját gyermekeiét is) a talált csontokat. Az ember haláltáncá mindennaposá válik környezetükben. Mint az ismert Arany-balladában vagy Madách *Tragédiájában*, egymás után vetik magukat a Dunába a foglyok, az öregek és a betegek meg – magukat és a családjukat a további szenvedéstől megkímélendő – szándékosan fekszenek ki éjjelente a hóra (miként Sánta Ferenc öregjei vonulnak el a bűdösbarlangba) meghalni.

Már-már mosolyra készítő, legalábbis torokszorogatóan megható az az önfeláldozás, amellyel a két felnőtt nő a gyerekeket igyekszik védeni. Amikor a táborban elszaporodnak az éhes és veszett kóbor kutyák, Nényu szó szerint kifekszik a ház elé, a küszöbre, hogy inkább őt támadják meg. A részeg, erőszakoskodó táborparancsnokkal szembeni védekezésül

pedig vizet forral a tűzhelyen, amiről óhatatlanul a „forró vizet a kopaszra!”-féle mesei rigmus jut eszünkbe. Talán ennek a pozitív értelemben vett nyájszellemnek tudható be, hogy mindannyian – legalábbis többé-kevésbé – épen élnek túl a megpróbáltatásokat. A „majdnem” megszorítás csak azért szükséges, mert Ferenc testvér szeme világát karbidlámpa robbanása károsítja, Péter pedig angolkóros lesz. Ugyanakkor az egymás iránti feltétlen ragaszkodás és segítőkészség megtartó erőnek bizonyul. A fiatalabb András kitartóan tornáztatja izomsorvadásos bátyját, a család megtanulja megérteni a dadogós beszédét, a szorongó, ezért ágyba vizelős gyereket az anya maga mellé veszi biztatásul, amíg a testvérei minden alkalommal kicserélik alatta az átnedvesedett szalmát, a hamisan éneklőt pedig meggyőzik, hogy a „tátogásban”, vagyis a kórusban történő hallgatásban is művészi erő és nagyság lakozik.

A táborlét legfontosabb tapasztalatai közé tartozik a nyelven és az időn kívüliség állapotának meg tapasztalása. A csak magyarul és nyugat-európai nyelveken (például franciául és németül) beszélő anya számára a román nyelv (bár nagyon igyekszik megtanulni), a gyerekeknek pedig a helyes kiejtés. Még a táborokat jelző településnevek (a már említett Răchitoasa vagy a későbbi Lătești) kimondása is nehéz számukra, ugyanakkor a nyelvi lelemény ezt az akadályt is képes áthidalni: például a személyi irataikra pecsételt D.O.-, ejtve: „dëo”-s (lakhely nélküli) jelzetben Isten nevét vélik felismerni. Játék, illetve a „nagy szökés” tervezése közben pedig fedőneveket adnak egymásnak, így lesznek „bútordarabok”, komódok, sublótók, kasztenek és kredencek. Végül a szökésről azért mondanak le, mert rájönnek, hogy tulajdonképpen nincs hova hazaszökniük.

Mivel a táborban nem hat az idő múltása, különben is – az apa huszonekét éves büntetésének letel-

téig – „rengeteg idejük van”, az amnesztia, vagyis a fogságból való felszabadulás paradox élményként képződik meg számukra. Mintha ismert disztópiák jelszavai („a szabadság rabság”) kelnének életre. Nem tudnak mit kezdeni a szabadságukkal, ezért nem mennek sehova; egészen addig maradnak az immár megszüntetett táborban, amíg egy lelkész értük nem küld valakit. Így kerülnek Bukarest közbeiktatásával végül Józsefházára, s ide érkezik meg hét év után a valóban életben lévő apa, s ott folytatja hittérítő tevékenységét, ahol lefogatása és elítéltetése előtt abbahagyta. Ezzel az epizóddal zárul a regény egyik domináns szólama: a sosem látott, ismeretlen apára való várakozás története.

A regény fejezeteit – nagybetűs kezdetet és megfelelő írásjellel történő befejezést nélkülöző – rövid fragmentumok képezik: lirizált beszédmódjuk révén versként hatnak. Leginkább a Biblia „versnyelvére” hasonlítanak, s ezt annál is inkább gondolhatjuk, mivel nagyon sokszor épp az Írás szövegét tárgyalják, fejtegetik, értelmezik tanulságait a gyermek befogadó szempontjából, amiért néha nemcsak derűs vagy vicces, hanem egyenesen mulatságos következtetéseket tartalmaznak. A tábori bibliaolvasás egyik legérdekesebb reflexiója is épp a nyelvre vonatkozik. Károli archaikus nyelve ugyanis nem mindig érthető a gyermekek számára, ezért Isten nyelvét „hibásnak”, de azért kijavíthatónak, módosíthatónak tartják: „[...] egy beszédhibás isten, de isten...” Ugyanígy tekintenek Isten jelenlétének és bölcsességének esetenkénti szemmel látható hiányára is: noha sokszor nincs jelen a történetben, a hiánya, akárcsak az apáé, meg tapasztalható, de nem végérvényes; „ki nem hal mögülünk”. Ez eddig – mondja „Apánk” szavait idézve a narrátor – egyedül egy „Nietzsche nevű férfivel” történt meg a világon.

BUDA ATTILA

Téglás János: Babits Mihály, a tiszviselőtelepi főgimnázium tanára; Babits Mihály síremléke

Europrinting, 2021; Kaló Design, 2022

Téglás János neve több mint négy évtizede, a hetvenes évek közepe óta fogalom a Babits-recepcióban. Az ő szerkesztésében, sajtó alá rendezésében jelentek meg nyomdaipari tanulók

vizsgamunkáiként azok a könyvesbolti forgalomba nem kerülő, mini- és különleges könyvek kis példányszámban, amelyek ma könyvtárak és magánszemélyek féltett kincsei. Ezek között

voltak például Babits Mihály életével foglalkozó dokumentumok, levelek, első megjelenések, köteteknek hasonmásai. Mindez szakmai körökben előkészítője volt a születési centenárius megünneplésének. És kiegészítették e vizsgamunkákat Téglás Jánosnak a Babits-könyvtár sorozatában megjelent dokumentumközlései: a Babits Mihállal készített interjúk szövegei, három nagy irodalmi perének visszhangja, illetve a Baumgarten Alapítvány iratai. Az 1976 óta megjelent kötetek mellé az elmúlt két évben egy-egy összefoglaló jellegű írás sorakozott: az első Babits tisztviselőtelepi éveiről, a második síremlékről szól.

A szerző az érkezés–jelenlét–távozás hármasságában ismerteti az 1912 ősze és 1916 eleje közti időszakot. Az iskola Babits tanári pályájának ötödik állomása volt, s a megelőzőkkel szemben nyugodt körülményeket biztosított, míg a *Húsvét előtt* című verse miatt át nem helyezték, és ezzel meg nem szűnt pedagógusi pályája. De ekkor már nem vidéki száműzetés következett, a Nyugat szerkesztőjeként egyszer s mindenkorra kilépett az állam hatalma alól – amit egyébként fiatalon annyira kívánt, a nála idősebb családtagjait foglalkoztató megyei fennhatóság helyett.

A történet kezdetén a topográfiai ismeretek állnak, a főgimnázium építéstörténete, első igazgatójának, Gaal Mózesnek a személyisége, nevelési elvei. A szerző bemutatja az épület belső tereit, a testületi és az ifjúsági könyvtárat, a díszterem falfestményeit, majd Babits lakásának leírásával folytatja. Ismerteti társaságát, látogatóit, vendéglátói hajlandóságát. A kötet egészére jellemző, de itt különösen jelentős, hogy Téglás János folyamatosan merít Babits tanítványainak későbbi emlékezéseiből. Ezek segítségével ad képet Babits Mihály ekkor már meglévő tekintélyéről, tanári működéséről, az önképzőkör vezetéséről. Nagyon érdekesek azok az oldalak, amelyek anyagi helyzetét, a kiadói ügyeket tárgyalják, valamint egészségi állapotát. Aztán eljött az 1914-es év, a hadüzenet, az első frontra induló vonatok, az első összezsapások, az első halottak s az őszi, uzsoki orosz betörés, amely után a Zemplén, Sáros és más felvidéki vármegyéből érkezett menekültek Budapestet is elérték. Az 1915. augusztus 16-i Nyugatban jelent meg a *Játszottam a kezével* című vers. Ennek gondolati magja ez a négy sor volt: „Még egyre álmodom vele: / ó hogy oly messze közele / s hogy minden e világon itt / furcsa szirtekbe ütközik!” Világraszóló botrány mégis az utolsó

sorokból lett: „[...] örömmel ontanám / kis ujjáért a csobogó vért / mint száz királyért, lobogóért!” Figyelemre méltó, hogy Babits nem azt mondta, utóbbiakért nem ontaná a vérért, csak azt, hogy a kedvese kisujjáért nagyobb örömmel. A vers alkalmat szolgáltatott általában a defetisták megfélemlítésére és a kis, tanári közösségben lapuló ellenérzések felszínre hozására. Ehhez járult nem sokkal később a már említett *Húsvét előtt* című vers, ami után Babits tanári tevékenységének folytatására nem nyílt lehetőség, mivel a támadások a pedagógust, nem a költőt kriminalizálták. A tisztviselőtelepi főgimnáziumban töltött évek történetét kiegészíti többek között az emlékező öregdiákok kislexikona, egy miniantológia az itt keletkezett versekből, valamint a tanári munka dokumentumai.

A második kis kötet Babits Mihály életének végével s a végső tiszteletadással foglalkozik. A négy fejezetből álló tanulmány Babits Mihály életének utolsó tavaszával kezdődik, azzal a pillanattal, amikor 1941. április 10-én szeretett esztergomi nyaralójába utaztak. A húsz éven át nyugalmat és pihenést biztosító környezet azonban ebben az évben nem hozta a felépülést, ezért augusztus 3-án Budapestre, a Siesta Szanatóriumba szállították. Itt halt meg a következő nap éjszakáján – legalábbis a szakirodalom ezt a dátumot örökítette meg. Téglás János azonban sorra veszi a forrásokat, beemeli a halotti bizonyítvány másolatát, s ezek alapján az időpontot 5-re, éjfél utánra teszi. Ugyanez a pontosságra törekvés jellemzi a tanulmány többi részét is, amelyek a halotti maszkkal, az első, majd a második, újratemetéssel, a búcsúztatás ceremóniájával, a résztvevőkkel, illetve magával a síremlék megjelenésével foglalkoznak. E körülményeket nagyrészt az ötvenes évek mellőzöttsége keretezte, amihez az első hangütést még 1945-ben Horváth Márton cikke, *Babits halotti maszka* adta meg. Téglás János írása mellékleteivel és illusztrációival meggyőzően mutatja, hogy az irodalom ideologikus, politikával átitatott szemlélete mennyire kontraproduktív, mennyire a kultúra ellenében nyilvánul meg.

Az egykori tisztviselőtelepi főgimnázium az első tárgyalt témán túl is jelen van a kötetekben. Téglás János egykor a jogutód intézmény tanára volt, Árvai Sándor, mindkettő tördelője és tipográfusa, a tantestületben kollegája, a két kiadó – Endzsel Ernő és Kaló Margó – pedig egykori tanítványuk. Közös munkájuk eredménye a Babits-filológia két új kötete.

MEDITÁCIÓS HELY

Diénes Attila

Munkácsy-díjas szobrászművész kiállítása

2023. május 12. – június 25.

A kiállítás megtekinthető: szerdától vasárnapig 10-17 óra között.

Pesti Vigadó

1051 Budapest, Vigadó tér 2. ♦ www.vigado.hu ♦ Tel.: +36-1-328-3300

MMA
MAGYAR MŰVESZETI
AKADEMIA

1051
VIGADÓ

MMA = MINDEN, AMI MŰVESZET